

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

L'OBRA DE XAVIER TURULL I VENTOSA

L'ARQUITECTE OBLIDAT

Carolina Pujol Soler

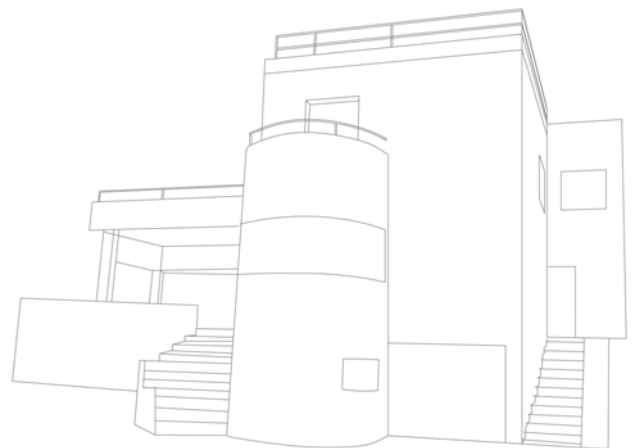
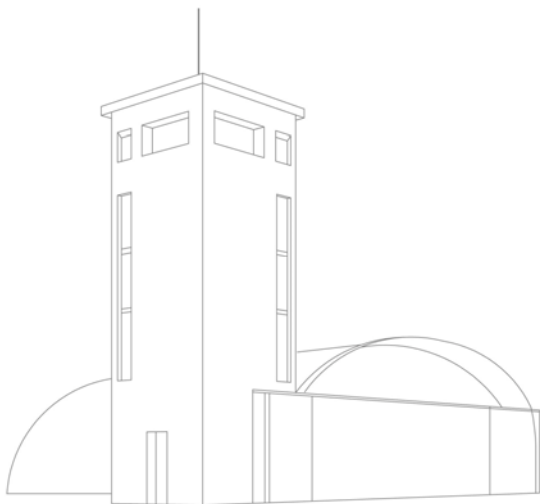
Directora Tesi: Margarita Galcerán

Departament d'Expressió Gràfica Arquitectònica I

Programa de Doctorat: Comunicació Visual en Arquitectura i Disseny

ETSAB

UPC

Agraïments

Vull agrair el suport i ajut incondicional que he rebut de diverses institucions, professors i familiars sense els quals aquesta tesi doctoral no s'hauria portat a terme. El recolzament permanent durant anys ha estat decisiu per mantenir la il·lusió i alhora ha estat font de motivació per aprofundir dia rera dia en la vida i obra d'en Xavier Turull i Ventosa. Moltes han estat les persones a les que he transmès el meu entusiasme per trobar dades totalment desconegudes i m'han ajudat molt, encara que algunes vegades sense poder arribar a esbrinar els fets ocorreguts. Cal destacar persones com en Joan Comasòlives director de l'Arxiu històric de Sabadell, a l'Eugènia Lanza de l'Arxiu municipal contemporani de Barcelona, l'Àngel Soler de l'Arxiu municipal de Cerdanyola del Vallès, en Joan Hernandes de l'Arxiu històric de la Garriga, l'Enric Costa de l'Àrea de Patrimoni de l'Ajuntament de la Garriga, la Maria Roncero de l'Arxiu del Patronat de l'Habitatge, en Manuel Oliver de l'Arxiu municipal de Palma de Mallorca, el pare Agustí Boada dels Franciscans, la Laura Espert de la biblioteca de l'Orfeó Català i els Srs. Adell propietaris de la *Casa Eulàlia Cuxart* de Cerdanyola del Vallès.

També ha estat una font important les converses amb els fills de l'arquitecte, Xavier, Núria i Pere Turull i Creixell, els dos primers avui difunts, i altres familiars, amb en Lluís Cuspinera pel seu coneixement de l'arquitectura garriguenca i la Núria Benavent filla de Joan Benavent per deixar-me tots els dibuixos que conservava.

En especial vull agrair a la professora Dra. Margarita Galceran, directora de la tesi, el seguiment permanent i els seus encertats consells.

També vull agrair al meu marit i als meus fills, la seva paciència il·limitada.

Finalment vull donar les gràcies a tots aquells que d'alguna manera o altra m'han ajudat en la preparació i elaboració d'aquesta tesi.

Barcelona, maig de 2012

ÍNDEX

VOLUM I

INTRODUCCIÓ	9
CAPÍTOL 1: BIOGRAFIA	13
1.1 Orígens familiars	15
1.1.1 Prosperitat i esplendor de la família Turull	15
1.1.2. Disgregació del patrimoni familiar. Pèrdua d'influència política .	16
1.2 Infància i primers estudis	19
1.3 L'escola d'arquitectura	21
1.3.1 L'escola, l'ensenyament i els mestres	21
1.3.2 El panorama polític i social	22
1.3.3 El marc arquitectònic a Catalunya, Espanya i Europa amb els corrents estilístics més importants	23
1.3.4 Els estudis de Xavier Turull	24
1.3.5 La divisió dels estudi en dues etapes	25
1.3.6 Els projectes desenvolupats durant els estudis	26
1.3.7 El projecte fi de carrera	27
1.3.8 Els companys de promoció	30
1.4 Família i afeccions	33
1.5 Etapa professional	43
Índex d'il·lustracions	53
CAPÍTOL 2: LA SEVA OBRA	55
2.1 Introducció	57
2.2 Noucentisme	61
2.3 Racionalisme	75
2.3.1 La casa i hangar Esteve Fernández	83
2.4 Dins les poblacions on treballa	95

2.4.1	Barcelona	97
2.4.2	Cerdanyola del Vallès	109
2.4.3	La Garriga	119
2.4.4	El Masnou	133
2.4.5	Moià	139
2.4.6	Sabadell	145
2.4.7	Sitges	155
2.4.8	Altres	163
	Índex d'il·lustracions: Vic, Badajoz i Palma de Mallorca	173
	CAPÍTOL 3: ANÀLISI GRÀFICA	179
3.1	Classificació tipològica	185
3.1.1	Habitatge unifamiliar aïllat	186
3.1.2	Habitatge unifamiliar entre mitgeres	187
3.1.3	Habitatge plurifamiliar entre mitgeres	190
	CAPÍTOL 4: CONCLUSIONS	195
	CAPÍTOL 5: BIBLIOGRAFIA	203
5.1	Bibliografia general	205
5.2	Bibliografia específica	211
	CAPÍTOL 6. FONS DOCUMENTAL	217

VOLUM II

ANNEX 1: INVENTARI DE TREBALLS	1
I.1 Introducció	3
I.2 Cronologia dels treballs	11
I.3 Fitxes dels treballs	17
I.4 Índex per poblacions	317
I.5 Índex cronològic.....	323
ANNEX 2: INVENTARI DE DIBUIXOS	329
II.1 Introducció	331
II.2 Fitxes dels dibuixos	335
CONCLUSIONS	377

L'OBRA DE XAVIER TURULL I VENTOSA
L'ARQUITECTE OBLIDAT

VOLUM I

INTRODUCCIÓ

La importància del Modernisme, Noucentisme i Racionalisme en la història de l'arquitectura moderna és reconegut avui arreu del món de forma unànime. Aquests moviments arquitectònics tingueren com a màxim exponent arquitectes universals com Antoni Gaudí, Lluís Domènech i Montaner, Josep Puig i Cadafalch, Josep Lluís Sert, La Corbusier, Mies Van der Rohe, Walter Gropius entre d'altres. A través de les seves extraordinàries construccions s'han anat definint els trets fonamentals d'aquests moviments i s'han realitzat innombrables estudis que omplen les biblioteques de pobles i ciutats.

A l'ombra de les creacions d'aquests genis resten però multitud d'obres de diversos arquitectes que, pertanyent als diferents moviments, són avui totalment desconeguts. Les causes d'aquest oblit poden ser moltes: l'efecte eclipsant de les creacions d'arquitectes com els abans esmentats, el deficient estat de conservació de les obres, la situació geogràfica, la manca de sensibilitat cultural, la inexistència de documentació o la dispersió d'aquesta.

El cert és que en diversos pobles i ciutats de Catalunya podem trobar obres d'indubtable valor arquitectònic i artístic que mereixen un reconeixement que avui no tenen i que considero que són essencials per entendre l'abast dels moviments arquitectònics esmentats.

L'objecte d'aquesta tesi el constitueix l'obra de Francesc Xavier Turull i Ventosa a fi de contribuir a donar a conèixer la interessant producció d'un arquitecte poc conegut i del que, fins avui, no s'havia realitzat cap estudi en profunditat. Una de les poques persones que ha estudiat la seva obra és l'arquitecte Lluís Cuspinera, el qual ha catalogat la majoria d'edificis de la Garriga, doncs ha estat un gran defensor del patrimoni arquitectònic d'aquesta població i per tant un estudiós de tota l'arquitectura realitzada. Josep Ma Rovira i Antonio Pizza han comentat l'obra racionalista de Xavier Turull, *el Xalet i Hangar Esteve Fernández*, així com també Oriol Bohigas ha citat aquesta i la casa Valón del Masnou en diversos llibres, però en cap cas s'havia fet un estudi exhaustiu de la seva biografia i obra.

L'elecció del l'objecte d'aquesta tesi està relacionat amb la meua vinculació personal amb la Garriga (Vallès Oriental), població on, entre d'altres obres modernistes i noucentistes, es troben les més destacades de Francesc Xavier Turull i Ventosa. L'extensa creació de l'arquitecte, més de dues-centes obres, és també present a Sabadell, Sitges, Barcelona, el Masnou, Moià, Vic, Cerdanyola del Vallès, Palma de Mallorca entre d'altres, on va construir-hi habitatges, edificis industrials i públics.

Sens dubte, aquesta extensa producció i la seva qualitat arquitectònica no es correspon amb el coneixement que fins avui es té de les seves obres, tot i que cal dir que algunes d'elles són força populars per al públic de la Garriga, encara que d'una manera anònima. Dins de l'escassa atenció que ha rebut la producció d'en Francesc Xavier Turull en la historiografia del Noucentisme i del Racionalisme, mai no han deixat d'ésser comentades algunes obres com la Casa i Hangar Esteve Fernández, el Casino, el Patronat i la Casa Creixell de la Garriga, la casa Eulàlia Cuxart de Cerdanyola del Vallés i la Casa Valón del Masnou.

Així doncs, l'estudi de l'obra de Francesc Xavier Turull parteix d'uns clars inconvenients com són la manca de referències bibliogràfiques, l'oblit de l'arquitecte i de la seva producció que trobem a l'hora de fer un balanç històric del Noucentisme i el Racionalisme, l'absència de testimonis coetanis a l'arquitecte i, finalment, la dispersió geogràfica de la seva extensa obra.

Aquests inconvenients però, lluny de convertir-se en motiu de desànim, han estat una font de motivació constant i l'assumpció d'un repte personal, al ser conscient que em trobava davant d'un autèntic treball d'investigació, que requeria, a més del màxim esforç, un estudi acurat i rigorós, fugint sempre de fantasies i invencions i de la temptació de treure conclusions precipitades.

Els objectius concrets que han servit de referència per l'elaboració de la tesi han estat els següents:

a) Coneixement exhaustiu de la vida de Francesc Xavier Turull.

No pot entendre's globalment l'obra d'un arquitecte sense conèixer els trets fonamentals de la seva biografia que inclou el seu origen, les relacions familiars, l'etapa professional, els condicionants geogràfics i per suposat el context històric.

b) Recerca i localització de documentació històrica, escrita i gràfica tant dels trets biogràfics com de l'obra de l'arquitecte.

Un estudi rigorós ha de partir necessàriament d'una acurada recerca i localització de documentació, en aquest cas escrita i gràfica que ha permès obtenir una valuosa informació en relació a l'extensa producció de l'arquitecte i la seva biografia, la localització concreta de les obres i la seva cronologia entre d'altres aspectes

d'interès. La localització d'aquesta s'ha fet de forma sistemàtica: consultes a biblioteques, arxius municipals, històrics, fotogràfics i particulars, registres de la propietat i d'altres institucions com la Càtedra Gaudí, l'Institut d'Art Hispànic de la Casa Ametller i el Museu d'Art de Sabadell. També ha resultat essencial en aquesta recerca i localització de documentació i informació, el contacte amb familiars i persones properes a l'arquitecte, i la comparació amb altres biografies d'arquitectes de la seva època.

c) Identificació i catalogació de les obres de Xavier Turull.

El treball de recerca realitzat pot sintetitzar-se en dues parts diferenciades. En primer lloc i partint de la documentació obtinguda s'han localitzat les obres de l'arquitecte i constatat el seu estat actual, és a dir, la seva existència o desaparició i les modificacions que han patit. Posteriorment, he classificat les obres d'una forma sistemàtica a través d'unes fitxes en les que he inclòs part de la documentació gràfica obtinguda (plànols i dibuixos) i altres dades d'interès.

d) Anàlisi de les obres de l'arquitecte en el context social, històric i artístic del moment en que van ésser realitzades.

Com he exposat en els punts precedents un dels objectius d'aquesta tesi ha estat la identificació i catalogació de l'obra d'en Francesc Xavier Turull, per, una vegada aconseguit aquest objectiu, analitzar-la en el context social, històric i artístic del moment en què va ser realitzada, per tal que es pugui valorar en la seva justa mesura l'obra de l'arquitecte.

Aquesta tesi iniciada el 1998 (l'any 1999 vaig presentar el Projecte de Tesi) la vaig aturar el 2002 quan ja estava molt avançada i amb quasi tot el treball de camp realitzat, per dedicar-me a la meva família i a la feina. L'any 2010 l'he reprès. El pas d'aquests anys ha significat fer una relectura de tot, una verificació d'alguns aspectes i amb les noves tecnologies una nova font d'investigació que al principi no havia tingut. He trobat noves fonts d'investigació i per tant nous camins. I molts dels temes que d'una manera a altra estan vinculats a la projecció de Xavier Turull, també han estat motiu d'estudi o exposicions per part de terceres persones (p. ex.: l'exposició que es va fer del GATCPAC al Museu d'Història de la Ciutat el

2006, l'exposició "Pavelló Alemany-Casa Esteve Fernández"¹ a la Fundació Maurí de la Garriga, febrer de 2009).

La tesi es divideix en dues parts. La primera és el recorregut biogràfic i l'anàlisi de les obres dins el context històric i arquitectònic amb exemples d'algunes de les obres més representatives dins els corrents arquitectònics o dins les poblacions on es troben. Al final de cada capítol hi ha l'índex de les il·lustracions que van apareixent, amb la seva procedència. Mentre no s'indiqui el contrari les fotografies han estat realitzades per l'autora de la tesi; les que s'han obtingut d'arxius s'especifica el lloc i, sempre i quan hi consti, la data.

En el segon volum hi ha l'inventari de les obres; són unes fitxes amb una breu explicació de quina obra es tracta, amb els plànols i les seves característiques, fotografies i altres dades que s'ha considerat destacar en totes elles, i l'inventari dels dibuixos trobats també amb una explicació. En totes dues parts amb conclusions finals.

Esperant haver aconseguit aquests ambiciosos objectius i alhora que el coneixement de l'obra de l'arquitecte Francesc Xavier Turull i Ventosa ajudi a comprendre el trànsit del noucentisme al racionalisme de l'arquitectura catalana, exposo a continuació l'estudi realitzat, així, com les conclusions a les que he arribat.

¹ L'exposició promoguda per Lluís Cuspinera fa una comparativa entre el pavelló de Mies Van der Rohe i la Casa i Hangar Esteve Fernández de Xavier Turull.

CAPÍTOL 1: BIOGRAFIA

1.1 ORIGENS FAMILIARS

L'inici de la nissaga dels Turull es remunta a mitjans del segle XVI a Sabadell². Des d'aleshores i fins a finals del segle XIX aquesta important família va exercir una influència decisiva a la ciutat, tant en el món empresarial com en el polític i social, en el que va tenir una participació destacada³.

L'obra arquitectònica d'en Xavier Turull i Ventosa⁴ ens mostra clarament els seus orígens. D'una banda està al servei de la burgesia tant en la construcció i reforma de segones residències com en la construcció de cases per a treballadors de la indústria tèxtil; d'altra banda busca servir la societat amb la construcció d'escoles.

L'estudi de l'obra d'en Xavier Turull ha de partir, per tant d'una anàlisi concisa dels seus orígens familiars, i en concret d'aquells aspectes que tenen incidència en la seva obra arquitectònica. La transcendència del nom de la família Turull ha eclipsat i es desconeixen els orígens de la família materna⁵.

1.1.1 Prosperitat i esplendor de la família Turull

La família Turull va convertir-se cap a finals del segle XVIII, en una de les més pròsperes de Sabadell⁶. Dedicada a la manufactura tèxtil llanera per iniciativa de Pau Turull i Font (1766-1844), besavi de l'arquitecte, va impulsar la industrialització a la ciutat, arribant a exportar part de la seva producció a Amèrica del Sud i Europa.

² Bartomeu Turull (1523). Guillem Mateu, "Els Turull de la industrialització, una aportació genealògica", *Revista Arraona* núm. 7, pàg. 83. Sabadell: Patronat de l'Arxiu Històric de Sabadell, 1990. En aquest capítol hi ha una bona explicació de la genealogia de la família Turull des del segle XVII fins al segle XX.

³ A Sabadell hi ha un carrer que porta el nom de Turull en record de Pere Turull i Sallent des del 19 de juny de 1874 (veure nomenclàtor de Sabadell: www.sabadell.cat/Nomenclator/p/presentacio_cat.asp).

⁴ A partir d'aquest moment l'anomeno Xavier Turull, que és com ell mateix es deia.

⁵ No es tenen dades sobre la família Ventosa.

⁶ Aquesta branca de la família Turull ha estat fortament estudiada i publicada a: Miquel Carreras, *Elements d'història de Sabadell*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1932. Gabriele Ranzato, *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el antiguo régimen y la modernidad*. Barcelona: Península, 1987. *Revista Arraona* núm. 5. Sabadell, 1989, entre d'altres.

No és, però, fins al segle XIX que la família Turull viu el seu moment de màxim esplendor. Tant Pere Turull i Sallent (1796-1869), avi de l'arquitecte, com el seus fills, Pau i Pere Turull Comadran, gràcies a la indústria tèxtil, van reunir una gran fortuna i un destacat patrimoni immobiliari, així com també molt de prestigi social. Cal destacar, a més de la seva decisiva aportació al desenvolupament industrial de Sabadell, la seva participació en el sector bancari i el seu pes polític que sobresortí de l'àmbit local. Així, tant Pau Turull i Font com el seu fills Pere i Joan Turull Sallent ocupen alts càrrecs dins l'Ajuntament i la societat sabadellenca, sent Pere Turull i Sallent l'impulsor de la fundació de la Caixa d'Estalvis de Sabadell. Com a record d'aquest últim hi ha un bust commemoratiu de bronze i el pati central de la Caixa porta el seu nom⁷.

Mostra de l'esplendor de la família en aquests anys és la construcció de la Casa familiar-Fàbrica, per Pere Turull i Sallent, situada al carrer de Doctor Puig núm. 16, de Sabadell, avui Museu d'Art de la ciutat. Aquesta edificació construïda entre els anys 1812 i 1819 és l'única en bon estat d'aquestes característiques que es conserva a la ciutat. Es caracteritza per la sumptuositat burgesa i romàntica dels seus interiors on destaquen l'alcova amb llar de foc d'estil francès i les pintures de las parets d'influència pompeiana a més del mobiliari i cortinatges.

En aquest punt cal esmentar que la prova més evident de la influència i pes polític de la família Turull foren les nombroses visites de personatges il·lustres que reberen i hostatjaren a l'esmentada casa familiar. Entre molts d'altres: els Ducs de Montpensier, els Generals Prim i O'Donell, Cánovas del Castillo i la culminació de totes va ser la de la Reina Isabel II, l'any 1860. La visita de la reina es realitzà com a reconeixement de la puixança industrial de la ciutat⁸.

1.1.2 Disgregació del patrimoni familiar. Pèrdua d'influència política

Amb la mort de Pere Turull i Sallent s'inicià lentament la davallada econòmica i la pèrdua de pes polític de la família. De fet Pere Turull i Sallent, anomenat llavors com "*el rico catalán*", feu un repartiment equitatiu de la seva gran fortuna entre els seus set fills, circumstància que va motivar la disgregació del patrimoni familiar i, en conseqüència, una progressiva pèrdua de la forta influència que fins llavors havia tingut la nissaga dels Turull a Sabadell.

⁷ Andreu Castells, *L'Art Sabadellenc*, pàg. 518. Sabadell: Riutort, 1961. L'escultura és projecte de Jeroni Martorell i realitzada per l'escultor Manuel Fuxà Leal.

⁸ *La Casa-Fàbrica Turull*, pàg. 5. Sabadell: Museu d'Art, 1995.

Il·lustració 1

Un dels set fills de Pere Turull i Sallent va ser, com ja s'ha exposat, Pere Turull i Comadran (il·lus. 1) (1853-1924), pare de l'arquitecte Xavier Turull i Ventosa. Es casà en primeres núpcies amb Maria Anna Ventosa i Rodón el 4 de juny de 1879 i en segones al 1918⁹, amb Montserrat Ventosa, germana de l'anterior. Amb la primera van tenir vuit fills. Es diu que, seguint el consell d'un jesuïta, va vendre totes les participacions de l'empresa *Genny Turull* al seu germà Enric, ja que creia que no se salvaria de l'infern si mantenia la seva fortuna¹⁰.

Amb una part dels diners aconseguits amb la venda de les participacions, el pare de Xavier Turull va comprar una gran extensió de terreny a la muntanya de Vallcarca (il·lus. 2 i 3) a la vil·la de Gràcia, on es va fer una casa unifamiliar aïllada al carrer de Farigola. Cal destacar que part dels terrenys que va adquirir, més tard els va vendre perquè es construís el Park Güell¹¹.

Il·lustracions 2 i 3

⁹ Arxiu Diocesà. Dispenses Apostòliques 1890-1927, caixa 62.

¹⁰ Dades de Jordi Turull i Regàs (fill del cosí de Xavier Turull, Fèlix Turull i Fournols) en la Revista *Arraona* núm. 7, pàg. 89.

¹¹ Arxiu Històric de Sabadell. Fons R Simó Barceló. Fitxa d'en Pere Turull i Comadran. I segons les escriptures de compra d'Eusebi Güell dels terrenys per fer el Park Güell al 1902, l'extensió de terreny boscos propietat de Pere Turull limitava al nord amb les primeres parcel·les que es van adquirir per començar el projecte de Gaudí. Joan Bassegoda Nonell, *El Gran Gaudí*, pàg. 394-395. Sabadell: AUSA, 1989.

Va ser aleshores quan el 1878, va deixar Sabadell i va anar a viure definitivament a Barcelona¹², fixant la seva residència a la capital catalana, en concret al carrer de Roger de Llúria, número 31, fins que va tenir acabada la casa de Vallcarca¹³.

Consolidada la pèrdua d'influència política i industrial de la família Turull, començava a entreveure's la disgregació geogràfica del germans, que van preferir viure de la gran fortuna que van heretar, abans que continuar el negoci familiar. Aquest fet va provocar que després de més de tres segles abandonessin Sabadell per no tornar-hi mai més, tot i haver estat una de les famílies més influents i emprenedores d'aquesta ciutat.

El seu oncle Enric Turull i Comadran segueix vinculat a Sabadell molts anys, en el món empresarial i polític, però també acaba fora dels seus orígens¹⁴.

Així doncs, tot i que els orígens familiars de Xavier Turull i Ventosa estan clarament vinculats a la ciutat de Sabadell, podent-se afirmar que la nissaga dels Turull forma part de la història de la ciutat, aquest no hi va residir mai, ja que quan va néixer, el seu pare ja s'havia traslladat a Barcelona. Malgrat aquest fet, l'estudi de l'obra de l'arquitecte evidencia un clar lligam amb la ciutat de Sabadell, on va fer la major part de la seva obra. A més, com ja s'ha dit abans l'obra arquitectònica de Xavier Turull Ventosa reflexa clarament els seus orígens en la mesura en que està al servei d'una burgesia de la que els seus avantpassats van ésser precursors, alhora es posa també al servei de la societat, tal i com va fer durant segles la seva família.

A pesar del canvi de residència dels pares de Xavier Turull, de Sabadell a Barcelona, no deixen d'estar lligats al món polític i social, com ho demostren diversos articles de diari de l'època¹⁵.

¹² Arxiu Històric de Sabadell. Registre de baixes 1876-79.

¹³ Anys més tard va vendre la casa a un suïès que la volia transformar en hotel, però l'Ajuntament no el va deixar i finalment va ser enderrocada. Dades de Jordi Turull i Regàs, fill del cosí de Xavier Turull, Fèlix Turull i Fournols.

¹⁴ *La Vanguardia* 26 maig de 1919, pàg. 5. Enric Turull és escollit diputat per a les Corts. *La Vanguardia* 10 març de 1923 pàg. 11: "...Falleció en su casa de Badalona don Enrique Turull, persona muy conocida en esta ciudad, en la que gozaba de generales simpatías...! El *Mundo Deportivo* 4 de desembre de 1917: Enric Turull participa en una carrera ciclista.

¹⁵ *La Vanguardia* 8 de març de 1919: Pedro Turull director de la sucursal 3 (Gràcia) de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad. *La Vanguardia* 8 d'abril de 1911: la seva mare Ana Ventosa i la seva germana Anna apareixen en un acte social del Palau de la Música Catalana com a membres de la Junta d'Acció Social en el barris obrers. *La Vanguardia* 20 d'abril de 1920: en Pere Turull renuncia al càrrec de vocal de la Comissió de l'Eixample. *La Vanguardia* 18 de maig de 1916: banquet de la fundació Nostra S^a del Carmen i el Centre Pere Claver, i Pere Turull com a protector; vinculació a una congregació mariana, etc.

1.2 INFANCIA I PRIMERS ESTUDIS

Xavier Turull i Ventosa va néixer a Barcelona el 19 d'abril de 1896¹⁶ al pis principal de la casa paterna del carrer de Roger de Llúria 31¹⁷. Va ser el vuitè fill del matrimoni Pere Turull Comadran (6/2/1853—10/4/1924) i Maria Anna Ventosa Rodon. El seus germans són Pere, Ricard, Anna, Josep Maria, Mercè, Ignasi i Alfons¹⁸.

La seva infància fou la pròpia d'un fill educat en el si d'una família burgesa. Estudia al Col·legi del Sagrat Cor de Jesús al carrer de Casp núm. 25 de Barcelona, dels nou als disset anys (de 1905 a 1913)¹⁹, com els seus germans. Són poques les referències de què disposem quant a la seva formació, no obstant això hi ha algunes dades que permeten situar-lo.

Les millors qualificacions les obté en matèria de dibuix, apreciand-se ja les seves aptituds i vocació com arquitecte en plena adolescència. L'any 1910 obté una menció honorífica en l'assignatura de Geometria, el 1911 li concedeixen el primer premi de Dibuix i una menció honorífica per l'assignatura de Cant²⁰. També obté el 1909 i 1911 premis pel bon Comportament (*Segunda Brigada*), del que es dedueix que ja de jove era un noi treballador.

Com era habitual en aquella època entre les famílies adinerades, l'educació del seus fills corria a càrrec d'escoles privades religioses. El seu pare havia anat als escolapis, ja que el col·legi dels jesuïtes es creà anys més tard.

¹⁶ Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona. Registre civil, llibre núm. 201 (Nacidos 1896) amb el nom de Francisco Javier José. Avis paterns: Pedro Turull Sallent i María Comadran, avis materns: Ricardo Ventosa i Josefa Rodón, a les 12,30h de la matinada. En la revista A.C. consta com a data de naixement el dia 23 d'abril.

¹⁷ Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona. Núm. registre municipal 2348 del dia 20 de 1896, jutjat: Universitat.

¹⁸ Guillem M. Domingo, "Els Turull de la industrialització, una aportació genealògica", *Revista Arraona* núm. 7, pàg. 80. Sabadell, 1990. La seva germana Anna es va casà amb el Comte de Santa Maria Pomés, Benito de Pomar, personatge vinculat al món polític i social barceloní. Arxiu Andreu Castells: *Genealogia de la família Turull de Sabadell de 1523 a 1976*; Els 8 fills neixen a Barcelona. Pere és enginyer i solter, Ricard advocat i solter, Josep M. advocat i solter, Ignasi intendent mercantil i solter, Mercè casada amb Felip Santdiumenge Ildelfons, advocat.

¹⁹ Arxiu Antics Alumnes Col·legi Casp: *Catálogo de alumnos Colegio Sagrado Corazón de Jesús 1881-1912*.

²⁰ *Solemne Distribución de Premios* del Colegio Sagrado Corazón de Jesús de Barcelona, del 1909 al 1911.

Durant aquests anys d'escola sorgeix a Barcelona el Centre Excursionista de Catalunya (1890) i el moviment dels boy-scouts (1907); així sembla raonable pensar que tots els nens practiquessin l'escoltisme i Xavier Turull ja agafés afecció per l'excursionisme.

Com era tradicional en el si d'una família burgesa els fills vivien de l'herència del pare, i així fou en el cas dels germans de Xavier Turull, que no van treballar ni es van casar mentre van viure els seus pares. Xavier Turull però, va ser en aquest sentit molt diferent als seus germans. Probablement empès per la seva vocació artística i pel caràcter emprenedor dels seus avantpassats, va estudiar arquitectura tot just acabada la fase escolar.

Una mostra de la seva independència és la divisió de part dels terrenys de Vallcarca que fa el seu pare entre els seus vuit fills exceptuant-ne a Xavier Turull²¹. Després aquests s'ho van anar venent. Així i tot, gràcies a la seva família Xavier també realitzà algun projecte a Vallcarca, al costat de la casa familiar, després que el seu pare vengués alguns dels terrenys a terceres persones (veure fitxes núm. 39 i 42) i altres encàrrecs segurament gràcies a les relacions veïnals (veure fitxes núm. 35 i 36).

El seu pare encarregà a Enric Sagnier (1858-1931) el 1899 una escola: el Centre Sant Pere Claver i el 1902 unes reformes²².

Una vegada acabada la carrera universitària es va casar i va treballar de seguida procurant mantenir sempre una certa independència amb el món burgès que el precedia i que va marcar la seva infància.

²¹ Registre de la Propietat núm. 11. *Llibre 130, foli 92, tomo 130.*

²² Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona núm. exp. 8.736.

1.3 L'ESCOLA D'ARQUITECTURA

1.3.1 L'escola, l'ensenyament i els mestres

A Espanya només hi havia dues escoles d'Arquitectura, la de Madrid i la de Barcelona, aquesta darrera instal·lada en l'edifici de la Universitat. El projecte de la Universitat el fa primer director de l'Escola, Elies Rogent, i ell mateix dissenya les sis aules destinades a Arquitectura²³.

A Barcelona ja existia des de 1851 l'Escola de Mestres d'Obres, però aquesta va desaparèixer just amb la creació de l'Escola d'Arquitectura al 1875 i tots els mestres que aleshores estaven en l'Escola de Mestres van passar al professorat de l'Escola d'Arquitectura.

Els mètodes i les ensenyances que es feien a l'escola de Mestres eren ben diferents als que després s'ensenyaria a l'Escola d'Arquitectura, a pesar de ser els mateixos; els Mestres d'obres tenien competència sobre l'arquitectura privada i l'arquitecte sobre l'arquitectura pública, fet que es veia no només per la dimensió dels projectes sinó també per la representació expressiva, i també els Mestres d'obres eren més realistes i els arquitectes al contrari. La imatge social de l'arquitecte i les circumstàncies eren diferents.

El mètode d'ensenyament és l'habitual a les escoles d'arquitectura de l'època: es fonamenta en el dibuix. Com diuen Joan Tarrús i Narcís Comadira: "... primer cal dominar les tècniques del dibuix (dibuix lineal i dibuix figura) i després se segueix practicant el dibuix però aplicat a un coneixement tècnic (resistència de materials, geometria descriptiva, construcció...)"²⁴.

²³ Ignasi de Solà-Morales, *Elies Rogent i la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, 1988. Apareixen totes els professors amb les assignatures que impartien.

²⁴ Joan Tarrús i Narcís Comadira, *Rafael Masó. Arquitecte Noucentista*, pàg. 81. Girona: COAC, Demarcació Girona, 2007.

L'exposició de 1888 va ser una prova per als primers estudiants, el mateix que l'exposició del 1929, que des de 1914 ja es preparava. S'establí una relació entre la ciutat i l'ensenyament. L'Escola adopta com a pauta fonamental del seu ensenyament el model francès, referència a tota Europa a finals del segle XIX.

1.3.2 El panorama polític i social

El món polític i social català ve condicionat per la constitució l'any 1914 de la Mancomunitat de Catalunya presidida per Enric Prat de la Riba (1870-1917), qui fou també president de la Diputació i de la Lliga Regionalista (creada al 1901). És a través d'aquest nou organisme que es porta a terme l'obra d'institucionalització política i cultural del país. "La Mancomunitat continuà i engrandí l'obra que Prat de la Riba havia iniciat amb 1907 com president de la Diputació"²⁵, com l'Institut d'Estudis Catalans que va agafant més protagonisme amb el pas dels anys. Tant la personalitat de Prat de la Riba com la de Josep Puig i Cadafalch van ser importants per saber dur a terme tota l'obra a Catalunya, encara que hi ha altres personatges rellevants com Josep Pijoan²⁶ i Eugeni d'Ors.

L'any 1914 esclata la primera guerra mundial, però és una guerra europea en la que Espanya no hi participa; en canvi, gràcies a això molts industrials catalans s'enriqueixen.

Durant aquest període, la Mancomunitat fa un gran pas en l'ensenyament, la cultura, la sanitat pública, les comunicacions, l'agricultura i la ramaderia; es creen museus, biblioteques, carreteres, xarxes telefòniques; es funda l'Escola de Treball, la Universitat Industrial, l'Escola de Vells Oficis²⁷.

El 1917 es crea el Pla General d'edificis Escolars de l'Ajuntament de Barcelona, sota la direcció de Josep Goday i és, també en aquest any, quan Puig i Cadafalch pren possessió del càrrec de la presidència de la Mancomunitat per la mort de Prat de la Riba, fins el 1923 que hi ha haver el cop d'estat de Primo de Rivera.

La producció literària noucentista és creixent, es realitzen moltes exposicions de pintura i d'art en general, a les Galeries Dalmau i Laietanes; es promouen diversos concursos d'arquitectura, com el del Centre Excursionista de Catalunya; l'activitat cultural catalana està en plena ebullició. Prat de la Riba va donar un paper rellevant als intel·lectuals catalans per convertir-los en transmissors de la nova ideologia. El diari "La Veu de Catalunya" era el portaveu del partit i estava controlat per Prat de la Riba.

²⁵ Jordi Llorens, *La Mancomunitat de Catalunya*, pàg. 6. Barcelona: Barcanova, 1994,

²⁶ Josep Pijoan (1979-1963) arquitecte que contribuï a la recuperació de les pintures romàniques del Pirineu.

²⁷ En llibres de Joaquim de Camps i Arboix, *La Mancomunitat de Catalunya*. Barcelona: Bruguera, 1968; Albert Balcells, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996 i l'abans citat, trobem tots els detalls del que va succeir en aquest període.

En aquesta segona dècada també es crea la societat cívica *Ciutat Jardí*, la qual organitza una exposició sobre la *Construcció Cívica i Habitació Popular*²⁸, per trobar solucions als problemes urbans de l'habitatge.

1.3.3 El marc arquitectònic a Catalunya, a Espanya i a Europa, amb els corrents estilístic més importants

Quan Turull comença la carrera el 1913, el Modernisme gaudeix del màxim esplendor amb l'arquitectura d'Antoni Gaudí, Manuel Raspall i Mayol, Enric Sagnier, Lluís Domènech i Montaner i Josep Puig i Cadafalch els quals ja han realitzat les seves obres més importants a principis de segle. I el primer grup de noucentistes, Josep Goday, Rafael Masó, César Martinell, Antoni Puig Gairalt, estan començant les seves respectives obres²⁹.

J.N.C. Forestier comença la seva intervenció en l'arquitectura de jardins, en la qual hi participa Nicolau Rubió i Tudurí.

A Europa, en concret a Alemanya, havia sorgit una nova escola d'art, la Bauhaus, que de 1919 fins a 1933 va revolucionar l'ensenyament artístic amb una diversitat d'arquitectes i pintors com Walter Gropius, Henry van de Velde, Johannes Itten i Wassily Kandinsky. Els arquitectes que comencen el nou moviment modern, Le Corbusier, Mies van der Rohe, dels anys 12 al 20, tenen pocs encàrrecs³⁰.

La influència alemanya a Espanya és molt gran i a Barcelona la influència d'Itàlia i França és notable perquè busquen definir la idea de mediterranisme com el noucentisme.

Aquesta influència sobretot arriba per les revistes que s'estan publicant en el moment com *Moderne Bauformen*, d'Alemanya amb el constructivisme, de 1901 fins a 1933 aproximadament; *Die Form* de 1922 a 1934, creada a Alemanya, Dinamarca i Àustria relacionada amb l'expressionisme i el funcionalisme; *L'Esprit Nouveau* de Le Corbusier de 1921 a 1925 on es manifesta el Purisme; *Der Architekt* de 1895 a 1922, recull de l'arquitectura vienesa del moment; *De Stijl* (holandesa) amb Teo van Doesburg i Gerrit Rietveld al darrera de 1917 a 1928, manifestaven el moviment neoplàstic, reduir la pintura i

²⁸ Martí Peran, Alicia Suárez, Mercè Vidal, *El Noucentisme un projecte de modernitat*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània. Generalitat de Catalunya, departament de Cultura, 1994.

²⁹ Gaudí està fent la *Sagrada Família* i el *Park Güell*; Raspall *l'Asil-Hospital* i la *casa Barraquer* a la Garriga; Sagnier fa la *Caixa de Pensions de Via Laietana*; Domènech i Montaner *l'Hospital de Sant Pau* i la *Casa Fuster*; Puig i Cadafalch el *Palau de la Generalitat*, la *fàbrica Casaramona*; Goday els *grups Escolars*; Masó la *casa Teixidor*, la *Farinera Teixidor*; Martinell els *cellers de Rocafort de Queralt* i *Pinell de Brai*; Puig i Gairalt la *casa Guarro* i la *casa Espinal*. Hi ha llibres on s'ha explicat amb exactitud l'obra d'aquests arquitectes; Josep Goday Casals. *Arquitectura escolar a Barcelona de la Mancomunitat a la República*. Ajuntament de Barcelona, 2008. En el llibre d'Antonio Piza, *La tradició renovada: Barcelona anys 30*. Barcelona: COAC, 1999, trobem biografia de Ramon i Antoni Puig Gairalt. *César Martinell i Brunet*. Barcelona: Fundació la Caixa, 1999; Joan Tarrús Galter, *Rafael Masó: arquitecte noucentista*. Girona: COAC, 1996.

³⁰ Dins l'extensa bibliografia de la Bauhaus podem trobar referències de Walter Gropius, Henry van de Velde, Johannes Itten i Wassily Kandinsky a Frank Whitford, *La Bauhaus*. Barcelona: Destino, 1991. De Le Corbusier i Mies van der Rohe hi ha una abundant referència bibliogràfica.

l'arquitectura als seus elements més purs, i altres com les angleses *The Studio* i *Academy architecture and architectural review* de 1895 a 1931, la francesa *L'Académie Architecturale*, i l'alemanya *Innen Dekoration* de 1900 a 1944. Segons diuen Joan Tarrús i Narcís Comadira en el seu llibre *Rafael Masó, Arquitecte Noucentista*, "es conegut que, a l'Escola d'Arquitectura, eren molt consultats llibres d'arquitectura vienesa i alemanya del moment".

1.3.4 Els estudis de Xavier Turull

Durant els anys d'estudi a la Universitat, ell i la seva família encara viuen a Vallcarca (en aquells moments Gràcia ja pertanyia a Barcelona).

Xavier Turull realitza els estudis previs a la carrera d'Arquitectura a la Universitat de Barcelona els cursos 1912-1913 i 1913-1914, cursant les assignatures de *Física* i *Química general, Mineralogia, Botànica, Geometria, Anàlisi matemàtica, Dibuix lineal i de figura*; als 17 anys, com la majoria d'estudiants. Totes aquestes assignatures es podien realitzar lliurement dins la Universitat, però la suficiència havia d'estar aprovada davant dels tribunals de l'Escola d'Arquitectura. La màxima qualificació la obté en *Química*. Es matricula com alumne oficial de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona el 1913 i finalitza l'any 1920³¹.

El pla d'estudis vigent era l'aprobat el 1896, ja havia estat canviat respecte a l'original de 1875, i constava, previ a l'admissió, d'un curs preparatori i quatre de carrera on les assignatures més destacades eren les de projectes, dibuix i modelatge, seguides de les relacionades amb els materials i la història de l'art i l'arquitectura; encara que també s'impartien classes de topografia i higiene, entre d'altres. Segons Josep M. Rovira: "...de les vint-i-vuit assignatures del pla de 1896 es passa a les trenta-sis en el pla de 1914, és a dir, es dona una major importància dels estudis en la formació de l'arquitecte. Es necessita professionals ben preparats per assumir les tasques que es reclamen a l'arquitectura"³².

El 1914 es canvia el pla afegint un segon curs preparatori (amb classes com càlcul, geometria, mecànica, guix, fang...), fent la carrera més llarga i difícil, la qual cosa provoca que Xavier Turull es canviï de pla, variant alguna assignatura. Xavier Turull no va seguir les assignatures que li corresponien a cada curs sinó que les va anar fent, els primers anys cursa poques assignatures. Els únics notables que té de la carrera són de les assignatures de *Dibuix de conjunts* i de *Hidràulica*. L'últim any va fer totes les assignatures que li quedaven, demanant poder fer examen extraordinari de les que li faltaven de tercer per poder acabar quart.

³¹ Expedient acadèmic d'en Francesc Xavier Turull i Ventosa. Arxiu de la Secretaria de l'ETSAB.

³² *La arquitectura catalana de la modernidad*, pàg. 37. Barcelona: UPC, 1987.

1.3.5 La divisió dels estudis en dues etapes

El període universitari de Xavier Turull es pot dividir en dues etapes: la primera fins el 1917 i la segona fins l'acabament de la carrera.

La primera etapa, tot i que de 1905 a 1919 el director és Lluís Domènech i Montaner, l'Escola d'Arquitectura estava fortament influenciada per la tradició neoclàssica i per la burgesia industrial, sobretot per l'arquitectura francesa i centreeuropea, i pels efectes de la industrialització que està experimentant Catalunya; és una etapa principalment modernista.

L'interès arquitectònic es centrava sobretot en la construcció d'edificis religiosos, administratius, civils i socials que deixaven enrere els templets i els panteons, que només s'utilitzaven com exercicis d'expressió formal. Eren projectes, en general, complexos, ambiciosos i exempts de realitat. S'ensenyava una arquitectura eclèctica deguda a la diversitat dels professors, hi havia la nova generació de joves arquitectes recent titulats: Eusebi Bona, Francesc de P. Nebot, Adolf Florensa, Pere Domènech i Roura entre d'altres i els antics que encara seguien les idees de l'Escola de Madrid, Alejandro Soler i March, Joaquim Rovira, Antoni Rabassa. Aquests joves professors encara no han exercit d'arquitectes i per tant no poden donar exemples de la seva obra, no és fins a la dècada dels trenta que trobem projectes de la seva arquitectura.

Dels professors de més edat, Domènech i Montaner ha realitzat importants edificis a Barcelona com la casa Fuster, la casa Lleó Morera, el Palau de la Música... tots modernistes, Alejandro Soler i March està fent el mercat de València i ha finalitzat edificis de vivendes a Barcelona, Antoni Rabassa té molts projectes finalitzats. El que està clar és que tots participen a l'Exposició del 1929.

Segons el llibre *Exposició commemorativa pel centenari de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona 1875-76/1975-76*: "... es produeixen canvis importants en el professorat més influent en els camps projectuals i de disseny, i que tindran una influència forta en l'orientació del treball escolar...". Es deixen enrere les ensenyances dels Mestres d'obres i de l'Escola de Belles Arts on les tècniques són artesanals i els projectes realistes, exactes i precisos.

Hi ha una segona etapa que va de 1917 a 1923. Els esdeveniments polítics i socials provoquen una petita renovació dins del professorat i els mètodes d'ensenyament.

L'arquitectura acadèmica que s'ensenya al voltant dels anys 20 coincideix amb el que està passant en la professió: és la influència del noucentisme. Es busca unànimement una arquitectura antimodernista; el modernisme s'entén com provincià, vuitcentista i floral. A pesar que els professors s'havien format segons el modernisme, les seves ensenyances estan properes a l'entorn català. Són conscients del nou moment que viuen; molts mantenen al mateix temps càrrecs públics importants i van ser els impulsors i creadors de l'Exposició Internacional del 1929³³.

L'estil característic és un classicisme renovat amb influències d'Otto Wagner, d'Amèrica i de França, amb predomini del temple com a edifici públic amb façanes planes i coronaments superiors, etc. La pedagogia predominant és classicista, però amb flexibilitat, cada professor utilitza els seus mètodes (en Jujol ensenya a *Expressió Gràfica* la plàstica i els colors lligats a la imaginació³⁴) Es comencen a plantejar dubtes sobre la vivenda i els habitatges reduïts, però es tracta com a exercici de disseny, que serveixi de preàmbul per a temes més importants i complexes, i com a molt es plantegen vil·les grans i monumentals. És l'inici del que anirà succeint més endavant (cap als anys 30); el pas de l'arquitectura monumental i pública a la privada.

Aquests plantejaments són la resposta a la nova ciutat i al que s'està produint en el món professional. La preocupació pel ferro i les múltiples possibilitats que dóna, fan que els projectes ara superin la precisió que era característica del mestre d'obres, ja que s'arriba a definir fins a l'últim detall del projecte. Així i tot, els programes acadèmics no varien gaire, se segueixen proposant projectes de composició simètrica, clàssica, rígida i de formes simples. Es llegeixen, sobretot, revistes i publicacions de l'arquitectura vienesa que influirà més a uns que a uns altres.

1.3.6 Els projectes desenvolupats durant els estudis

“Els professors i estudiants feien de les excursions a monuments, gòtic, romànic, hispano-àrab, un mètode d'estudi recolzat en el treball de còpia, aixecament de plànols de conjunt i de detall ... aquestes làmines i gravats estaven lligats a una pràctica pedagògica que feia del coneixement directe, dels edificis del passat un procediment bàsic d'aprenentatge. L'interès per les formes d'origen àrabo-mudejar, i en general, pels estils diferents dels renaixentistes i les monografies d'edificis importants que es realitzen com a treballs d'investigació eren mostres d'aquesta orientació pedagògica”³⁵.

³³ L'Exposició del 1929 va suposar un gran desenvolupament urbanístic i arquitectònic per a Barcelona; la consolidació del noucentisme però l'entrada del racionalisme a Espanya amb el Pavelló d'Alemanya de Mies van der Rohe.

³⁴ Carmen Rodríguez i Antoni Ramon, *Escola d'Arquitectura de Barcelona: Documentos y archivo*. Barcelona: Edicions UPC: ETSAB, DL, 1996.

³⁵ Ignasi de Solà-Morales, *Eliés Rogent i la Universitat de Barcelona*, pàg. 83. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, 1988.

Il·lustració 4

La primera constància gràfica dels estudis de Xavier Turull a l'Escola d'Arquitectura és un treball de curs de 1915 titulat “*Sepultura de la família Montoliu a Santes Creus*” (il·lus. 4). És una làmina de dibuix de 62x93 cm. a escala 1/6 feta amb tinta xinesa aiguada de colors, que tots els alumnes van realitzar amb làmines a color sobre sepulcres a Santes Creus per a diferents famílies³⁶. L'excursionisme entrava dins les activitats escolars, és per això que al 1915 van viatjar al monestir de Santes Creus. Aquesta activitat escolar d'excursionisme arqueològic de professors i estudiants a Poblet i Santes Creus és repetida diversos anys, com es pot veure en la biografia de Rafael Masó³⁷.

Alguns dels professors que va tenir en els dos anys de preparació van ser Adolf Florensa en *Perspectiva*, Antoni Rovira Rabassa en *Geometria* i *Flora i Fauna*. I en els quatre anys de carrera, cal destacar a Pere Domènec i Roura en *Dibuix*, Eusebi Bona en *Historia de l'Arquitectura*, Lluís Domènech i Montaner en *Proyectos conjunto primero y segundo* i en *Estudio de los edificios bajo el punto de vista de su fin social*, Francesc de Paula Nebot i Torrens en els cursos de *Modelado en barro* i *Detalles*, i Alejandro Soler March en l'assignatura de *Resistencia*, entre altres. Les màximes qualificacions les va obtenir en l'assignatura de *Dibuix*.

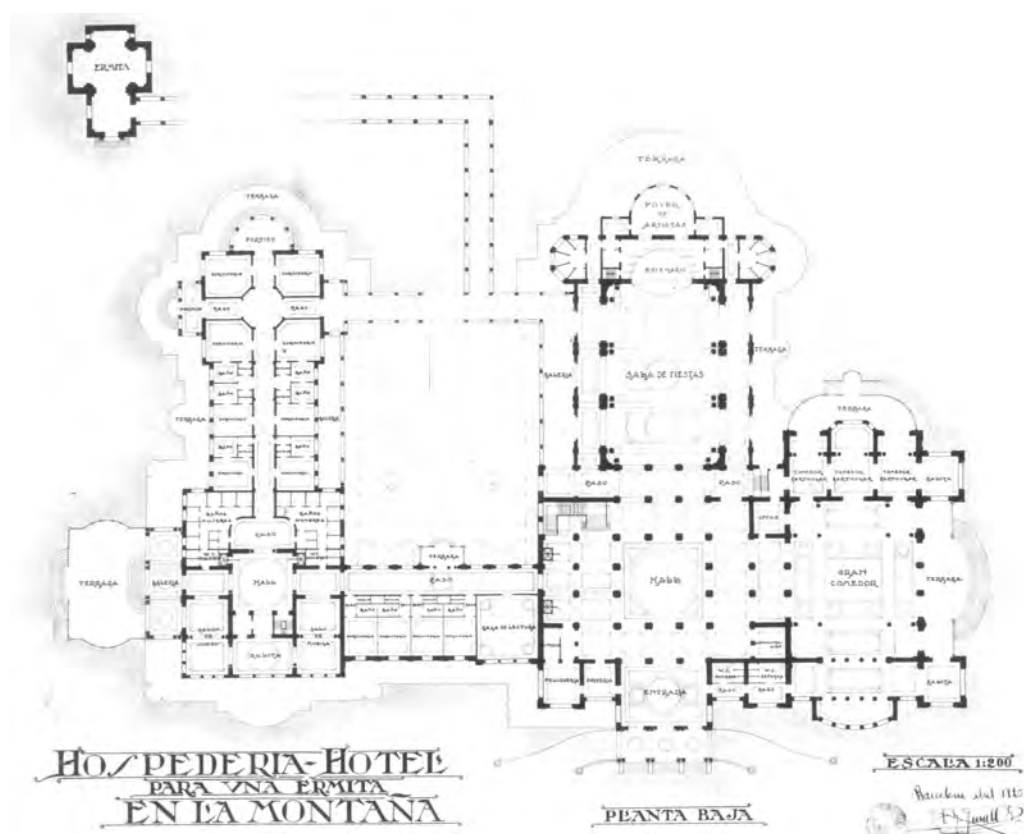
1.3.7 El projecte fi de carrera

El 20 d'abril de 1920 Xavier Turull Ventosa va presentar el seu Projecte Final de Carrera o “Ejercicio de Reválida” amb el treball *Hospederia Hotel para una ermita en la montaña*³⁸. Són sis làmines de gran format (74x98 i 75x208 cm.), en llapis i tinta xinesa de diferents colors, de les plantes baixa, pis i fonaments, les façanes principal i lateral, i una secció (il·lus. 5 i 6)

³⁶ Arxiu Històric de l'ETSAB, calaix 168 carpeta 25 (16 a 25), calaix 170 carpeta 25 (44-46). La de Xavier Turull és la làmina núm. 45. Francisco J. Felip Solá va fer la sepultura de la família Montabrio, Joaquin Coderch la sepultura d'Alemanys, Luis Girona Cuyàs de la família Queralt, Domingo Pisara de Cervelló, Donato Hernández la porta del monestir. Es conserven altres treballs dels companys de promoció.

³⁷ Joan Tarrús i Narcís Comadira, *Rafael Masó. Arquitecte noucentista*. Girona, COAC demarcació Girona, 2007: “...un viatge, el curs 1902-03 a Poblet, Santes Creus, Tarragona i Tortosa...” pàg. 25.

³⁸ Arxiu Històric ETSAB, carpeta 18(7), calaix 144. Estava arxivat pel nom de Gurull, en lloc de Turull, el mateix error ortogràfic que hi ha en el llistat de la promoció de 1920 del llibre *Exposició commemorativa del centenari de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, 1875-76/1975-76*. Barcelona: ETSAB, 1977.

Il·lustració 5

Sembla que el projecte sorgeix arrel d'una ermita existent, però no hi cap dada de si és real o imaginària. El que sembla molt probable és que el mètode de correcció per part del tribunal fos de penjar les làmines a la paret, pel que es dedueix dels senyals de xinxetes que hi ha als extrems dels plànols.

Els edificis públics constitueixen el repertori habitual de treballs de final de curs i/o de carrera presentats en aquesta segona dècada. Com el que realitza Xavier Turull: un edifici representatiu, sense localització explícita (encara que digui que està a la muntanya), en el qual s'adverteix que tot l'èmfasi està en la obtenció d'una seqüència espacial i d'un ordre compositiu en les façanes com a tema fonamental de disseny. Les façanes estan molt més treballades que les plantes; tan pel que fa la representació gràfica com pel mateix projecte. Les façanes tenen simetria, segueixen una composició, i defineixen els materials, acabats i textures.

L'accés principal es diferencia de la resta, ja que està emmarcat per dues torres, té una gran escalinata i un porxo. Les plantes segueixen diversos eixos de simetria. Es pot afirmar que com les plantes estan treballades a escala 1/200 no poden tenir el nivell de definició de

les façanes, que estan a escala 1/100. Tanmateix el programa d'hotel, desenvolupat en les plantes, reuneix tots els requisits perquè funcionés.

Il·lustració 6

El projecte d'*Hospederia-Hotel* segueix les pautes del classicisme: grans palaus amb amplis halls, passadissos i sales, ornamentats amb columnes, pilastres, arcades, frontons i cúpules. Fins i tot hi ha un pati exterior central amb forma de laberint envoltat per una galeria, que recorda els patis italians.

Aquest projecte és el més voluminós que realitza tant en tota la seva trajectòria professional com estudiantil, per l'envergadura que comporta un edifici d'aquesta mida. A més, amb aquests trets tant clàssics no en realitza cap.

Aquest mateix any Eusebi Bona està fent *l'edifici de Correus* de Girona juntament amb Enric Catà. Adolf Florensa projecta el *Casal del Metge*. Josep Goday les escoles *Pere Vila* i *La Farigola* a Barcelona. Molts dels palaus previstos per a *l'Exposició de Barcelona* s'estan començant a construir; *el Palau d'Alfons XII* i de *Victoria Eugènia* de Puig i Cadafalch. De fet, Puig i Cadafalch realitza el projecte per *l'Exposició de les Indústries Elèctriques*³⁹ que s'havia de realitzar a Barcelona al 1917 i que finalment es va convertir en l'Exposició del 1929.

³⁹ L'Exposició de Barcelona va néixer d'un grup d'industrials electricistes catalans el 1913, però degut a la primera guerra mundial es va aplaçar fins a convertir-se en una exposició de major magnitud, l'any 1925 ja es va proposar que seria l'Exposició Internacional. Anys abans, cap el 1905, Puig i Cadafalch ja havia començat la idea d'una exposició. El 1917 es comencen les obres d'urbanització de la muntanya de Montjuïc a càrrec de Jean-Claude Nicolas Forestier i Nicolau Rubió i Tudurí.

També al 1920 es realitza la Fira Oficial de Mostres de Barcelona en el Palau de Belles Arts del Parc de la Ciutadella⁴⁰.

En general tots els projectes finals de carrera, que presenten els alumnes del seu curs, són edificis destinats al públic i exercicis de pura expressió formal amb un mínim programa de funcionament urbà com: teatres, hotels, museus, ajuntaments i diputacions o sindicats; són grans edificis com els que s'estan construint a Barcelona en aquells anys per l'Exposició pròpiament i per a la ciutat com a pretext de la mateixa.

1.3.8 Els companys de promoció

Barcelona era considerada una bona ciutat per als estudiants d'altres poblacions d'Espanya, inclòs en alguns aspectes estava millor considerada com a ciutat estudiantil que altres capitals europees; pel seu clima i les hores de sol, per la seva situació al costat del mar i de les muntanyes, i evidentment per tota la oferta cultural⁴¹.

És per això que en la promoció de Xavier Turull trobem molts companys que un cop acabada la carrera tornen a les seves poblacions d'origen i era molt freqüent que ocupessin càrrecs dins les administracions públiques de tota Espanya, inclòs en organismes oficials a sud-Amèrica o Estats Units.

Entre els 22 companys⁴² que obtenen el títol el mateix any cal destacar Francisco Vaca Morales (1891-1969) el qual va ser arquitecte municipal de Badajoz i va realitzar una important obra arquitectònica en aquesta ciutat; Pedro de Ispizua Susunaga (1895-1976) que va ser arquitecte municipal de Bilbao i també va ser uns dels arquitectes que van formar la imatge de Bilbao; Bruno Farina González-Novelles (1895-1968) va ser arquitecte municipal d'Osca, Saragossa i altres poblacions de la província d'Osca on va deixar molta obra; Domingo Pisaca Burgada (1894-1962) va ser arquitecte municipal de Tenerife on també se'l coneix com l'arquitecte de la ciutat; Francesc de P. Riera Clariana va fer l'Hotel Martí; Albert Carbó (1893-1950), amic de Francesc Folguera, va fer projectes a Barcelona, Sitges, Tona, Centelles i Vilassar; Juan Sixto Roig López va estar a l'Argentina fins l'any 1934 i després va fer projectes a Barcelona; Lluís Girona Cuyàs té obra reconeguda a Barcelona; Enric Mora Gosch (1895-1966) va ser professor de l'escola, arquitecte municipal de St. Cugat, vocal del GATEPAC el 1939, Joaquim Coderch i Mir va ser arquitecte

⁴⁰ El Palau de Belles Arts, construït per August Font per l'Exposició Universal del 1888, va ser enderrocat el 1943.

⁴¹ En la *Publicación de la sociedad de Atracción de Forasteros* de 1912 hi ha un article sobre la *Barcelona docente: la enseñanza superior oficial y semioficial en Barcelona*; on es fa una gran exposició sobre les bones condicions i qualitats de Barcelona.

⁴² *Exposició commemorativa pel centenari de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona 1875-76/1975-76*, pàg. 288. Barcelona: ETSAB, 1977. Entre els documents de Xavier Turull no s'ha trobat el títol d'arquitecte, i per tant la data d'obtenció s'ha tret d'aquest llibre.

d'Hisenda; Angel Romaní Verdaguer va treballar a Bétera, València⁴³. De tots ells, Xavier Turull va ser el més jove.

Es desconeix si va tenir amistat fora de l'escola amb algun dels companys, el que sembla probable és que coincidís amb Francisco Vaca a Badajoz.

Aquest promoció, que acaba l'any 1920, és la més nombrosa des de la primera promoció d'arquitectes titulats el 1872 i fins el 1932 no es supera la trentena d'alumnes, però no és fins a la promoció del 1957 que la quantitat d'alumnes comença a ser destacable.

Moltes vegades la professió d'arquitecte es passava de pares a fills, per això molts tornaven a les seves poblacions d'origen per col·laborar amb el despatx familiar.

Un parell d'anys abans que Xavier Turull, havien acabat la carrera figures com Pere Bassegoda, Francesc Folguera, Lluís Bonet o Antoni Puig Gairalt, entre d'altres. I en les promocions posteriors trobem a Pere Benavent (1923), Germán Rodríguez Arias, Ricardo de Churruga i Raimon Durán Reynals (1926)⁴⁴. Els primers noucentistes ja fa anys que van acabar Francesc de Paula Nebot i Ramon Puig Gairalt (1911), Eusebi Bona (1915), César Martinell i Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1916), Jaume Mestres i Fossas (1917).

La diversitat d'ensenyaments i influències que va rebre Turull durant el seu període universitari (per un costat dels mestres modernistes i per un altre dels intel·lectuals d'un incipient noucentisme) seria decisiva en la formació de la seva personalitat, que per força havia de ser polifacètica.

Un cop acabada la carrera, Xavier Turull i Ventosa no va mantenir més relació amb l'Escola d'Arquitectura, ja que no es va dedicar a l'ensenyament; al menys no directament, potser sí que indirectament a través del *Centre Excursionista de Catalunya* com veurem més endavant.

⁴³ Josep F. Ràfols, *Cuadernos de Arquitectura núm. 40*. Barcelona: COAC, 1960; i *Diccionari d'artistes de Catalunya, València i Balears*. Barcelona: Edicions Catalanes, 1979. A l'arxiu del COAC es guarden alguns projectes d'aquests arquitectes.

⁴⁴ Raimon Duran i Reynals comença la carrera el 1911, però com viatja acaba més tard, per tant és possible que coincidís algun curs.

1.4 FAMÍLIA I AFECCIONS

Xavier Turull i Ventosa es va casar amb Maria Assumpció Creixell Batlle (n.4/3/1896 — m.30/5/1976) a Barcelona l'abril de 1921⁴⁵ tot i l'oposició inicial de l'adinerada família Creixell, que considerava que la família Turull no tenia el nivell econòmic i social adequat per a la seva filla. Van passar el viatge de noces al Marroc.

Il·lustració 7

Xavier Turull i M. Assumpció Creixell (il·lus. 7) van tenir quatre fills: Xavier (1922-2000), Núria (1924-2002), Pere (1928) i Antoni (1933-1990) D'aquests, tant Xavier com Pere van mostrar interès per l'arquitectura malgrat que finalment cap d'ells va acabar exercint com a arquitecte. Així el fill gran, en Xavier, va estudiar els primers cursos d'arquitectura però ho va deixar per dedicar-se a la música, on va ésser un destacat intèrpret musical. El tercer fill, en Pere, va estudiar la carrera d'arquitectura a Itàlia, va treballar un temps a Suïssa i quan es va ordenar sacerdot ja no va tornar a exercir mai més d'arquitecte⁴⁶.

⁴⁵ Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona. Índex de Matrimonios, homes 1921. Llibre núm. 398. Jutjat de Sant Gervasi registre núm. 20. A l'església de la Bonanova.

⁴⁶ Dades del seu fill Xavier Turull i Creixell, febrer 1999. Hi ha informació de Xavier Turull i Creixell en arxius i biblioteques, ja que va ser un reconegut violinista i compositor. Així com també d'Antoni Turull, escriptor i professor.

Il·lustració 8

Inicialment el matrimoni Turull va viure al carrer de la Diputació número 276, al primer pis, de Barcelona, on en Xavier Turull es va fer el primer estudi d'arquitectura. Anys després es van traslladar al carrer de Brusi número 27 i finalment, cap al 1934, van fixar la seva residència al carrer de Muntaner número 356, en un pis més gran, on l'arquitecte va posar definitivament el seu despatx en una part de la vivenda⁴⁷, on hi constava la seva placa (il·lus. 8).

Il·lustració 9

Il·lustració 10

El fet que Xavier Turull (il·lus. 9) tingués l'estudi d'arquitectura a la vivenda familiar, va facilitar que els seus fills (il·lus. 10) s'iniciessin en el dibuix i mostressin interès per l'arquitectura i l'art en general, tot seguint les explicacions del seu pare. És evident que la seva dona seguia de prop la seva feina professional i comprenia el valor de la feina del seu marit (mentre ell va viure no va treballar) i al mateix temps Xavier col·laborava en la cura de la llar familiar.

⁴⁷ El seu fill Pere recorda que tenien un tren elèctric *Marklin 00* montat permanentment en un local o garatge a on es passaven moltes hores jugant.

Malgrat això i com s'ha exposat, finalment cap dels seus fills va continuar la professió del pare si bé tots han estat vinculats al món artístic, sobre tot a la música, la segona passió de l'arquitecte i la seva dona.

La família Turull Creixell passava les vacances a la Garriga a la casa d'estiueig de la família Creixell, on els fills gaudien del gran jardí, els camins i passeigs del poble, i sobretot de l'afecció a l'excursionisme del seu pare. Només dos anys i per motius de salut de la seva filla no van passar les vacances a la Garriga, sinó a Viladrau a Can Mas Vidalí i a Tona a Can Cucut.

El lligam amb la Garriga va ser tan fort que el va portar a fer les obres més importants en aquesta població. Lligam no només professional, sinó també personal pel que fa a actes culturals, religiosos o festius. El 31 de maig de 1923 va participar en la Processó amb el Santíssim amb motiu de la festa de Corpus Christi com a pendentista⁴⁸. Es realitza un ofici amb orquestra que recorre tots els carrers de la població. I també lligam social, doncs coincideix amb Rafael Gay de Montellà (conseller) a Barcelona, en actes polítics.

Des del 9 d'abril de 1928 forma part de la Junta Directiva del Casino de la Garriga⁴⁹. La seva vinculació amb aquesta organització li ve d'anys enrere quan el trien per fer el projecte del Casino⁵⁰: el 6 de març de 1924 s'aprova el seu projecte i els pressupostos per a la construcció de l'edifici⁵¹. El constructor encarregat és Josep Iglesias⁵², la fusteria s'encarrega a l'industrial garriguenc Josep Masó⁵³ i el projecte de jardineria el fa l'especialista Joan Mirambell⁵⁴. El 15 de juliol de 1925 es prepara la inauguració de l'edifici ja finalitzat⁵⁵: *“per aquest motiu durant tot el mes de juliol es realitzen diversos actes com balls, concerts, vermut, revetlles, amb molta participació, on tothom admira l'obra de l'arquitecte”*.

⁴⁸ Albert Benzekry i Fortuny, *La Garriga dia a dia. 1901-1926. Vol 1*, pàg. 451. La Garriga: Aquí, la Garriga, 1994. Tret de l'Arxiu Parroquial.

⁴⁹ Albert Benzekry i Fortuny, *La Garriga dia a dia. 1927-1939. Vol 2*. La Garriga: Aquí, la Garriga, 1994. Pàg. 618, 20 d'abril de 1928 “Distribució de càrrecs de la Junta General del Casino: Josep Escayola: president; Joan Domingo, vicepresident; Rafael Ricart; comptador; Rafael Gay, secretari; Xavier Turull, tesorero; Felip Steva, Joan Millet, Josep Sala i Antoni Pons, vocals”.

⁵⁰ Aquesta obra està explicada més endavant. Veure fxa núm. 21 del vol.II.

⁵¹ Albert Benzekry i Fortuny, *La Garriga dia a dia. 1901-1926. Vol 1*, pàg. 474. La Garriga: Aquí, la Garriga, 1994 “...S'acorda tramitar els plànols, projectes i pressupostos per a la construcció de l'edifici del Casino. L'arquitecte Sr. Xavier Turull exposa amb detall el projecte essent aprovat el pressupost de la forma següent...”

⁵² *Ibidem*, pàg. 480, 8 de maig de 1924. “...Assisteix a la reunió el constructor d'obres Josep Iglesias per tal de canviar impressions respecte a les sumes pressupostades per l'arquitecte per a la construcció del Casino...”. Tret del llibre d'actes de la Junta del Casino. Previament el 8 d'abril dins la reunió de la Junta Directiva ja es tracta el tema de quin constructor es podria fer càrrec de les obres del Casino, pag. 477: “...hi havia un constructor d'obres anomenat Josep Iglesias que reunia totes les garanties i condicions per realitzar l'obra...”

⁵³ *Ibidem*, pàg. 483, 11 de juny de 1924. “...les obres de la construcció del Casino ja estan molt avançades...”

⁵⁴ *Ibidem*, pàg. 505, 28 de novembre de 1924. “...L'arquitecte Xavier Turull presenta un projecte d'enjardinament realitzat per l'especialista Mirambell, amb l'aprovació dels assistents...” Joan Mirambell col·labora amb altres arquitectes com Francesc Folguera en la casa Tecla Sala de Barcelona, amb Raimon Duran i Reynals en la casa Puig-Palau i la Platja Mas Castell de Palamós, i a llocs com Sitges, Andalusia i Tànger. També participa en l'associació de *Música de Camera*. Joan Mirambell és un reconegut jardiner juntament amb Nicolau Rubió i Tudurí, que sovint treballen junts. Veure “El jardiner Joan Mirambell” de Margarida Aritzeta a la revista *Serra d'Or* núm. 289, juliol de 1984.

⁵⁵ *Ibidem*, pàg. 522, 5 de juny de 1925. “...s'acorda la compra dels mobles i altres atuells que considerin necessaris per a la inauguració del Casino el dia 15 de juliol, així com llogar un aparell pianola automàtic...”

El 16 d'agost de 1930 accepta el lloc de secretari dins la Junta i el 4 de maig de 1931 pren possessió del càrrec de vice-president. A partir del 1933 fins a la seva mort, els seus càrrecs dins la Junta van alternant-se, fa de comptable i vocal⁵⁶.

En una de les festes organitzades al Casino de la Garriga Xavier Turull guanya un concurs de tir⁵⁷.

Moltes vegades la família acompanyava en Xavier Turull a les visites d'obra fora de Barcelona, que alhora es convertien en excursions pels fills⁵⁸ (il·lus. 11).

Il·lustració 11

En Xavier Turull també portava sovint amb cotxe a la seva família a veure el mar, a la platja de Castelldefels, a Sitges i a el Masnou. Encara que no estiuejaven a la costa, l'arquitecte sempre va mostrar la seva atracció pel mar i per la conducció.

⁵⁶ *Ibidem*, pàg. 710. Tret de l'Arxiu Parroquial. 16 d'agost de 1930: "...dimisió del secretari i nomenar Xavier Turull per substituir-lo..." pàg. 733, 5 d'abril de 1931: nova junta amb Xavier Turull en ella. Pàg. 740, 4 de maig de 1931: passa a ser vice-president. Pàg. 798, 19 de maig de 1932: és secretari. Pàg. 851, 22 d'abril de 1933: es converteix en comptador. Pàg. 912, 12 d'abril de 1934: passa a ser vocal.

⁵⁷ *La Vanguardia* 22 d'agost de 1930, pàg. 11.

⁵⁸ El seus tres fills i la seva dona apareixen als peus de l'edifici, al costat de la muntanya de sorra. Es tracta de la reforma de la Fonda del Remei de Moià, que s'explicarà més endavant.

A més de l'excursionisme, en Xavier Turull era molt aficionat a l'esquí, esport que practicava juntament amb el seu company de feina i amic personal, l'arquitecte tècnic Joan Benavent⁵⁹. Anava sovint a Montserrat i a la Molina, a esquiar (il·lus. 12) o a patinar; i sempre que podia ho feia amb la seva dona, fills i els seus germans. També compartia l'afecció per la muntanya amb el seu cosí Fèlix Turull i Fournols (també soci del Centre Excursionista de Catalunya⁶⁰).

Il·lustració 12

Aquesta afecció per l'excursionisme vincularà a Xavier Turull al Centre Excursionista de Catalunya. Entrà com a soci el 20 de febrer de 1917⁶¹ i el 1919 figura com a vocal de la Secció d'Arquitectura⁶². Els anys 1928 i 1929 es manté en el mateix càrrec⁶³. També va ser vocal de la secció d'Esports de Muntanya, però es desconeixen els anys. Segurament la proximitat de la Garriga al Montseny, lloc freqüent de les excursions del CEC, va propiciar que s'hi afegís.

El Centre Excursionista de Catalunya (CEC) fou continuador de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques i de l'Associació Catalana d'Excursions i el seu objectiu era recórrer les comarques de Catalunya per tal de conèixer, estudiar, conservar i reproduir gràficament la naturalesa, la història i l'art i fomentar l'excursionisme i els esports de muntanya⁶⁴. Però la penetració cada vegada més accentuada del científisme portarà a la regularització dels estudis d'arqueologia i, fonamentalment, a l'aplicació de diverses seccions: fotografia, arqueologia, arquitectura, història, enginyeria, geografia, geologia, muntanya, esquí, esports, grups corals...

La Secció d'Arquitectura, creada l'any 1904, actuà sota la presidència de l'arquitecte Jeroni Martorell, estava dedicada al coneixement i catalogació del patrimoni català, el seu inventari

⁵⁹ Joan Benavent ingressa com a soci del CEC el 1930. *Butlletí num. 419* de l'abril de 1930.

⁶⁰ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Vol. XXXL, 1924. A més es secretari de la Junta del 1931 al 1933.

⁶¹ Arxiu Centre Excursionista de Catalunya. Núm. soci 3164. Consta el primer domicili i el segon, així com la vinculació a les diferents seccions i la subscripció al butlletí amb el corresponent pagament trimestral. En el Butlletí núm. 267 de l'abril de 1917 surt en la pàgina 100 la llista de nous socis ingressats.

⁶² *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* Vol XXIX núm. 292, Juny 1919. "Nova junta. Secció d'Arquitectura: Ramon Puig i Gairalt, president; Lluís Bonet, vice-president; Pere Benavent secretari; Climent Maymés, tesorero; Manuel Gausa, arxiver; Josep Sandiumenge, Xavier Turull, Màrius Gifreda, vocals", pàg.186.

⁶³ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* Vol. XXVIII núm. 398 i Vol XXXIX núm. 410, Juny de 1928 i 1929. "Nova junta Secció d'Arquitectura: Ramon Argilés, president, Manuel Mayol, vice-president; Joan Vives, secretari; Damià Ribas, tesorero; Xavier Turull, Josep Ros, vocals", pàg. 269 i 274 respectivament.

⁶⁴ *Estatut*, 1935. Centre Excursionista de Catalunya.

fotogràfic, l'organització de concursos d'arquitectura, la difusió dels corrents arquitectònics del moment, l'organització d'excursions per visitar monuments i edificis que en aquells moments eren construïts a Barcelona o a la rodalia, i la publicació de monografies al *Butlletí* de l'entitat sobre conjunts patrimonials catalans. Hi van formar part, també, figures conegudes com Antoni Gaudí, Domènech i Muntaner, Ramon Puig i Gairalt (president del 1920-1925), Puig i Cadafalch (president del 1935-1940), Josep M. Jujol, Bernardí Martorell...⁶⁵

Entre les activitats abans ja nomenades el CEC també organitzava conferències, i tots els socis, mitjançant el pagament d'una quota mensual, rebien el *Butlletí* i podien participar en els Concursos d'Arquitectura, que s'organitzen a partir del 1912. Des del CEC s'afavoreix una arquitectura vernacla i nacional, i de jardins tradicionals.

La Secció d'Esports de Muntanya, creada el 1908, volia potenciar la muntanya, tant a l'estiu com a l'hivern, així com els esports d'hivern, al mateix temps que s'organitzava una xarxa de xalets-refugi de muntanya, que mitjançant donatius i subscripcions del CEC van realitzar l'obra del primer xalet a la Molina l'any 1925. Xavier Turull i el seu cosí Fèlix Turull hi van contribuir econòmicament⁶⁶.

Entre les seves afeccions cal també destacar la fotografia⁶⁷ i la música; en aquells anys hi havia molta afecció per la música. Va ser membre de l'*Associació de Música da Camera de Barcelona*⁶⁸. Tant ell com la seva dona tocaven el piano, afecció que van heretar els seus dos fills grans. El seu fill Xavier va formar part de l'orquestra de Pau Casals, i la seva filla Núria fins a la seva defunció va donar classes de piano.

També era molt afeccionat al cotxes, com queda palesa la seva participació en diverses curses organitzades pel Real Moto Club de Catalunya i com a membre d'aquest per la coordinació d'altres curses. Va participar diverses vegades primer amb autociclo de Renault i després amb un cotxe Mathis 1200cc.; i va coincidir en alguna cursa amb l'arquitecte Josep Renom⁶⁹. Aquesta era una afecció només per a la gent adinerada, doncs els que tenien cotxe propi ja es podien considerar afortunats, i per tant encara més els que podien

⁶⁵ Agustí Jolis, *Centre Excursionista de Catalunya: 120 anys d'història 1876-1996*. Barcelona: CEC, 1996, pàg. 58.

⁶⁶ *Butlletí* núm. 358 del març de 1925 i *Butlletí* núm. 355 de l'agost de 1924. Després es feia un sorteig entre tots els socis que el demanaven, per poder utilitzar-lo.

⁶⁷ La seva filla Nuria guardava moltes de les fotografies fetes pel seu pare, algunes sense identificar. Tenia una màquina de filmar Kodak.

⁶⁸ Consta com a soci el curs 1920-21, juntament amb el seu germà Alfons, en un llistat que apareix en la Tesi de Llicenciatura de Marta Muntada de 1984 sobre *L'Associació de Música da Camera (1913-1936)*, Biblioteca de l'Orfeó Català. En aquest Tesi i en la *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear* (tots els volums), Barcelona: Edicions 62, 2003; s'explica la creació i funcionament d'aquesta associació. Va tenir molta repercusió i van formar part destacats músics i personalitats del moment, destacant-ne com a membre fundador Antoni Puig Gairalt.

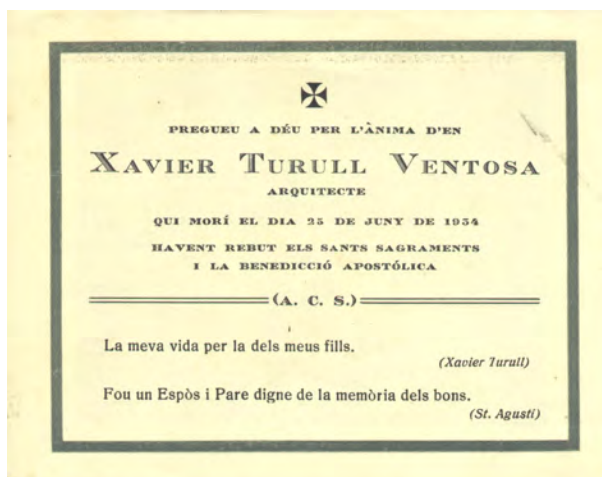
⁶⁹ Des de 1925 a 1929 hi ha molts articles de la Vanguardia en que hi surt com a participant. Va ser vocal de la Junta Directiva de 1928 a 1930 i com a vocal va coordinar l'organització d'alguna cursa. Arxiu del RACE abans Real Moto Club de Catalunya.

tenir un cotxe per competir, un autociclo. També com a soci d'aquesta entitat rebia la revista mensual.

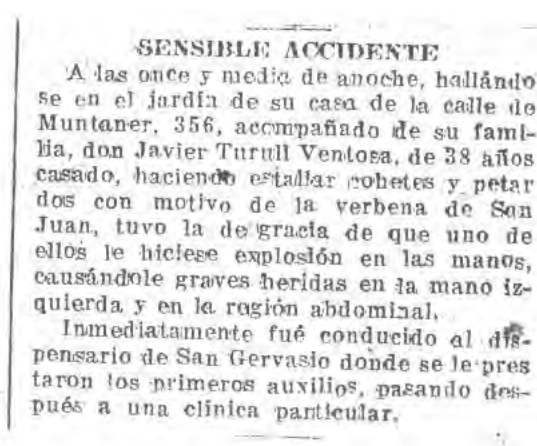
Va formar part de la Mútua Escolar Blanquerna⁷⁰ com a mutualista⁷¹. Aquesta escola d'ensenyament infantil i primari, dirigida per Alexandre Galí, donava una formació humana i pedagògica basada en una bona formació catòlica, en l'esport, la música, les arts plàstiques i l'escoltisme, i sobre tot en l'esperit català. I, per tant, era el lloc idoni perquè els seus fills estudiessin, ja que només els mutualistes tenien dret a portar els seus fills.

Així com molts estudiants i joves arquitectes van complementar la seva formació a l'Escola de Francesc A. Galí, Xavier Turull no⁷².

En Xavier Turull morí la revetlla de Sant Joan de l'any 1934 (il·lus. 13 i 14) a l'edat de 38 anys d'un accident amb petards, a la clínica del carrer de Buïgas 19 (avui Corachan)⁷³, mentre estava al jardí de casa seva del carrer de Muntaner. Segons recorda el seu fill gran encara es va aixecar i va poder anar per ell mateix a la clínica, on hi va ser atès fins que va morir.

Il·lustració 13

Il·lustració 14

En el recordatori es va anotar una frase que en Xavier Turull acostumava a dir: *La meua vida per la dels meus fills*. Frase que demostra el seu gran caràcter familiar.

⁷⁰ La història de la Mútua i del seu principal assessor pedagògic les trobem a: Josep Masabeu i Tierno, *Alexandre Galí i la Mútua Escolar Blanquerna*. Barcelona: Associació Blanquerna, 1989: "Entre molts personatges il·lustres que van assistir a l'escola hi ha músics com Núria Turull", pàg. 286. Josep Lluís Segarra, *75è aniversari de la fundació de la Mutua Escolar Blanquerna* Barcelona: Associació Blanquerna, RBA, 1999. L'arquitecte Jaume Mestres, i també mutualista, va fer l'edifici de la Via Augusta l'any 1930.

⁷¹ ANC Fons Mutua Escolar Blanquerna (1916-1987) inventari núm. 228. Caixa núm. 1 (03.01). Relació de socis: alta de Xavier Turull el 20/10/27 com a núm. 187. El seu cosí Fèlix Turull i Fournols es dona d'alta el 17/4/1929. Els seus fills Núria, Pere i Xavier són ex-alumnes, tal i com consta en la relació d'estudiants en la caixa núm. 4 (4.05.06-5.05), així com també ho és en Jordi Turull i Regàs (fill de Fèlix Turull).

⁷² Tesi doctoral: *El pintor Francesc d'A. Galí: nova visió pedagògica de l'ensenyament artístic*, de Roser Masip Voladeras, 1994, UB Belles Arts. No consta en el llistat d'alumnes.

⁷³ Arxiu Administratiu Municipal de Barcelona. Registre Civil, llibre núm. 727. Índex de defuncions, homes M-Z de 1932-35. Any d'inscripció 25-6-34.

En el diari *La Vanguardia* del 24 de juny (il·lus.15) també apareix un article en record del difunt⁷⁴. En el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* va sortir publicat un article amb la defunció de Xavier Turull⁷⁵. Quan va morir Antoni Puig Gairalt l'any 1935 la revista *Arquitectura i Urbanisme* va publicar un article sobre ell, en el qual anomenava a Xavier Turull⁷⁶.

Il·lustració 15

En el llibre d'actes del Casino també van anotar una ressenya per la mort de l'arquitecte⁷⁷. I per demostrar la vinculació del Casino amb l'arquitecte van decidir col·locar d'una placa en record de Xavier Turull a la façana del Casino de la Garriga el 6 de setembre de 1935 (il·lus. 16). La signatura que apareix en la placa és la que utilitzava normalment l'arquitecte (es troba en a Casa Icart de Barcelona, la casa Avel·lí Montenegro de Sitges...) i que es van encarregar de reproduir. En la casa Ramos la placa és diferent.

Il·lustració 16

És difícil reconstruir el seu itinerari biogràfic, que es confon amb la seva dedicació a la professió, si bé assumeix alguns càrrecs públics.

⁷⁴ Arxiu Històric de la Ciutat. *La Vanguardia*, de 24/6/34 pàg. 30: "Accidente desgraciado. Hallándose anoche, a las once de la noche, en el jardín de la calle Muntaner, número 356, con sus familiares, don Javier Turull Ventosa, de 38 años, casado, le hizo explosión un petardo que trataba de encender, hiriéndole en la mano izquierda y en la región abdominal. En grave estado fue trasladado a la clínica del Dr. Corachán donde quedó hospitalizado. Milagrosamente no resultaron también heridos los hijos de la víctima que se hallaban a pocos pasos de su padre en el momento de producirse la explosión".

També apareix un article a *La Veu de Catalunya* el dia 26/6/34 a la pàg. 2: "El Sr. Xavier Turull. A la clínica del doctor Corachan ha mort, a conseqüència de les lesions que sofrí dissabte en esclatar-li un coet a la mà, el nostre volgut amic Xavier Turull. Aquesta desgràcia ha estat molt sentida per tots els amics del senyor Turull entre els quals ens comptem nosaltres per les moltes qualitats que tenia i les moltes simpaties que s'havia guanyat durant la seva actuació en la vida pública o privada. A molts condols que la família Turull rep amb motiu d'aquesta desgràcia, hi hem d'afegir el nostre més sentit". El seu fill Pere recorda que el seu pare va decidir anar a celebrar la verbena amb la família per fer-lis la vetllada més divertida i alegre, doncs la seva companyia era sinònim de passar-ho bé.

⁷⁵ *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* Vol. XLIV núm. 470 "Obituari: Hem de registrar amb sentiment el traspàs del consoci senyor F. Xavier Turull i Ventosa, víctima d'un tràgic accident. Amb aquest motiu la Junta Directiva trameté el seu condol a la família del senyor Turull, a la qual adreçem també el nostre des d'aquestes columnes".

⁷⁶ Núm. 9, desembre 1935: "Turull, Puiggròs, Masó, Cardenal, Antoni Puig...tots ells joves, plètòrics d'il·lusions, i en plena tensió creadora. Tots ells inesperadament partits per sempre..."

⁷⁷ Albert Benzekry i Fortuny, *La Garriga dia a dia. 1927-1939. Vol 2*. La Garriga: Aquí, la Garriga, 1994, pàg. 932, 4 d'agost de 1934 "El president donà compte a la Junta Directiva del traspàs del company de Junta, Xavier Turull i s'acorda que consti en acta el sentiment per la irreparable pèrdua que representa per al Casino i per la Junta Directiva...". Pàg. 952, 10 de desembre de 1934: "s'encarrega a un membre de la Junta que faciliti una signatura ... a fi de transcriure-la en una placa..." Pàg. 977, 6 de setembre de 1935: "col·locar la placa en recordança al Sr. Xavier Turull..."

Els seus fills Xavier, Núria i Pere el defineixen com una persona familiar i extravertida, de mentalitat oberta i emprenedora, creient, molt treballador, divertit i enamorat de la seva feina, de l'art, la música i la natura. Per tots els llocs on estava involucrat es desprèn que era un home molt actiu i implicat en temes d'actualitat i de la societat. Era un home amb una bona formació humanística i recta, amb unes idees polítiques vinculades al nacionalisme, amb una devoció per la família; els seus estudis, les amistats, les seves afeccions tot lligat a un moment polític, social i cultural complex. És evident que fora de la família i la seva professió d'arquitecte, només es va vincular a organismes que li eren afins als seus gustos i afeccions; la música, els cotxes i l'excursionisme i va quedar totalment al marge de la política, si més no de centres⁷⁸, no té cap encàrrec municipal ni cap càrrec oficial.

Al morí la seva vídua i els seus fills van rebre l'ajut de la família Creixell.

⁷⁸ El seu fill Pere recorda que a finals de 1934, ja mort, els milicians el buscaven, pensant-se que encara era viu. De fet, la vídua i els seus quatre fills van viure a Viladrau fins l'acabament de la guerra.

1.5 ETAPA PROFESSIONAL

En Xavier Turull va obtenir el títol d'arquitecte l'abril de l'any 1920. Només va exercir la seva professió durant catorze anys. Malgrat aquest curt període professional cal destacar l'extensió i varietat de la seva obra. Fins a l'actualitat s'han inventariat més de dos-cents treballs repartits en diferents poblacions.

La seva etapa professional va iniciar-se en els darrers anys d'estada a l'Escola d'Arquitectura, on va compaginar els estudis amb diverses col·laboracions amb l'arquitecte modernista Bernardí Martorell Puig (1877-1937)⁷⁹.

El primer encàrrec professional que rebé Xavier Turull, el trobem pocs mesos després d'obtenir la titulació d'arquitecte, l'octubre de 1920, en concret la realització d'un edifici industrial al carrer València núm. 149 de Barcelona. A principis de 1921, l'arquitecte obrí el seu estudi al carrer de la Diputació núm. 276, on va projectar la seva segona obra, uns tallers al carrer Bailén de Barcelona⁸⁰.

En aquests primers anys Xavier Turull també va treballar per a "Cubiertas y Tejados", realitzant diverses escoles, obres públiques i edificis industrials. El seu germà Josep Maria va ser vocal d'aquesta important empresa constructora els anys 1920-21 i la seva cosina Neus Turull i Fournols es va casar amb Lluís Ferrer-Vidal, el qual va ocupar el lloc de gerent i administrador de la societat⁸¹ des de l'inici fins el 1918, sent a més, juntament amb el

⁷⁹ Dades de Xavier Turull i Creixell. En Bernardí Martorell va treballar per a Antoni Gaudí. Les seves obres es troben fonamentalment a Solsona on realitza nombrosos treballs de restauració, i projectes d'arquitectura com el col·legi de les Teresines de Tarragona, el convent de Bellesguard, el conjunt de Valldoncella, església de Sant Agustí de Sabadell del 1926. La seva obra es troba també per Barcelona, Sabadell, Cerdanyola. L'any 1914 realitza un projecte a Sitges on probablement participa Xavier Turull. Entre el 1914 i 1920 realitza nombrosos projectes de vivendes a Barcelona. Veure biografia seva a : www.gaudiallgaudi.com/CA529%20Bernardi%20Martorell.htm#Fonts,_notes.

⁸⁰ El 1927 com no té prou espai en el pis que va adquirir com a despatx i al casar-se va tenir la doble funció de pis i despatx, transforma una part del terrat de la mateixa finca en estudi (veure fitxa núm. 24) Anys més tard es va traslladar a una altra residència, al carrer Brusi, 27, mantenint el despatx del carrer Diputació. Aquesta no seria la última, doncs amb 4 fills decideix buscar una altra vivenda més gran, compartida igualment amb el despatx, al carrer Muntaner, 356, on hi va estar els últims anys de la seva curta vida

⁸¹ Cubiertas y Mzov, 1916-1991. *75 años de historia*. Madrid: Cubiertas y Mzov, S.A. Cia. Gral. de Construcciones, 1991.

fundador Sr. Víctor Mesa, un dels grans impulsors de l'empresa. En els seus orígens "Cubiertas y Tejados" estava dedicada a la construcció de cobertes i teulades, però ràpidament el seu camp s'expandeix a tot tipus d'edificacions.

Els primers clients de Xavier Turull, per tant, provenen de les relacions familiars i de les amistats amb burgesos de Barcelona i del Vallès, petits edificis industrials i arquitectura domèstica. Un exemple destacable d'aquesta circumstància el trobem a la Garriga, on l'arquitecte gràcies a les relacions de la família de la seva dona, els Creixell, s'introdueix a la societat garriguenca i projecta a més de diverses cases d'estiueig una important obra pública com el Casino, el Patronat i l'Escola Parroquial, ja esmentats en el capítol anterior. Per tant els primers anys són projectes més senzills, on ha de demostrar més les seves capacitats constructives que no arquitectòniques, fins el 1924 que té els encàrrecs de la Garriga, on ja pot posar de manifest el seu estil. Tots els seus encàrrecs són privats i tampoc hi ha constància que participés en cap concurs.

Malgrat aquestes relacions, cal esmentar que, a diferència d'altres companys de professió de l'època, Xavier Turull no va tenir mai un mecenes i a pesar d'estar en contacte amb la burgesia (amb la *Música de Camera*, el Real Moto Club, el Club Excursionista...) tampoc li venen encàrrecs com els succeeix a altres arquitectes com Antoni Puig Gairalt⁸².

Entre els seus col·laboradors habituals hi ha Antoni Canamassas i Segarra (serraller) el qual realitzà els decorats del Patronat Parroquial de la Garriga, Josep Iglesias i Martí (contractista) i altres industrials garriguencs (pintors, estucadors, paletes, fusters) amb els quals realitza totes les obres de la Garriga⁸³ i el jardiner Joan Mirambell.

Especialment significativa resulta però la col·laboració de l'arquitecte tècnic Joan Benavent⁸⁴ (n. 9/3/1904-m.9/10/1958), el qual a més de treballar per a Xavier Turull durant tota la seva etapa professional, va quedar-se amb part de la documentació de l'arquitecte després de la seva sobtada mort. En Joan Benavent compartia amb l'arquitecte l'afecció per l'excursionisme (també era del Centre Excursionista de Catalunya), pel dibuix i, sobretot, per l'arquitectura.

Pel que fa referència a la col·laboració de Xavier Turull amb d'altres companys de professió, cal dir que no es té constància que compartís ni despatx ni projectes, si bé mantenia una

⁸² Alicia Suárez i Mercè Vidal, *Els arquitectes Ramon i Antoni Puig Gairalt. Noucetisme i modernitat*. Barcelona, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pàg. 149-150. Antoni té encàrrecs de Pau Casals, el pintor Francesc Vayreda, l'escultor Esteve Monegal...

⁸³ Lluís Cuspinera, *La Garriga, crònica d'una destrucció*. Sant Cugat del Vallès: Rourich, 2000. Alguns d'aquests industrials també col·laboren amb Manuel Raspall, Lluís Bonet i Josep M. Pericas.

⁸⁴ Joan Benavent va treballar també, en anys posteriors, per altres arquitectes com Adolf Florensa. El 1951 es va presentar a un concurs de l'Ajuntament per obtenir una plaça al departament d'Arquitectura i Arqueologia amb un catàleg de perspectives i dibuixos de projectes realitzats per arquitectes com Xavier Turull, Adolf Florensa, Enric Sagnier, Eusebi Bona, etc. Es va encarregar de la restauració de molt edificis, entre ells, de la Catedral de Lleida.

forta amistat amb diversos arquitectes com Emili Bofill Benessat i Marino Canosa Gutiérrez, tots dos de promocions posteriors. Aquest últim es va fer càrrec de part dels treballs per la seva mort⁸⁵. Aquesta absència de col·laboració amb d'altres arquitectes contrasta però amb la participació activa de Xavier Turull en diverses associacions i moviments arquitectònics on manté contacte, entre d'altres amb en Pere Benavent, Jeroni Martorell, Josep M. Martino, Ramon i Antoni Puig Gairalt, i Manuel Raspall⁸⁶.

El 1923 va ser anomenat arquitecte de la "Junta Provincial de Beneficència". També va formar part del "Patronato de las Industrias de Turismo" y "Hoteles de reposo de Cataluña" i va obtenir el càrrec d'Arquitecte del "Patronato de la habitación de Barcelona"⁸⁷ (avui Patronat Municipal de l'Habitatge de l'Ajuntament de Barcelona). Segons ell mateix cita en una carta⁸⁸ el càrrec d'arquitecte del Patronat no li reportava cap sou, en canvi pel d'arquitecte de la Junta Provincial obtenia uns honoraris per feines concretes.

La funció del "Patronato de la Habitación", creat el 1927⁸⁹, era promoure habitatges de lloguer i de protecció oficial per a les capes socials mig-baixes, però la raó principal era la d'eliminar les barraques de Montjuïc de cara a l'Exposició Internacional de 1929. Així, es van adquirir terrenys a l'extrarradi de la ciutat per construir els grups de vivendes: Ramon Albó (avui Can Peguera), Baró de Viver, Eduardo Aunós i Milans del Bosch (ara anomenat Bon Pastor). Els projectes dels quatre grups van ésser encarregats al mateix arquitecte Xavier Turull⁹⁰ perquè en aquells moments desenvolupava la seva tasca professional dins el Patronat. Tots els resolgué amb els mateixos elements urbans, estructurats de la mateixa manera, amb independència del lloc i utilitzant la mateixa tipologia edificatòria, consistent en habitatges unifamiliars d'una sola planta.

Des de l'any 1921 i fins el 1926⁹¹ Xavier Turull també forma part de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, organització sorgida el 1874 amb l'ànim d'aplegar tots aquells arquitectes convençuts que junts podien defensar d'una forma més eficient els seus drets i atribucions. Com a membre de l'AAC podia participar en els concursos, congressos i

⁸⁵ Expedient de Xavier Turull. Secretaria del COAC. Núm. reg. E-3338: Carta de la viuda adreçada al Col·legi, on cita Marino Canosa com a l'encarregat per portar tots els temes pendents de Xavier Turull. El fill de Marino Canosa confirma aquest fet però sense afegir més detalls.

⁸⁶ Amb tots aquest coincideix en el *Centre Excursionista de Catalunya* (Barcelona) i també en les diferents poblacions on treballa (el Masnou, Sabadell, Sitges, Cerdanyola del Vallès) Josep Ma Martino com a jurat en diversos concursos, la resta com a membres de la junta. Amb Manuel Raspall en la Junta del Casino de la Garriga.

⁸⁷ GATEPAC, *Revista AC* núm. 14, 1934, pàg. 18-21. Del "Patronato de las Industrias de Turismo" y Hoteles de reposo de Cataluña" no s'ha trobat cap mena de documentació que ho certifiqui.

⁸⁸ Expedient de Xavier Turull. Arxiu Secretaria del COAC.

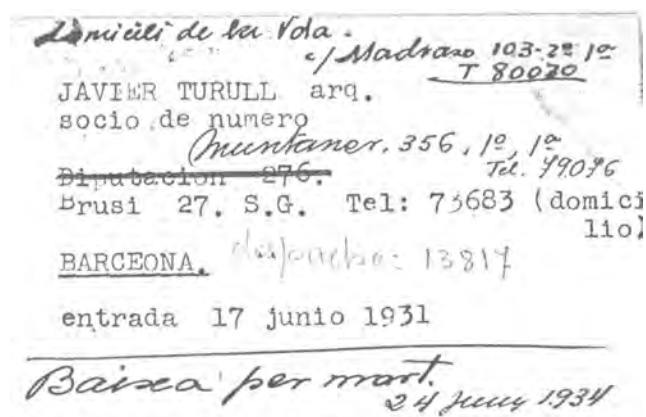
⁸⁹ *Boletín informativo del Patronato de la Vivienda de Barcelona*, núm. 21, 1967. "Creado por el Real Decreto del 3 febrero de 1927".

⁹⁰ Miquel Domingo i Ferran Sagarra, *Barcelona, les cases barates*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge, Ajuntament de Barcelona, 1999. Tot i aquesta atribució dels quatre grups a Xavier Turull, no s'ha trobat cap document gràfic que ho demostrï; tan sols els plànols de les reixes per el Grup de Ramon Albó, la memòria i els pressupostos signats per l'arquitecte (AHCOC C-1014) i uns plànols d'escoles infantils d'Eduard Aunós (APMH). Tots els plànols pertanyent als altres grups no estan signats. *La Vanguardia 29 d'octubre de 1929* pàg. 11: "Visita a los grupos de casas construidas... del Patronato de la Habitación... el arquitecto del Patronato Javier Turull..." *La Vanguardia 7 de febrer de 1930* pàg. 6: "recepció definitiva de les cases barates per l'arquitecte del Patronat Xavier Turull".

⁹¹ AHCOC, Fons Associació d'Arquitectes de Catalunya, C-138/40: Llistat d'arquitectes associats de 1910 a 1926.

conferències, a més de rebre el llistat anual, l'Anuari, on hi havia publicitat i altres informacions de les juntes i de l'associació. Entre la documentació pertanyent a l'Associació hi ha un llibre de registre de titulacions professionals on apareix en Xavier Turull⁹². El 1924 l'arquitecte va notificar que tenia el càrrec d'Arquitecte de la Junta Provincial de Beneficència⁹³. Josep M. Rovira fa un resum, en el llibre abans esmentat, extret de les principals actes de l'AAC en les que manifesten la nova actitud dels arquitectes, per exigir més presència i evitar l'intrusisme.

L'any 1932 es celebra a Barcelona el *1er Congrés d'Arquitectes de Llengua Catalana* organitzat per l'AAC, amb una ampla participació no només dels arquitectes associats, sinó d'altres arquitectes, i amb el suport de diferents organismes. El 14 de novembre de 1931 en Xavier Turull envia la butlleta de participació⁹⁴.

Il·lustració 17

El 17 de juny de 1931 Xavier Turull s'incorpora al GATPAC⁹⁵ com a soci numerari (il·lus. 17), havent d'abonar la quantitat mensual de cinc pessetes⁹⁶ com a quota per rebre la revista A.C. i fer ús de les pertinències socials. Per ser soci havia d'ésser acceptat per la junta directiva.

Com a soci de número podia col·laborar en la revista i optar a la categoria de soci director. La seva incorporació, però no va significar la renúncia a les seves idees, doncs ell va seguir el seu procés.

El 14 d'agost del mateix any (als 35 anys) ingressa al *Col·legi Oficial d'Arquitectes de Barcelona* (creat dos anys abans)⁹⁷. En el seu expedient col·legial hi ha les fitxes de les quotes, la relació de treballs i altres tràmits administratius corresponents a les seves feines. Així com la correspondència mantinguda després de la seva mort amb la seva esposa sobre els honoraris i les feines pendents.

⁹² Ibídem C-174/317.

⁹³ Ibídem C154/84.

⁹⁴ AHCOAC. Fons Associació d'Arquitectes de Catalunya. C153/135.

⁹⁵ *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo n. 90*. Barcelona: COAC, Juliol-agost 1972, pàg 10-11. Arxiu Històric del COAC: Fons GATPAC C-2/10: *Llibre de socis*; llistat de socis de número en el què apareix en Xavier Turull.

⁹⁶ Arxiu Històric del COAC: Fons GATPAC C-2/16: *Registre del 1933-34*. Hi ha també el *Registre de pagament de socis i subscriptors* (C-2/15) dels anys 1930-32 on consta que en Xavier Turull va pagar la quota d'entrada de 10 ptes.

⁹⁷ Josep M. Rovira. *Op. cit.* Explica el procés de creació dels col·legis d'arquitectes d'Espanya, així com l'aparició del real decret d'obligació de col·legiació.

El 21 de juliol de 1931 sol·licita la inscripció a la llista de perits judicials del Col·legi, després d'haver-se donat d'alta com a tal en els Jutjats. Hi ha la relació dels peritatges que va realitzar en Xavier Turull, designats pel Col·legi.

Un document interessant és el que comunica al president els càrrecs oficials que desenvolupa, que són el d'Arquitecte de la *Junta Provincial de Beneficència de Barcelona* i del *Patronat de l'Habitació de Barcelona*, i una carta en la que contesta al secretari sobre el valor de les construccions executades pel Patronat⁹⁸.

De 1932 a 1934 l'activitat professional de Xavier Turull se centra principalment a Sabadell, ciutat fortament vinculada als seus orígens familiars, on du a terme una abundant producció arquitectònica, sobretot cases de tipus anglès que projecta en el despatx situat al carrer Gràcia, 39 de Sabadell. També treballa, però, en d'altres poblacions com el Masnou, la Garriga, Moià, Vic, Cerdanyola del Vallés i Sitges, mantenint la seva activitat a Barcelona.

Durant la curta, però intensa carrera professional de l'arquitecte Xavier Turull cal destacar l'utilització de les seves afeccions, la fotografia, el dibuix i el maquetisme com a eines de treball, el que mostra, a més d'una concepció moderna de l'arquitectura, la seva vocació professional i artística.

Il·lustració 18

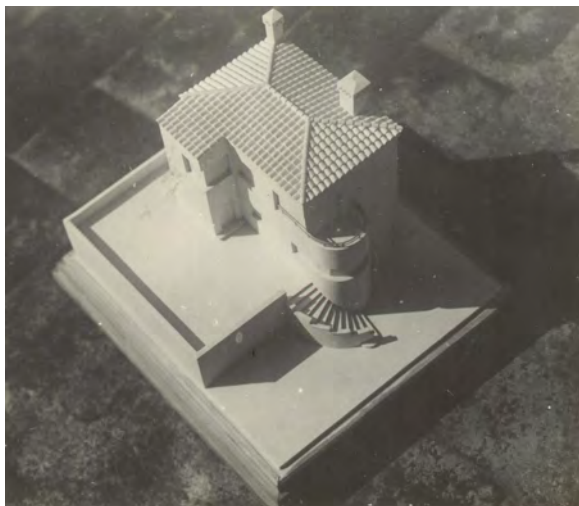
Com s'ha comentat en l'apartat precedent, en Xavier Turull era molt aficionat a la fotografia, que utilitzava no només per retratar a la família, sinó també per conservar records arquitectònics d'edificis que li interessaven professionalment. I fotografies de les obres que realitzava abans de finalitzar-se (i·llus. 18).

Un altre costum de l'arquitecte era el de penjar a les parets els dibuixos (veure dibuix núm. 12), plànols o perspectives dels projectes (il·lus. 19 i 20) en el seu despatx, tal com havia après en la seva època d'estudiant a l'Escola d'Arquitectura.

⁹⁸ Expedient de Xavier Turull. Arxiu de la Secretaria del COAC.

Il·lustracions 19 i 20

Il·lustració 21

Li agradava fer perspectives de les obres que realitzava, tant a aquarel·la com a llapis o amb carbonet. I fins i tot, alguna vegada, havia arribat a fer maquetes (il·lus. 21) dels projectes que tenia entre mans. En alguns dels dibuixos trobats i detallats en les fitxes de l'annex, hi ha perspectives de cases de la costa i masies, tot seguint la tradició noucentista d'admirar el mediterranisme. Després

d'una intensa investigació no s'ha pogut determinar si són dibuixos d'obres existents, de projectes finalment no realitzats o d'edificacions d'altres autors.

Un dels exemples més representatius de la utilització professional del dibuix és la perspectiva que fa del Casino de la Garriga. Sembla ésser un encàrrec per al programa de festes de 1928⁹⁹ (il·lus. 22). Primer va realitzar una vista lateral i després va estudiar els colors i tipus de lletres en diferents estudis (veure dibuixos núm. 1 i 2) per a convertir el cartell definitiu com un reclam publicitari per a les festes del local.

il·lustració 22

L'etapa professional de Xavier Turull coincideix amb un moment d'agitació política i social i amb un dels fets culturals més transcendents per a l'arquitectura del segle XX, l'Exposició Internacional de l'any 1929 a Barcelona. Efectivament, en la tercera dècada del segle XX, amb el cop d'estat del General Primo de Rivera, es va dissoldre la Mancomunitat, amb la conseqüent repressió del catalanisme. L'arquitectura i l'urbanisme noucentistes van prendre un caràcter monumental, mentre que el món literari i artístic no deixa de banda la seva continua activitat, a pesar que alguns moviments i partits passen a la clandestinitat.

El 1929 Barcelona va acollir l'Exposició Internacional acomplint el desig de la ciutat de convertir-se en capital europea i consolidar el seu creixement urbà i la seva modernització. El moviment Racionalista, amb el pavelló alemany projectat per Mies van der Rohe, començava a sorgir en aquella època, tot i que la majoria dels edificis que es van construir seguien les pautes del classicisme, l'academicisme, el neobarroc i el monumentalisme, com pot apreciar-se en les obres de Josep Goday i N. Rubió i Tudurí¹⁰⁰. L'exposició va provocar un elevat creixement social, econòmic, demogràfic i cultural, cosa que va influenciar que molts propietaris es van decidir a construir; però aquest fet no és apreciable en la trajectòria de Xavier Turull. Com diu Oriol Bohigas¹⁰¹: "Totes les exposicions universals han tingut un paper important en la història de l'arquitectura moderna." L'Exposició no només provoca un creixement en l'arquitectura sinó que estimula totes les arts.

⁹⁹ Albert Benzekry i Fortuny, *La Garriga dia a dia. 1927-1939. Vol 2*, pàg. 629-630. La Garriga: Aquí, La Garriga, 1994. Tret de l'Arxiu Parroquial. 24 de juliol de 1928: "Inauguració de la temporada en el Casino de la Garriga. Revetlla de Sant Jaume..." 25 de juliol de 1928: "Concert vermut a les dotze i, ball de tarda al Casino de la Garriga" 28 de juliol de 1928: "Ball amb orquestrina, al Casino". 29 de juliol de 1928: "Concert vermut a les dotze, i ball de tarda al Casino"

¹⁰⁰ L'obra de l'Exposició es troba recollida fonamentalment en els llibres: M. Carmen Grandas, *L'Exposició Internacional de Barcelona de 1929*. Sant Cugat del Vallès: Els llibres de la frontera, 1988; Ignasi de Solà-Morales, *L'exposició Internacional de Barcelona 1914-1929: Arquitectura i ciutat*. Barcelona: Fira, 1985.

¹⁰¹ *Barcelona, entre el pla Cerdà i el barranquisme*. Barcelona: Edicions 62, 1963, pàg.64.

Paral·lelament es celebra en les Galeries Dalmau de Barcelona, l'abril de 1929, una exposició de vint-i-cinc joves arquitectes en contra del monumentalisme de l'Exposició, molts dels quals ja eren afins o constituïen el GAPCTAC, com Josep Lluís Sert, Ricardo de Churruga, Germán Rodríguez Arias.

Al juny de 1931 a la Sala Parés hi ha l'Exposició d'Arquitectura organitzada per l'Associació d'Arquitectes de Catalunya on es presenta un recull variat de projectes del moment, on també es fan unes conferències. I al maig de 1933 té lloc l'Exposició d'Arquitectura Escolar de Catalunya, també organitzada per l'Associació d'Arquitectes, en el soterrani del metro de Plaça Catalunya¹⁰².

En els anys 30, ja sigui a través del col·legi d'arquitectes, de l'Associació d'arquitectes de Catalunya, del GATCPAC o d'altres entitats vinculades amb l'art i l'arquitectura s'organitzen moltes conferències, exposicions... La revista *Arquitectura i Urbanisme* del Col·legi d'arquitectes, l'Associació d'Arquitectes de Catalunya van patrocinar la revista *La Ciutat i la Casa* de 1925 a 1927¹⁰³.

A més de les revistes abans anomenades que apareixen en la seva època d'estudiant i alguns perduren alguns anys més, a Espanya es publiquen en aquells anys *La Gaceta de las Artes*, de 1924 a 1930, *Arte español*, de 1921 a 1931, *Foment de les Arts decoratives*, de 1919 a 1922, *Revista de arquitectura*, entre d'altres.

De 1923 a 1930 Espanya viu sota el règim dictatorial del general Primo de Rivera, on tota la feina feta per la Mancomunitat queda aturada, es fan gran obres públiques; i hi ha molta entrada d'immigrants de l'estat espanyol a Catalunya. El 1924 es dissolen les diputacions catalanes i el president de la Mancomunitat és designat de forma directa.

La dictadura de Primo de Rivera afecta principalment a l'activitat arquitectònica vinculada a l'Ajuntament de Barcelona (totes les ànsies de projectes de modernització de la ciutat). Va ser un període de repressió contra el catalanisme, moltes organitzacions van ser prohibides, qualsevol símbol de catalanitat i l'ús públic de la llengua catalana. Però aquesta repressió també va provocar un rebuig i una reacció que es traduí en un creixement en l'edició de llibres en català i nous diaris¹⁰⁴.

¹⁰² Les tres exposicions estan explicades a Francesc Miralles, "L'època de les avantguardes 1917-1970". *Història de l'Art Català, Volum VIII*. Barcelona: Edicions 62, 1983, pàg.131.

¹⁰³ El contingut d'aquesta està explicat en: Oriol Bohigas, "L'arquitectura a Catalunya (1911-1939)", *L'Art català contemporani*, pàg. 262. Barcelona: Aymà, Proa, 1972.

¹⁰⁴ Josep M. Roig Rosich, *La Dictadura de Primio de Rivera*. Barcelona: Publicacions Abadía de Montserrat, 1992.

Aquest fet polític no sembla transcendent en l'obra de Xavier Turull, de 1923 a 1927 realitza molts projectes a la Garriga.

El 1930 amb la caiguda de la Dictadura va sorgir la segona República amb Francesc Macià com a primer president de la Generalitat (1932), recuperant-se algunes de les institucions de la Mancomunitat, i Lluís Companys com a successor (1933), tots dos dirigents d'Esquerra Republicana de Catalunya, deixant en minoria la Lliga.

Els anys trenta són moments d'una il·lusionada efervescència per a Catalunya, després d'haver passat la repressió de la dictadura amb la prohibició de la bandera i l'ús oficial de la llengua catalana, el país entrava en una nova etapa històrica i això es veu reflectit en tots els àmbits.

Durant els anys de la República també van ser importants les actuacions relacionades amb l'ensenyament i la cultura. El Govern de la Generalitat, majoritàriament d'esquerres es va reunir a Núria i van redactar el projecte d'Estatut, aprovat al 1932 per la majoria de la població, encara que només van aconseguir la autonomia. Més tard vindrien altres aconteixements que afectarien al món català.

Poc després, un desgraciat accident va acabar amb la vida i producció artística del jove arquitecte Xavier Turull, qui llavors, ja havia mostrat la seva admiració pel racionalisme, com en deixa constància a la Casa i Hangar Esteve Fernández.

INDEX D'IL·LUSTRACIONS CAPÍTOL 1

II-lustració 1: Arxiu Històric de Sabadell AP 105/14 Fons R. Simó Barceló. Fitxa de Pere Turull i Comadran.

II-lustracions 2 i 3: En record d'en Pere Turull Comadran hi ha un passeig i un passatge que porten el nom d'en Turull a Vallcarca, Barcelona. Van adquirir el nom per denominació popular, doncs no es va realitzar cap decret d'alcaldia per fer-lo oficial. Veure nomenclàtors de Barcelona.

II-lustració 4: Arxiu Històric de l'ETSAB, calaix 170, carpeta 25(45). "Sepultura de la família Montoliu a Santes Creus".

II-lustració 5-6: Arxiu Històric de l'ETSAB, calaix 144, carpeta 18(7) PFC: "Hospederia Hotel para un ermita en la montaña"; plànols de la planta baixa i façana lateral.

II-lustració 7: Arxiu Núria Turull i Creixell. Matrimoni Turull i Creixell en un casament.

II-lustració 8: Propietat d'Isabel Turull i Creixells, filla de Xavier Turull i Creixell. Placa en bronze cromat de 27,5x10,5cm.

II-lustració 9: Arxiu Núria Benavent Mateu. Xavier Turull i Creixell.

II-lustració 10: Arxiu Núria Turull i Creixell. Sra. Turull i tres fills; la Núria no apareix a la foto perquè estava malalta.

II-lustració 11: Arxiu Núria Turull i Creixell. Fonda del Remei, Moià 1933. La seva dona i els seus fills a peu d'obra.

II-lustració 12: Arxiu Núria Turull i Creixell. L'arquitecte esquiant amb el seu fill gran Xavier.

II-lustració 13: Arxiu Núria Turull i Creixell. Recordatori de la mort.

II-lustració 14: Arxiu Secretaria del COAC. Fitxa de Xavier Turull, retall de diari sense localitzar.

II-lustració 15: La Vanguardia, 1 de juliol de 1934, pàgina 2.

II-lustració 16: Placa en la façana que dóna al jardí, en el Casino de la Garriga.

II-lustració 17: Arxiu Històric del COAC. Fons GATPAC, C-39/261, fitxa de soci.

II-lustració 18: Arxiu Núria Turull i Creixell. Fotografia de la Casa Joan Font de la Garriga abans de finalitzar-se.

II-lustració 19 i 20: Arxiu Núria Turull i Creixell. Fotografies de 2 perspectives en aquarel·la d'un hotel (veure dibuix núm. 13).

II-lustració 21: Arxiu Núria Turull i Creixell. Fotografia de la maqueta de la casa Josep M. Valón del Masnou.

II-lustració 22: Arxiu Núria Benavent Mateu. Fotografia del cartell de festes del Casino de la Garriga, 1928 (veure dibuix núm. 2).

CAPÍTOL 2: LA SEVA OBRA

2.1. INTRODUCCIÓ

Com ja s'ha exposat, un dels objectius d'aquesta tesi ha estat la identificació i catalogació de l'obra de Francesc Xavier Turull, per tal d'analitzar-la en el context social, històric i artístic del moment en què va ser realitzada. L'obra de l'arquitecte es recolza en tres aspectes: una alta capacitat productiva amb assimilació d'innovacions tecnològiques; una personalitat artística sensible als nous moviments arquitectònics; i una obertura tipològica, lligada als punts anteriors, amb predominància per l'habitatge unifamiliar entre mitgeres i en filera.

L'obra de Xavier Turull és essencialment noucentista, tot i la formació íntegrament modernista que va rebre l'arquitecte dels mestres i professors de l'Escola d'Arquitectura. Encara que el Noucentisme va voler trencar amb el Modernisme, en molts aspectes el va copiar, essent sempre present la lluita entre el nou moviment que sorgeix i l'antic que encara perdura. De fet la circumstància que el Noucentisme estigués a cavall del Modernisme, va provocar que molts arquitectes participessin de les dues tendències, o passessin d'una a l'altra. Aquest fet, aparentment contradictori, va suposar un enriquiment artístic per a tots aquells que van poder participar d'ambdós moviments arquitectònics, entre ells Xavier Turull.

Un dels aspectes destacats del Noucentisme fou la seva vinculació amb la política. Des d'aquesta perspectiva podria afirmar-se que ens trobem davant d'un moviment arquitectònic compromès i que sense la infraestructura político-cultural no hauria aconseguit dur a terme la importantíssima obra realitzada¹.

Prat de la Riba impulsà un programa de modernització basat fonamentalment en la reforma de l'Administració, la conservació de la xarxa d'infraestructures i la fundació de noves

¹ La relació entre el Noucentisme i la Mancomunitat ha estat àmpliament estudiada: Jordi Llorens, *La Mancomunitat de Catalunya: 1914-1925*. Barcelona: Barcanova, 1994; Joaquim Camps i Arboix, *La Mancomunitat de Catalunya*. Barcelona: Bruguera, S.A., 1968.

institucions de cultura, ensenyament i serveis socials. Cal també destacar, la influència de Josep Puig i Cadafalch (1867-1957) tant en l'àmbit polític i social com en l'arquitectònic. Va ser president de la Mancomunitat, fundador de l'Institut d'Estudis Catalans i evidentment, des dels diferents càrrecs que va ocupar, va promoure el moviment noucentista.

El lligam entre la política i la cultura va resultar clau per al desenvolupament de l'arquitectura i l'urbanisme. Gràcies a aquests interessos polítics, durant el moviment noucentista, es projectaren molts edificis públics, com l'edifici de Correus a Barcelona, l'Escola d'Agricultura, la biblioteca de Catalunya, el Coliseum, o el *Circulo Ecuestre*; escoles, esglésies, hospitals i centres per a la beneficència entre d'altres, i sobretot una reivindicació de la llengua i la cultura catalanes.

Xavier Turull és, des de la perspectiva exposada, plenament noucentista. D'una banda sempre va mostrar interès pels moviments polítics, socials i culturals, tal i com havien fet els seus avantpassats a Sabadell, essent membre de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, del Patronat de l'Habitatge i del Centre Excursionista de Catalunya. D'altra banda, va posar l'arquitectura al servei de la comunitat, construint destacables edificis públics, sobretot a la Garriga. L'Escola, el Casino i el Patronat Parroquial en són un bon exemple.

Certament el Noucentisme té una influència destacable a Barcelona, però no només transforma la capital catalana, sinó també ciutats com Sabadell, on Xavier Turull concentra gran part de la seva obra, Terrassa on hi ha una obra destacable de Lluís Muncunill² i Girona, que té com a màxim representant del moviment a Rafael Masó.

Entre els arquitectes noucentistes coetanis a Xavier Turull cal destacar Cèsar Martinell, Francesc Folguera, Rafael Masó, Ramon i Antoni Puig Gairalt, Raimon Duran i Reynals, i Josep M. Pericas, entre d'altres. L'obra agrària de Cèsar Martinell és una clara expressió del programa de la Mancomunitat. Com exposa Ignasi de Solà-Morales, Cèsar Martinell³ distingeix en el Noucentisme una arquitectura pública, civil i d'estat (monumentalista i classicista) i una arquitectura de la "llar humil", de l'habitatge suburbà. En aquesta segona categoria també cal incloure l'obra de Xavier Turull.

² Sobre Lluís Muncunill veure els llibres de Mireia Freixa: *Lluís Muncunill 1868-1931, arquitecto*. Barcelona: Lunwerg, DL, 1996; *Terrassa entre el modernisme i el noucentisme*. Barcelona: 1977; *Modernisme i noucentisme a Terrassa*. Terrassa: Xarxa de Biblioteques Soler i Palet, 1984.

³ Cèsar Martinell Brunet, *Construcciones agrarias en Cataluña*. Barcelona: Publicaciones del COAC, 1975, pàg. 22.

Mentre que a Itàlia sorgia un moviment, el *Novecento*, més tardà que el Noucentisme, però també com a oposició al futurisme que el precedia⁴, a França Le Corbusier ja havia projectat la *casa Cook* (1926), la *casa Stein* (1927) o la *Ville Savoie* (1929), totes elles obres racionalistes. La seva influència s'estenia ràpidament a la resta d'Europa. A Alemanya també hi havia l'arquitecte racionalista, Mies van der Rohe, el qual havia estat a Barcelona fent el Pavelló d'Alemanya per l'Exposició Internacional del 1929. G. Rietveld ja havia fet la *casa Schröder* al 1924 i Walter Gropius la *Bauhaus* a Dessau al 1925-26.

Però malgrat la importància de l'obra noucentista de Xavier Turull, la seva personalitat artística, sensible als nous moviments arquitectònics, no va deixar passar l'oportunitat de participar en el moviment racionalista. Així ho posen de manifest obres com la Casa Hangar Esteve Fernández i la seva militància en el GATPAC. Cal destacar que Josep Lluís Sert, Joan Subirana i Josep Torres-Clavé, amb obres de caire racionalista com el Dispensari Antituberculós, al 1935, o l'edifici del carrer Muntaner, al 1931, van formar part del GATPAC amb posterioritat a Xavier Turull.

Ara bé, el pas cap al racionalisme l'arquitecte no el va fer d'una forma sobtada, sinó que en l'anàlisi de la seva producció es percep un clar període de transició en el qual es produeix una interrelació i combinació de llenguatges arquitectònics.

L'obra de Xavier Turull es caracteritza també per l'adaptació a la cultura arquitectònica local i l'assimilació d'innovacions tecnològiques. Pel que fa a la tipologia, la mateixa s'emmarca dins el context social del moment. A principis de segle es va produir una expansió en les ciutats i pobles de les afores de Barcelona. Totes les ciutats veieren com en poc temps el nombre d'habitants augmentava i havien de créixer, però no totes de la mateixa manera, ni amb les mateixes condicions. Entre les gairebé dues-centes obres de l'arquitecte, el projecte més repetit és l'habitatge, que realitza majoritàriament fora de Barcelona, principalment a Sabadell.

En els propers apartats s'exposa l'aportació concreta de Xavier Turull a dos importants moviments arquitectònics com són el Noucentisme i el Racionalisme i, així mateix, s'analitza la seva producció dins de les diferents poblacions on va treballar.

⁴ Oriol Bohigas fa un treball comparatiu entre el moviment català i l'italià en la col·laboració a la revista *Serra d'Or* núm. 8, del 1964, aprofitant l'aparició de la revista italiana *Edilizia Moderna*.

2.2. NOUCENTISME

El Noucentisme és un moviment cultural iniciat a Catalunya a la primera dècada del segle XX⁵. Es proclama mediterrani i afirma que els seus models estètics són els clàssics, per la seva harmonia i proporcions. L'ideal del mediterranisme respon a la necessitat d'una simplificació d'estils. El descobriment del Mediterrani està lligat amb el retorn als orígens, a l'arquitectura de la Itàlia clàssica.

Entre els arquitectes joves sorgiren els partidaris decisius de la depuració formal emprant el model de Brunelleschi, com Raimon Duran i Reynals, Nicolau Rubió i Tudurí i Adolf Florensa, entre d'altres. El paisatge mediterrani no es defineix només per la seva forma serena, sinó també per la seva intrínseca humanitat. Es dóna importància a la família perquè és el lligam essencial entre els homes i els seus orígens. El món rural, menys contaminat i més pur, és el model de referència per construir la ciutat. L'arquitectura vernacle (la masia) és el punt de partida per a la recerca d'una arquitectura pròpia i moderna⁶.

Així doncs, la idea noucentista de ciutat es veu obligada a combinar-se amb una revisió del món rural, reserva veritable de les essències humanes menys adulterades. En la construcció de la ciutat hi col·laboren totes les arts, des de l'arquitectura, l'urbanisme, l'art del jardí i l'escultura pública fins al darrer ofici. La nova ciutat ha d'estar a l'alçada dels països més avançats.

⁵ Els referents d'aquest moviment són: Ignasi Solà-Morales, *Electicismo y vanguardia y otros escritos*. Barcelona: Gustavo Gili, 1980; Enric Jardí, *El Noucentisme*. Barcelona: Proa, 1980; Oriol Bohigas, "L'arquitectura a Catalunya (1911-1939)", *L'art català contemporani*. Barcelona: Proa, 1972.

⁶ Martí Peran, Àlicia Suárez, Mercè Vidal, *Noucentisme i ciutat*. Barcelona: Electa, 1994, pàg. 16.

El pas del modernisme al noucentisme és lent, al principi són uns petits matisos els que els diferencien, però el noucentisme vol ser un moviment nacionalista, de la societat catalana, per això s'acaben desvinculant.

El noucentisme vol tornar al classicisme, a l'ordre i la harmonia, al lligam amb Grècia i al mar, és el concepte de mediterranisme, i també rebutja els excessos decoratius del modernisme. Tot això dóna lloc a construir el mite de la "Catalunya grega" i a identificar el mar de Grècia amb Catalunya. També es valora el barroc, perquè representa les grans ciutats europees. El propòsit del noucentisme és la construcció de la ciutat, *la Catalunya ideal*, sanejada, ordenada, amb escoles, museus, dotada de les grans infraestructures pròpies de les grans capitals europees. I construir la ciutat vol dir modernitzar la civilització⁷. Pel que fa a la creació d'infraestructures, l'escola es converteix en el model del noucentisme perquè combina la monumentalitat amb la recuperació dels oficis artístics. La idea de fer una Barcelona bella sedueix a tots els artistes.

El mite de ciutat supera l'estricta barcelonisme i s'estén a d'altres ciutats. Barcelona però és el punt de referència, és la capital i exerceix com a tal, malgrat que cal destacar que aquest lideratge no impedeix que d'altres ciutats adquireixin personalitat pròpia.

El noucentisme té una gran difusió a Catalunya gràcies a la literatura, a la premsa (*Almanach dels Noucentistes*) i en concret a Eugeni d'Ors (*Glossari* al diari *La Veu de Catalunya*) Hi ha diversitat de criteris a l'hora de fixar la data d'inici del moviment⁸, però el que sembla clar és que comença l'any 1906 i el final coincideix amb l'inici de la guerra civil (1936).

Inicialment el noucentisme tingué més difusió en les arts de la pintura, l'escultura i la literatura amb Joaquim Torres García, Joaquim Sunyer, Enric Casanovas, Josep Clarà, Eugeni d'Ors i Josep Carner, que en l'arquitectura. La pintura mural i les estàtues públiques van ser les millors aportacions per tal de traduir en bellesa immortal la noia catalana típica, sempre lligades a l'arquitectura. El gènere poètic va ser el més utilitzat i segons la tradició clàssica el teatre mantenia un lligam essencial amb la poesia, d'aquí l'interès per a la renovació del teatre. Els diaris, les revistes i les actuacions van ser els altres mitjans lingüístics i auditius perquè l'ideal noucentista arribés a tot arreu.

⁷ Martí Peran, Àlicia Suárez, Mercè Vidal, *El noucentisme, un projecte de modernitat*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània, Generalitat de Catalunya, 1994, pàg. 20.

⁸ Segons Enric Jardí entre el 1906 i el 1911, *El Noucentisme*, pàg. 17, Barcelona: Proa, 1980. Ignasi de Solà-Morales opina que és el 1909, *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* 113, pàg. 19, Barcelona, 1976. Maurici Serrahima el 1901, *Serra d'Or*, 1964 i finalment segons Oriol Bohigas el 1917 *L'arquitectura a Catalunya (1911-1939)*, Barcelona: Proa, 1972. A la Garriga hi ha la primera obra considerada noucentista: *C'an Illa* de Juli Batlleu de 1906.

Així com d'altres arquitectes tingueren una forta influència de l'arquitectura centreeuropea, l'Art Nouveau, Sezession, Jugendstil, Beaux Arts, en l'arquitectura de Xavier Turull no es troben coincidències. És el cas de Rafael Masó (1890-1935), un dels noucentistes més destacats a Girona. Masó va començar la seva etapa professional com a seguidor de Gaudí, però poc a poc es va anar desvinculant i aportant a la seva obra les influències de Mackintosh. És important el projecte d'urbanització de S'Agaró (1923), un projecte de ciutat-jardí basat en un llenguatge popular i tradicional alhora modernitzat per adaptar-lo al gust de la burgesia⁹.

Alguns elements d'estètica noucentista com les cobertes i finestres a mansarda, els esgrafiats i els treballs amb ferro forjat són el repertori formal de Xavier Turull, on incorpora elements de l'anomenat art decó o decoratiu a partir de l'any 1929, en la casa Avel·lí Montenegro de Sitges (il·lus. 23), la casa Icart de Barcelona (il·lus. 24) i el Patronat Parroquial de la Garriga (il·lus. 25) i que més endavant explico.

L'acabat arrebossat, els dibuixos de les llindes i obertures, el disseny de les reixes i tanques són altres trets destacables de les seves obres. En l'època noucentista i decó hi destaquen les reixes de ferro forjat en forma de quadrats, amb formes i dibuixos geomètrics, els capcers amb dissenys geomètrics i més esquemàtics, les configuracions més classicistes i culturitzades del noucentisme per deixar-se penetrar més endavant per la simplificació de l'estil decoratiu anomenat decó.

Il·lustracions 23, 24 i 25

⁹ Joan Tarrús i Narcís Comadira, *Rafael Masó; arquitecte noucentista*. Girona: COAC, 1971.

Xavier Turull fou un noucentista tardà i que ja no trobà el context socio-polític com el que havien gaudit els noucentistes de la primera generació i per això intentà trobar un estil genuí català i clàssic a la vegada.

Un exemple representatiu de l'obra de Xavier Turull és el de l'Escola Sant Lluís Gonçaga (il·lus. 26 i 27) a la Ronda del Carril de la Garriga, on l'arquitecte realitza un projecte d'escola típicament noucentista l'any 1924¹⁰, però de dimensions reduïdes comparat amb els que s'estan fent a Barcelona al mateix moment, i amb les idees molt clares respecte a la seva funcionalitat i utilització (les necessitats d'un poble no eren les mateixes que les d'una capital). L'Escola va ser promoguda inicialment per la Parròquia (el nom originari era Escoles Parroquials) aprofitant els terrenys que aquesta tenia al costat del Patronat¹¹ edificat un any abans i els maristes es van fer càrrec de la docència, que ja feia més de vint anys que l'exercien. Actualment són propietat d'una fundació privada.

Il·lustracions 26 i 27

Es tracta d'un edifici aïllat de planta rectangular, de coberta a quatre vessants de teula ceràmica coronant la carena dues esferes, amb planta baixa i semisoterrani. Totes les façanes són de composició simètrica, la principal té un atri d'entrada amb quatre columnes circulars dòriques amb la part superior del fust estriat i la resta llisa; a l'entaulament hi ha una inscripció llatina, *Initium sapientiae timor domini*¹² i un frontó triangular sense decoració. Aquest cos té coberta a dues vessants. La cornisa d'aquest atri recorre tot el perímetre de l'edifici.

En molts edificis del moment trobem inscripcions llatines.

¹⁰ Veure fitxa núm. 21 pàg. 60-61 del vol. II.

¹¹ Albert Benzekry i Fortuny, *La Garriga dia a dia. 1901-1926. Vol 1*, pàg. 492. La Garriga: Aquí, La Garriga, 1994. Tret de l'Arxiu Parroquial "...párroco en calidad de Presidente del Patronato de la Junta del Colegio San Luis Gonzaga...puede construir en terrenos de propiedad de dicho Patronato, ... , un edificio que destinado a escuelas parroquiales..."

¹² "El començament de la saviesa és el temor del Senyor"

Les obertures de la planta baixa són quadrades i estan dividides en tres parts per unes pilastres amb uns capitells geomètric, mentre que a la planta semisoterrani són en forma d'arc carpanell. A la façana posterior hi ha una terrassa amb balustres que es repetia en el jardí, que ja no existeix, aprofitant el desnivell del terreny i creant una altra terrassa.

La planta semisoterrani estava destinada a vivenda per al mestre, amb un accés independent, però comunicada amb la planta superior per una escala interior avui desapareguda¹³. Després va servir com a habitatge per al guarda i actualment s'ha tancat un porxo i s'han fet aules en aquest espai.

A la planta baixa hi ha les aules (s'han realitzat algunes petites modificacions quant a la distribució), amb una gran alçada de sostre i unes finestres molt altes, per tant amb molt bona il·luminació. Es conserven els tancaments originals de fusta i els paviments hidràulics amb dibuixos geomètrics.

Mentre Xavier Turull construïa a la Garriga les Escoles Sant Lluís Gonçaga, a Barcelona s'estaven fent grups escolars d'altres proporcions, en solars més grans, de més de dues plantes com el Grup Baixeres, Ramon Llull, Lluís Vives, Milà i Fontanals i l'Escola del Mar de Josep Goday¹⁴, quasi totes subvencionades per l'Ajuntament i amb trets característics idèntics en tots ells com la simetria, les cornises, les finestres emmarcades, les cobertes inclinades, etc. Es construeixen obres escolars particulars per a ordes religioses com les Teresines, els Jesuïtes, els Escolapis, però aquestes no tenen tant ressò. Les construccions escolars són un esforç per trobar una arquitectura noucentista genuïna: han de ser àmplies, lluminoses, sanes, alegres, ben distribuïdes i pràctiques per tal de rentabilitzar la seva utilització; la senzillesa agermanada amb l'elegància, la bellesa, un bon ús dels colors i dels relleus, la puresa i l'ordre. Es recupera el Barroc i el Classicisme, el primer perquè és més popular i, per tant, més proper a la població, el segon pel seu mediterranisme i la seva tradició. En Goday recrea la tècnica dels esgrafiats, els frontons i els coronaments típics de l'arquitectura barroca en les seves edificacions escolars.

¹³ No es conserva cap plànol, ni de l'estat original, ni de l'actual.

¹⁴ L'obra de Goday en la construcció de grups escolars es troba recollida fonamentalment a l'acurat llibre *Les construccions escolars de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Assessoria tècnica de la Comissió de Cultura, Febrer 1922 (2a ed.). A banda de Goday trobem el *Grup Escolar Francesc Macià* de l'Hospitalet de Ramon Puig Gairalt de 1927, *l'Escola Blanquerna* de Jaume Mestres de 1930, *Grup escolar "Luis Brinas"* a Bilbao de Pedro de Ispizua de 1923. Fora de Barcelona trobem exemples d'escoles dels anys 30, en l'article de Josep González-Agàpito i Salomó Marqués per a la *Revista de Girona núm. 232* del setembre de 2005 "Arquitectura a la república del professors".

Un altre exemple d'arquitectura noucentista de Xavier Turull és el Patronat Parroquial situat al carrer del Passeig de la Garriga, obra de 1923 (il·lus. 28) donat a l'església per Maria Esturgó, a dreta i esquerra del hall d'entrada hi ha plaques en record¹⁵.

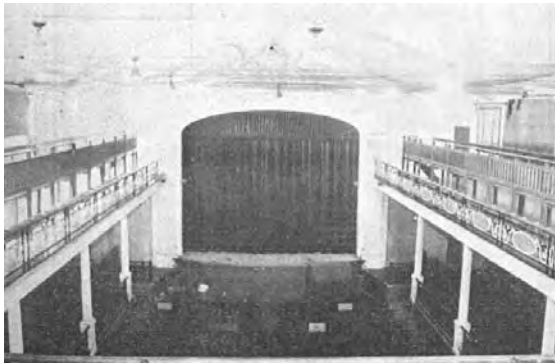
Aquest edifici tenia i té la funció de sala de festes, auditori, cinema i teatre. A la façana principal hi trobem un frontó triangular amb mènsules sobre la porta i altres detalls ornamentals propis del moviment noucentista com les cornises i els balustres. Cal destacar que les façanes no es van acabar realitzant exactament com inicialment estaven projectades (veure fitxa núm. 13). L'ordre, la mesura, la claredat i la serenitat imperen sempre en la seva obra, com en aquest cas.

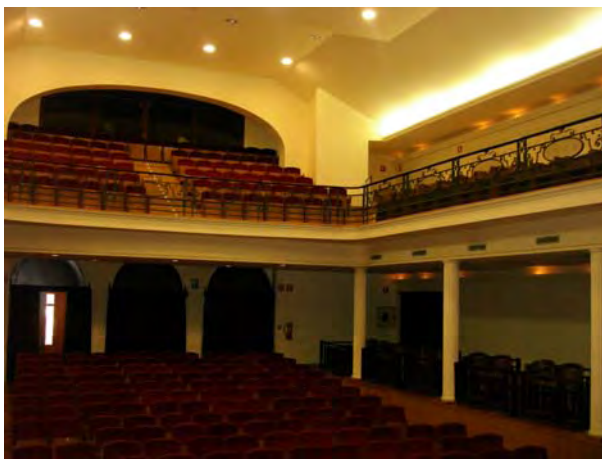
Il·lustració 28

Com s'observa a les il·lustracions, l'edifici del Patronat és caracteritzava per la seva extraordinària simetria, tant en l'interior com en l'exterior. Les obertures del cos central són de mig punt i a sobre, seguint la verticalitat de les obertures de planta baixa, hi ha tres finestres rectangulars. Als laterals les finestres també són rectangulars i en la part superior hi ha un buits emmarcats dins una gran motllura. Als laterals de l'edifici, per no trencar la simetria de la façana principal, hi havia un cos afegit per als serveis. Les cobertes eren planes, excepte la de la platea que era inclinada, suportada per encavallades de fusta. Com pot observar-se, la composició general seguia de forma estricta els cànons clàssics i mediterranis.

¹⁵ A l'esquerra hi ha placa que diu: *Fou inaugurat aquest magnífic edifici el dia 19 de setembre del (sic) any 1926 A.M.D.G.* I a la dreta una altra placa: *A la bona memoria de Dña. Maria Esturgó vídua de Ramon, a quina generositat es deu la construcció d'aquest magnífic edifici per la moralitat de la població de la Garriga A.M.D.G.*

Il·lustracions 29 i 30

Il·lustració 31

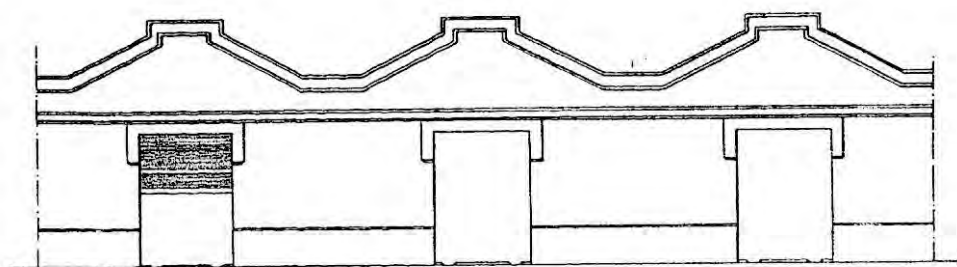
A l'interior destacaven les reixes i baranes de les llotges, de fusta amb dibuixos geomètrics (il·lus. 29 i 30), les motllures de guix, les pintures murals, les portes de fusta treballades, els pilars metàl·lics revestits de guix, i les vidrieres amb dibuixos florals. La sala estava formada per les escales, les llotges i la platea a ambdós costats de l'eix central.

Amb aquests elements Xavier Turull volia deixar constància de la recuperació dels oficis lligats a l'arquitectura. Malauradament, aquesta obra tan representativa de l'arquitectura noucentista ha patit diverses i importants modificacions. Ja a l'any 1952 es va produir una primera modificació per tal de millorar les instal·lacions. El 1972 es van canviar les butaques, les teulades i el clavegueram¹⁶, i el 2001 l'Ajuntament va fer una reforma total on només s'ha conservat el volum general (il·lus. 31), la tanca i la façana principal on destaquen les portes de fusta acabades amb arc de mig punt i amb les vidrieres enreixades per a utilitzar-ho com a Teatre Municipal; la caixa escènica s'ha ampliat, i s'han suprimit les reixes del carrer.

Cal destacar la importància d'aquest edifici per a la Garriga, essent un punt de reunió i dinamització cultural, des del 1926 que es va inaugurar fins els anys vuitanta, on mai no es van deixar de celebrar obres de teatre i altres actuacions.

¹⁶ Francesc Puigdomènech i Tey, *En el cinquantenari del Patronat Parroquial de la Garriga*. La Garriga: Indústries gràfiques la Garriga, 1977. Fa un resum de tots els esdeveniments succeïts dins l'edifici, tant de reformes com d'actuacions.

Com ja s'ha exposat, Xavier Turull va treballar els primers anys de professió principalment a Barcelona on inicialment va projectar naus i magatzems com l'edifici del carrer de Casanova 122 (il·lus. 32). Malgrat la simplicitat d'aquestes obres, l'arquitecte utilitza la simetria amb la intenció que tot sigui mesurat, aprofitant al màxim els recursos econòmics i alguns oficis que estaven desapareixent, en una concepció artística clarament noucentista.

Façada calle Casanova

Il·lustració 32

De fet, tots els arquitectes destacats del moment van realitzar alguna obra a Barcelona, en molts casos gràcies als mecenes. La diferència d'estils de cada arquitecte és present en les diverses façanes de l'Eixample de Barcelona. A la mateixa època conviuen modernistes, eclèctics, noucentistes i dins d'aquests uns més influïts per Europa que d'altres.

Il·lustració 33

Il·lustració 34

Xavier Turull construeix a Barcelona diversos edificis de vivendes, entre ells, la casa Icart, les cases del carrers de Lepant 279 (il·lus. 33), de Ramón y Cajal 19, de Massens 11, del Clot 168 i de Tapioles 21-23 (il·lus. 34)¹⁷.

El noucentisme recupera els esgrafiats, la ceràmica, el vidre, l'arquitectura popular, en alguns aspectes la simplicitat i els jardins italians. El model del jardí és el de les vil·les clàssiques italianes. Els jardins populars i de les masies serveixen per construir la ciutat ideal. El jardí és concebut com un autèntic exercici d'ordenació de la natura i, a més, permet connectar amb el paisatge genuí de les vores mediterrànies. En aquest punt, cal destacar la figura de Nicolau Rubió i Tudurí (1891-1981), deixeble de J.C. Forestier (1861-1930), aquest darrer, autor de quasi tots els parcs de l'urbanització de Montjuïc.

Nicolau Rubió va ser el director de Parcs i Jardins de Barcelona i va projectar el Parc del Palau de Pedralbes, entre d'altres. La seva obra, va influenciar a la resta d'arquitectes noucentistes que van prendre consciència de la importància dels jardins, entre ells en Xavier Turull. A pesar que els jardins que realitza Turull són de dimensions molt més reduïdes que els de Rubió o Forestier, doncs en tots el casos són acompanyant vivendes, no deixen de ser uns bons exemples Així es constata en els jardins de Can Creixell de la Garriga. L'obra la realitza l'arquitecte el 1924¹⁸, dos anys després d'haver finalitzat les reformes en l'habitatge dels seus sogres. Els jardins ocupaven la totalitat de la finca, aproximadament 7.000 m², fins que van ser enderrocats entre 1974 i 1980.

Una ampla avinguda amb escultures, recolzades en pedestals, a ambdós costats conduïa a un temple (il·lus. 35). Aquest era de formes clàssiques i simètriques, amb un frontó triangular recolzat sobre quatre columnes cilíndriques sense estries amb una petita base i cornisa, i a la paret del fons dos plafons d'alt relleu i un buit. En una cantonada hi havia una escultura femenina protegida per un tancament circular de xiprers (il·lus. 36). Al lateral de la casa hi havia un conjunt format per una font de planta circular amb un brollador central (il·lus. 37-38) i una escultura emmarcada per xiprers col·locats en semicercle.

¹⁷ Veure fitxes núm. 15 del c/ de Massens, fitxa núm. 30 del c/ de Tapioles, c/ del Clot 180 fitxa núm. 40, de la Casa Icart fitxa núm. 46, c/ de Lepant fitxa núm. 51, c/ de Ramón y Cajal fitxa núm. 103 del vol. II.

¹⁸ Veure figa núm. 19 pàg. 56-57 del vol. II.

Il·lustració 35

Il·lustració 36

Il·lustració 37

Il·lustració 38

Hi ha havia dos elements més en el jardí, una torre cilíndrica per a dipòsit d'aigües, de totxo vist aplantillat amb un sòcol de pedra i un acabament tipus merlet (aquest ja existent en el projecte de Salvador Viñals), i una cova de pedres en un racó del jardí del primer nivell (il·lus. 39-40).

Il·lustracions 39 i 40

Alineat amb la Ronda del Carril hi havia un temple amb una arquació de tres buits d'arc rodó i una paret amb una fornícula coronada per un frontó; en el buit una escultura femenina (il·lus. 41) Avui només es conserva el temple i les arcades¹⁹.

Il·lustració 41

¹⁹ Descripció extreta del llibre: Lluís Cuspinera i Font, *La Garriga. Crònica d'una destrucció*, pàg. 78-79. St. Cugat del Vallès, Rourich, 2000.

Les fonts d'aigua i les estàtues creen uns recorreguts que serveixen per construir la ciutat ideal, seguint l'exemple d'en Nicolau Rubió i Tudurí. El soroll de l'aigua és constant en tot el recorregut, en els estanys i els sortidors. A més les estàtues són figures femenines, una de les icones més representatives en aquesta època. L'art de la vegetació i de la natura i l'arquitectura dels jardins són importants per a la creació de la ciutat i la bellesa pública.

L'esperit del romanticisme es respira de l'ample i llarg jardí amb els diferents ambients d'escultures i fonts. Les estàtues gregues i l'arquitectura romana són patrons clarament representatius del noucentisme.

El noucentisme també està fortament vinculat amb l'arquitectura popular. D'aquesta manera les masies són el model d'arquitectura catalana i rural. El regionalisme i el popularisme tenen la intenció de regenerar l'arquitectura i evitar caure en un eclecticisme estilístic. Per això les cases unifamiliars segueixen les pautes del noucentisme, encara que el seu plantejament no és el mateix que en les grans vivendes de la burgesia on predominen sobre tot els elements clàssics.

Les cases adossades que Xavier Turull va fer a Sabadell són reduïdes i senzilles, destinades a persones amb poc nivell adquisitiu. Malgrat això, no deixen d'ésser un petit exemple de tradicionalisme. Es caracteritzen per tenir una superfície plana i uns volums simples que busquen la puresa de les formes. L'arquitecte fa una abstracció de les formes clàssiques a la recerca de la nitidesa (il·lus. 42).

Il·lustració 42

Aquestes obres de Sabadell, foren més senzilles des del punt de vista espacial, ja que es tracta de reduïts habitatges unifamiliars entre mitgeres i en filera de planta baixa i un pis. Moltes vivendes eren als eixamples dels anys 30, els quals han estat transformats pels creixements controlats o no, pels Plans Generals d'Ordenació dels darrers anys, per la qual cosa hi queden pocs edificis representatius. Tot i això, sí que resta un important nombre de plànols als expedients de llicències d'obres dels corresponents arxius municipals.

A partir de 1923 el noucentisme perd la seva influència encara que no desapareix fins la guerra civil, el 1936.

2.3 RACIONALISME

El Racionalisme trenca amb el Noucentisme tardà que s'havia monumentalitzat i l'academicisme conservador de l'Escola d'Arquitectura. Vol plasmar les noves idees que sorgeixen a Europa respecte a l'habitatge, la higiene, la depuració de línies i volums, l'organització rigorosa de l'espai, l'estandardització dels materials, l'economia de mitjans i l'acceptació del maquinisme com a nous valors socials. Preval la idea de fer una arquitectura per al benestar humà i que aquesta arquitectura sana arribi a tota la població.

El racionalisme espanyol rep la influència de les noves idees de Le Corbusier, Walter Gropius i Mies van der Rohe, entre d'altres, els quals a més a més mantenen relacions amb diferents grups internacionals del moviment modern²⁰.

Un dels punts de connexió entre el racionalisme i el noucentisme és l'interès d'equiparar l'arquitectura catalana amb l'europea. A Madrid ja havia sorgit un grup d'arquitectes titulats el 1925 amb unes idees avantguardistes, anomenat el la "Generación del 25" on hi havia Fernando García Mercadal, Rafael Bergamín, Luis Blanco Soler, Casto Fernández Shaw, etc. I que l'any 1927 ja projecten segons aquestes noves idees modernes, com el *Rincón de Goya* a Saragossa de G. Mercadal, la Benzineria de *Petróleos Porto Pi* a Madrid de Fernandez Shaw o la casa del *Marqués de Villoria* a Madrid de Bergamín i l'aeroport de Madrid de 1929 de Bergamín i Blanco²¹.

L'any 1928 Le Corbusier realitza dues conferències a Barcelona on explica els principis constructius de *l'Esprit Nouveau*. El mateix any a Sant Sebastià es celebra una exposició

²⁰ Al CIRPAC (Comité International pour la réalisation des problèmes de l'Architecture Contemporaine) i al CIAM (Congresos Internacionales de Arquitectura Moderna). *GATEPAC*. Madrid: Edarba, 1934.

²¹ Es poden trobar entre altres a: Ángel Urrutia, "Arquitectura moderna: el GATEPAC", *Revista Cuadernos de Arte Español* 19. Madrid: Historia 16, DL, 1991.

d'arquitectura moderna on exposen Aizpurua i Labayen. I un altre aconteixement del mateix any és el primer congrés del CIAM on participa com a delegat espanyol García Mercadal. Des d'aleshores es van succeint cada any un congressos, exposicions, conferències.

Acabada l'Exposició Internacional de Barcelona del 1929 sorgeix una nova generació d'arquitectes, que després de fer una exposició a les Galeries Dalmau, funden el GATCPAC (Grup d'Artistes i Tècnics Catalans per el Progrés de l'Arquitectura Contemporània) l'any 1930. Aquest grup es dirigia essencialment a crear una nova arquitectura basada en idees humanistes i racionalistes, liderat per Josep Lluís Sert (que havia estudiat a França amb Le Corbusier). La consolidació definitiva de la incorporació d'Espanya a la modernitat ve de la mà del GATEPAC.

A la resta d'Espanya el grup s'anomenava GATEPAC (Grupo de Arquitectos y Técnicos Españoles para el Progreso de la Arquitectura Contemporánea) amb els mateixos ideals però amb algunes solucions arquitectòniques diferents. Aleshores queden dividits en tres subgrups: un en el Centre (Madrid), l'altre en el Nord (San Sebastià i Bilbao) i el grup Est o català (Barcelona) A Madrid estava format pels arquitectes Fernando García Mercadal, Ramon Aníbal Álvarez, Esteban de la Mora i Felipe López Delgado i al Nord per Luis Vallejo Real, Joaquín Labayen i José Manuel Aizpurúa.

A Barcelona destaquen, a més de Josep Lluís Sert, Francesc Fàbregas, Sixte Illescas, Germán Rodríguez Arias, Ricardo Churruga, Antonio Bonet Castellana, Cristófol Alzamora, Antoni Puig Gairalt i Josep Torres Clavé. Alguns dels projectes que es realitzen aquests primers anys són la casa Vilaró de Sixte Illescas el 1929, la casa del carrer de Muntaner de Josep Lluís Sert i Sixte Illescas el 1931, Francesc Folguera la casa Sant Jordi de 1929, la fàbrica Myrurgia d'Antoni Puig i Gairalt de 1929.

A la resta d'Espanya els arquitectes més destacats són Fernando García Mercadal i José María Aizpurúa, entre d'altres²².

I el que no passà desapercebut per a ningú va ser el pavelló de Mies van der Rohe de 1929 per a l'Exposició de Barcelona, i un bon exemple d'arquitectura moderna a la mateixa ciutat.

La finalitat del GATPAC, com exposen els seus estatuts, era reunir als arquitectes i industrials del sector de la construcció i qualsevol persona que pels seus estudis o

²² Antonio Piza, "Interpretaciones de lo "Moderno" en la arquitectura catalana de los años treinta", *Revista 3ZU núm. 4*. Barcelona: ETSAB, 1995. Hi ha molts exemples de projectes realitzats en aquesta època.

afeccions mostrés un interès per l'arquitectura contemporània, per tal de fomentar i divulgar aquest nou concepte arquitectònic²³.

El projecte de la *Ciutat de Repòs i de Vacances*, en el que es tracta el problema de la població i la vivenda assequible per a tots, és un dels projectes racionalistes més importants i el que marcarà clarament el camí del GATPAC; és la resposta al compromís solidari entre l'arquitectura i la societat. Com també ho és el Pla Macià, un nou planejament urbanístic per a Barcelona, amb espais verds, serveis socials i culturals, influïts pel pensament de Le Corbusier. Conjuntament amb aquesta utopia es desenvolupa un altre gran projecte: les *Casetes desmuntables*²⁴, que serien les primeres aplicacions mínimes del lleure pel cap de setmana. La vivenda mínima, el treball, la circulació i els espais de lleure són els paràmetres que cal tenir en compte per fer la ciutat funcional.

Malgrat que el racionalisme té principis no coincidents amb el noucentisme, i que alguns arquitectes no el van acceptar inicialment, és innegable la seva decisiva influència des del primer moment. Així, trobem obres que apliquen idees d'ambdós moviments com la *Casa Tecla Sala* de Francesc Folguera.

El mitjà de difusió del GATPAC és la revista A.C.²⁵ (Documentos de Actividades Contemporáneas), i al núm. 14 (il·lus. 43) es publica el *Xalet i Hangar* de Xavier Turull (il·lus. 44). En aquesta revista s'editaven els projectes arquitectònics més innovadors del moment. També es feien crítiques, s'incitava al debat sobre la nova arquitectura, es difonia la genial obra de Gaudí així com la dels mestres europeus. Amb la revista, el lector es podia fer una idea del que significava el GATEPAC. Per tant amb la lectura de la revista i d'alguns llibres tenim l'explicació d'aquest moviment²⁶.

²³ *Estatuts i reglaments del grup d'arquitectes i tècnics catalans per al progrés de l'arquitectura contemporània*. Barcelona: GATPAC, 1930.

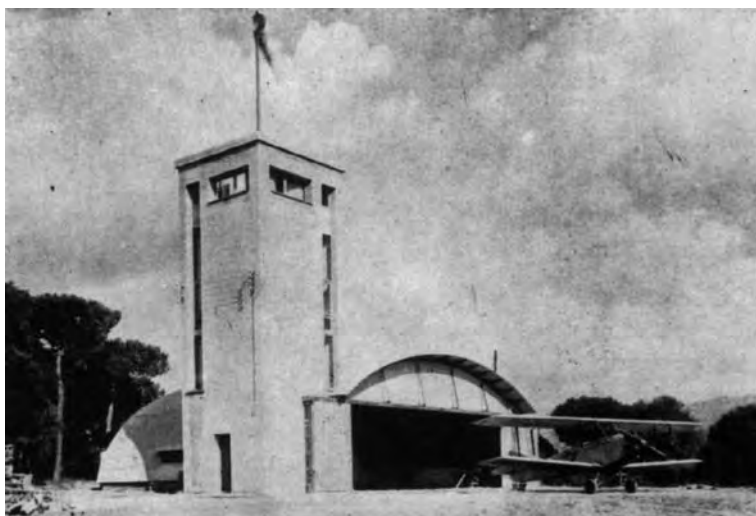
²⁴ *Fons GATPAC*, Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes, Barcelona, 1996. No es va arribar a realitzar per la guerra.

²⁵ Tots els materials procedents dels arxius del GATEPAC es troben a l'Arxiu Històric del COAC. El tiratge de la revista va ser curt, vint-i-cinc números des de 1930 fins el 1937. Estava escrita en castellà, però creada i produïda a Barcelona, ja que Catalunya estava molt més relacionada amb Europa i dins dels sectors del GATPAC va ésser el que millor va funcionar.

²⁶ Oriol Bohigas, "Homenaje al GATEPAC" en *Cuadernos de Arquitectura núm. 40*, Barcelona, 1960. També en *Barcelona, entre el Pla Cerdà i el barranquisme*. Barcelona: Edicions 62, 1963; *Arquitectura Española de la Segunda República*. Barcelona: Tusquets Edicions 62, 1973.

Il·lustració 43

Il·lustració 44

El racionalisme i el GATCPAC volen resoldre amb l'arquitectura i l'urbanisme el naixement de la vida moderna; el cotxe, el cinema, l'avió, l'esport en masses i els progressos tecnològics; els membres del GATCPAC busquen respostes a aquestes noves situacions. La població es multiplica en detriment de les condicions de vida de la classe obrera. La ciutat, com està passant a Europa, esdevé un projecte important, s'han de fer cases modernes, higièniques i còmodes, amb mobles lleugers industrialitzats i barats.

Del 1921 al 1925 es publica la revista L'Esprit Nouveau, concebuda i editada per Le Corbusier (1887-1965) i Amédée Ozenfant (1886-1966) amb l'objectiu de renovar l'art i l'arquitectura, representa l'esperit nou de la nova societat. Es manifesta el Purisme, aquest es dirigeix als sentits i la geometria està en la base de l'anàlisi purista. *La geometria, amb les seves formes pures, el quadrat, el cercle i el triangle permet el control de les sensacions*²⁷.

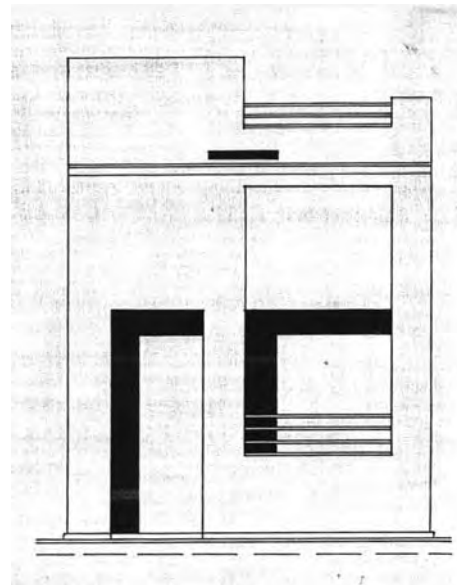
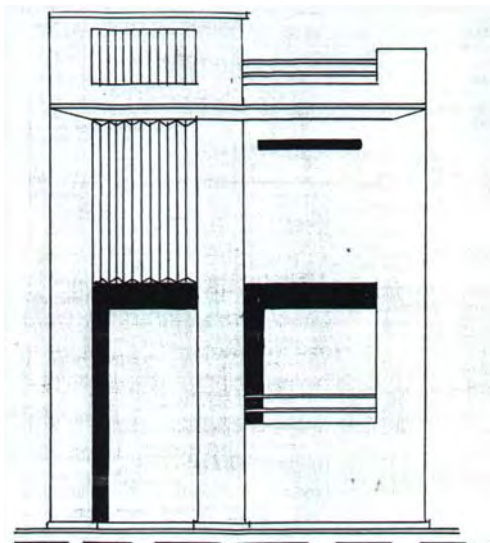
Xavier Turull va incorporar-se al GATPAC l'any 1931, però no va ser fins el 1933 que va realitzar la seva obra plenament racionalista: la Casa i Hangar per a Esteve Fernández al Paratge de Rosanes de la Garriga. Com a soci numerari i mitjançant una quota mensual, rebia la revista AC, i col·laborava en l'estudi de temes proposats en les juntes quinzenals pels socis directores.

²⁷ Teresa Rovira, *Problemas de forma Schoenberg y Le Corbusier*. Barcelona: Edicions UPC, 1999, pàg. 106.

Els anys 1932-1934 són els anys de més activitat professional de l'arquitecte, que gairebé treballa exclusivament a Sabadell projectant cases unifamiliars entre mitgeres seguint les pautes del noucentisme.

No és fins el 20 d'abril del 1934 (fitxa núm. 134) que s'imposa el racionalisme en l'arquitectura de Xavier Turull, ja que des d'aquest moment i fins a la seva prematura mort la seva obra presenta clarament les característiques del nou moviment arquitectònic.

Així, a Sabadell construeix diverses vivendes en espais reduïts, la majoria d'una sola planta, caracteritzades per les façanes estretes i els solars de grans profunditats. Cal destacar que pocs anys abans l'arquitecte havia projectat aquest tipus de vivendes però partint de la concepció noucentista. Per tant, la seva comparació permet apreciar el trànsit del noucentisme al racionalisme en l'obra de Xavier Turull.

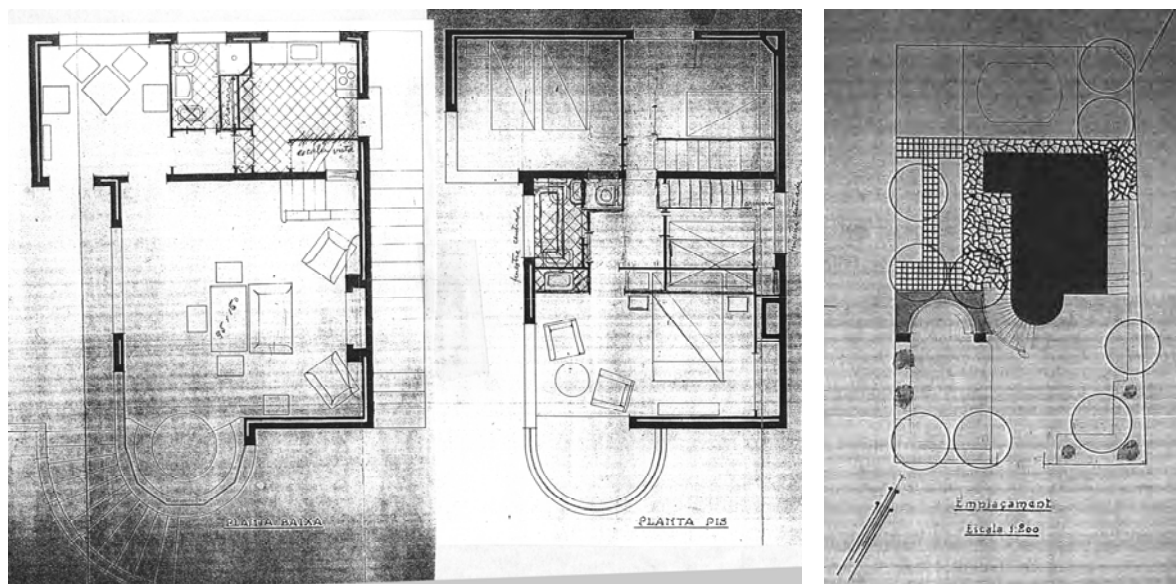
Il·lustracions 45 i 46

La diferència fonamental en la projecció de les vivendes racionalistes està en el tractament de les façanes, per exemple, dels edificis del carrer de Covadonga (il·lus. 45) i de Salvany 122 (il·lus. 46) de Sabadell²⁸. L'arquitecte utilitza línies simples, les baranes són metàl·liques i busca clarament la horitzontalitat. Desapareixen els balustres, les cornises i els emmarcats tant característics del noucentisme. Fins i tot la tècnica de graficar els plànols és diferent, Xavier Turull utilitza les ombres per donar volum a les façanes i remarcar únicament les obertures buscant la simplicitat de la façana.

²⁸ Veure fitxes 139 i 146, pàg 296-297 i 310-311 del vol. II.

La claredat de línies, la supressió d'elements superflus, les àmplies finestres per aconseguir habitacions ben assolellades i ventilades i la simplicitat de les superfícies són altres característiques del moviment racionalista que poden apreciar-se en les vivendes projectades per l'arquitecte.

Un altre exemple d'arquitectura racionalista en l'obra d'en Xavier Turull és la Casa Valón del carrer de Figueres 2 del Masnou²⁹ construïda el 1932. L'arquitecte planteja una casa unifamiliar aïllada de planta baixa i pis amb soterrani destinat a garatge i traster (il·lus. 47). A la planta baixa situa les estances de dia (rebedor, sala d'estar, menjador, cuina i lavabo) i en el pis les de nit (quatre dormitoris i un bany) Amb una escala interior que comunica les tres plantes. Hi ha una escala exterior, enganxada a la casa pel costat de l'avinguda del Pau Estapé i Maristany per pujar al pati posterior, doncs el terreny fa pendent, quedant en la façana posterior només dues plantes; així en la façana del carrer de Figueres un cop travessada la reixa hi ha escala rodejant un cos cilíndric per pujar a la planta baixa.

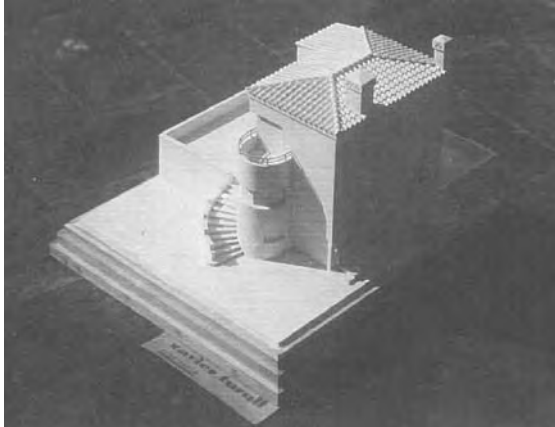
Il·lustracions 47 i 48

Les intencions de l'arquitecte, tal i com es pot veure en el plànol de l'emplaçament que va fer (il·lus. 48), eren també projectar un jardí, on estigués tot pensat, la vegetació, els acabats i les zones de descans.

A la sala d'estar destaca el cos semicircular que fa de mirador tancat amb cinc finestres poligonals amb vistes cap al mar, que es converteix en la terrassa del dormitori principal situat a la planta superior.

²⁹ Veure fitxa núm. 66, pàg. 150-151 del vol. II.

Totes les obertures tendeixen a la horitzontalitat, alguna en cantonada, trencant el volum. El mateix objectiu persegueixen les baranes de ferro. Les estances són espaioses i ben il·luminades i l'espai interior busca la màxima funcionalitat.

Il·lustracions 49 i 50

Cal esmentar que si bé inicialment aquesta obra tenia una coberta a quatre aigües, tal i com l'havia projectat Xavier Turull, el 1935 (il·lus. 49) va ser suprimida per l'arquitecte Pere Benavent el qual la va substituir per una coberta-terrassa plana transitable (il·lus. 50). També va afegir un cos lateral (amb funcions de despatx) i un porxo d'entrada, pronunciant encara més la sensació d'horitzontalitat del conjunt. Amb aquestes modificació, la casa constitueix un exemple complet de vivenda racionalista.

2.3.1 LA CASA-HANGAR ESTEVE FERNÁNDEZ

El 1933 Xavier Turull va rebre del Sr. Esteve Fernández (aviador i propietari del concessionari d'automòbils de la Mercedes Benz³⁰) l'encàrrec de construir una casa i un hangar. Un encàrrec totalment atípic per a un arquitecte, ja que normalment aquest tipus de construccions les projectaven enginyers. A més en aquella època no era habitual la construcció d'un hangar per a un particular. Quan va rebre aquest encàrrec, Xavier Turull, ja era un arquitecte amb una obra acreditada.

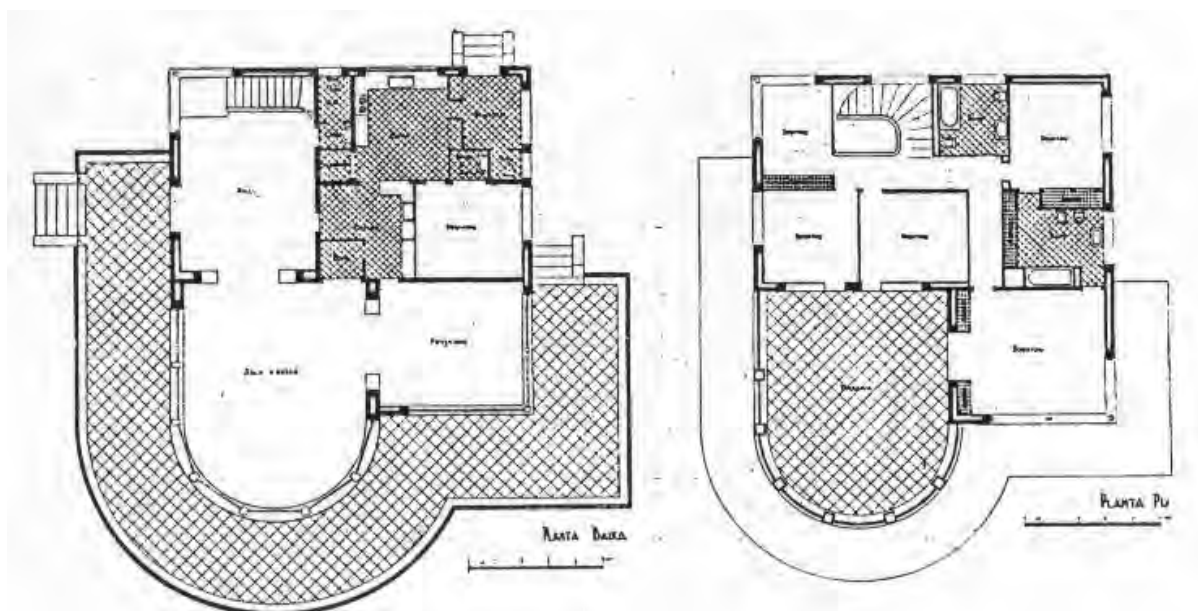
Il·lustració 51

Aquesta obra va ser construïda al paratge de Rosanes (nom que ve donat per una masia que hi ha en aquest indret), situat entre el municipi de la Garriga i el terme municipal de l'Ametlla del Vallès, a pocs metres de distància d'un bosc frondós i prop del riu Congost (il·lus. 51). L'elecció del terreny per part de la propietat va venir condicionada per la voluntat d'ubicar el camp de vol, ja que aquest requereix una llarga extensió de terreny pla (una pista de mig quilòmetre de llargada) i horitzontal. I segons escriuen David Gesamí i David Íñiguez

³⁰ Lluís Cuspinera, *Lauro núm. 11*. Granollers: el Museu, 1991.

en el llibre *Aviació civil i guerra a la Garriga 1933-1946. El Camp d'aviació civil, l'aeròdrom militar i el final de la guerra*³¹, el propietari tenia l'avió més veloç de Catalunya del moment. I a més volia construir el camp d'aviació més modern i ambiciós del moment, fet que aconsegueix amb un projecte, molt més avançat per l'època, de Xavier Turull.

L'emplaçament li ve donat pel client, però igualment Xavier Turull té el repte de construir un petit aeroport, on és important l'orientació i situació de l'hangar, accesos, casa, porteria, pistes, per tant cal estudiar-lo com un projecte d'urbanisme. El conjunt arquitectònic es compon de dos edificis, un habitatge unifamiliar aïllat i un hangar, que òbviament es complementen amb el camp d'aterratge, una piscina i la carretera d'accés³².

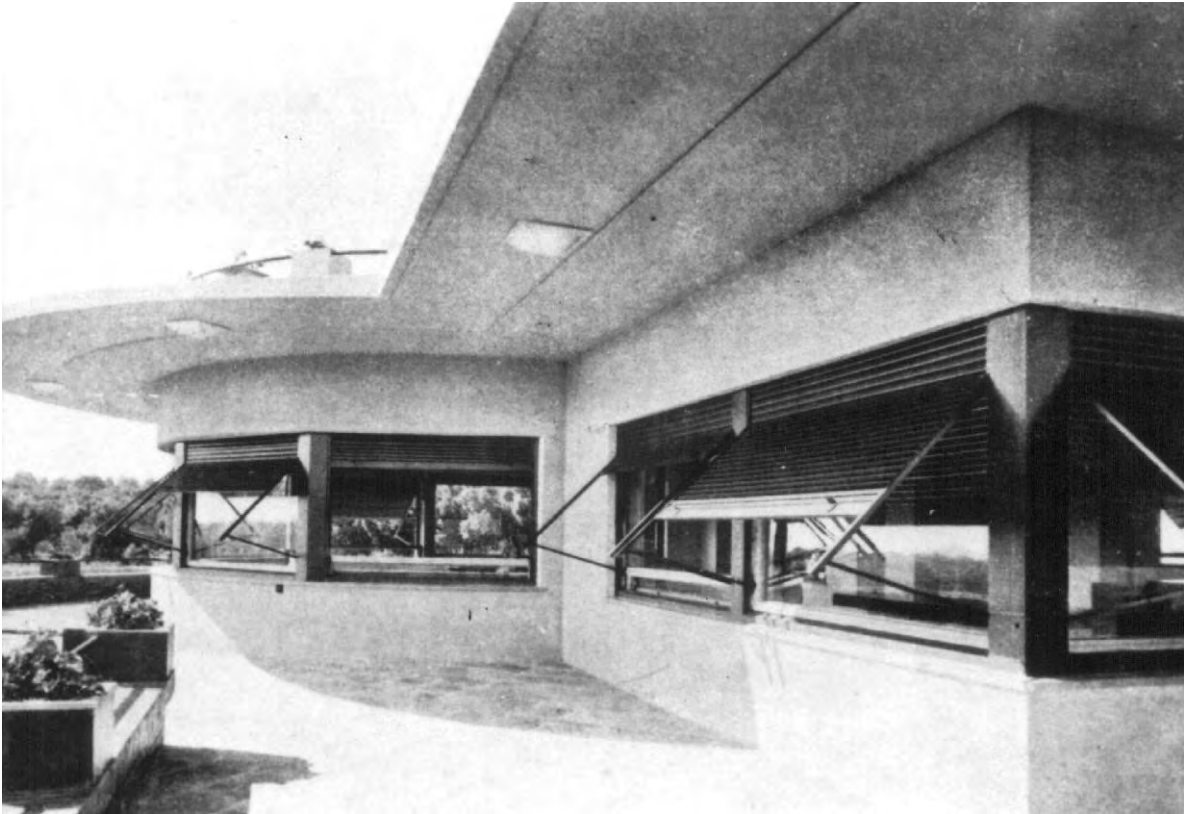
Il·lustració 52

L'habitatge unifamiliar (il·lus. 52) és de dues plantes amb una gran terrassa que envolta dues terceres parts de la vivenda amb una barana-banc d'obra vista i un tub de ferro de secció circular tallat per unes jardineres en forma de pilarets que li fa de límit i d'ampit ja que l'edifici està alçat cinc graons respecte el nivell natural del terreny. Una marquesina de dos metres de voladís, amb forma de visera, protegeix l'edifici, predominant les línies horitzontals i clares, si bé la terrassa té una amplada de 3,5 m. (il·lus. 53-54). Els buits estan tancats amb persianes enrotllades d'obertura basculant. Les façanes estaven originàriament revestides amb estuc rugós de color verd pàl·lid i la fusteria era de color verd més fosc. Els paviments de la planta inferior són de pedra de Figueres i la resta de mosaics hidràulics de colors llisos.

³¹ La Garriga: l'Ajuntament, 2009, pàg. 19 a 53. Segons aquests el propietari era un empresari argentí afincat a Barcelona.

³² Veure fitxa núm. 71 pàg. 160-161 del vol. II.

A la planta baixa l'arquitecte situa el rebedor, la sala d'estar, el menjador, la cuina i els serveis d'office. A la planta pis, en forma d'L, trobem cinc dormitoris i dos banys, així com una àmplia terrassa sobre la sala d'estar.

Il·lustració 53

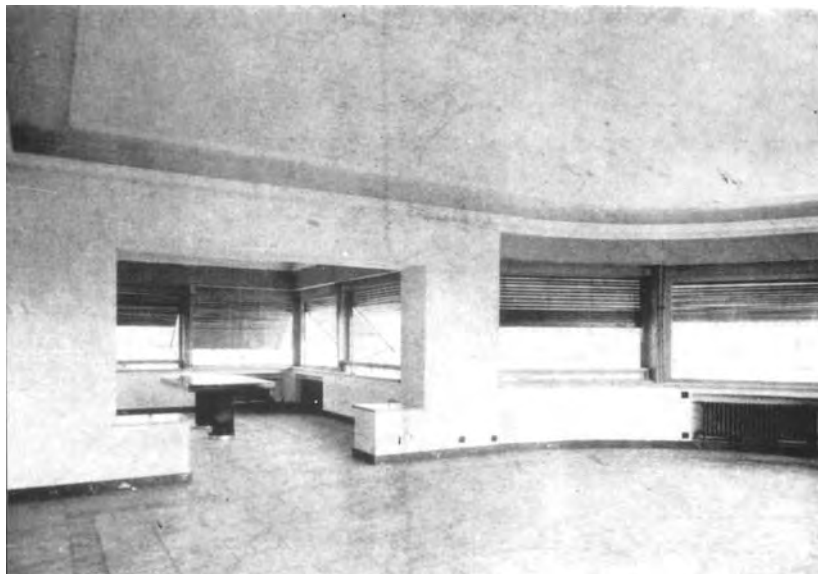

Il·lustració 54

Il·lustracions 55 i 56

Les estances principals estan orientades a sud i obertes al paisatge, deixant a la banda nord els serveis. Les dues plantes es comuniquen per una escala corba amb barana d'obra (il·lus. 55-56) i passamà metàl·lic, que ja no existeix. La sala d'estar té una gran superfície semicorba tancada amb set finestres de dos metres d'ample d'un sol vidre en guillotina que s'amaguen en l'ampit (il·lus. 57-58).

Il·lustració 57

Il·lustració 58

La instal·lació elèctrica està amagada predominant la llum indirecta, inclòs en el voladís de la terrassa. La calefacció és per aigua calenta amb radiadors empotrats i situats sota les finestres per no dificultar la distribució dels mobles. L'edifici es va construir segons els cànons actuals, amb paret exterior, cambra d'aire i envà interior, la coberta plana i les terrasses protegides amb material aïllant i suro per aconseguir un bon aïllament tèrmic.

L'Hangar (il·lus. 59-60) es situa a cent metres al nord de l'habitatge, i es compon de dos cossos: un de planta quadrada i coberta plana destinat a torre de control i dipòsit d'aigües per a la propietat i l'altra de coberta de secció circular amb plaques de fibrociment recolzada sobre estructura metàl·lica amb porta corredissa, per emmagatzemar l'avioneta. La façana també era originàriament de color verd pàl·lid.

Il·lustracions 59-60

Xavier Turull també va projectar una porteria i barri d'entrada a la finca situant-la al costat de l'actual carretera N-152, però no s'arribà a construir. Únicament es disposa de la fotografia d'una perspectiva de l'arquitecte (il·lus. 61)³³.

Es tracta d'un edifici de planta baixa de forma rectangular i semicircular amb obertures iguals que les de l'habitatge, amb coberta plana i accessible protegida per una barana metàl·lica amb passamans horitzontals. Hi ha un barri per a vianants i l'altre per a vehicles, de reixa metàl·lica amb dibuixos geomètrics.

Il·lustració 61

El conjunt es completa amb el voltant de la casa; el jardí i la piscina, on també juga amb els estanys i els caminets d'aigua propis dels noucentisme (il·lus. 62 a 65).

Il·lustració 62

³³ Veure dibuix núm. 19, pàg. 372-373 de l'Annex II.

Il·lustracions 63-64-65

El 1937 es va convertir en un aeròdrom de guerra, ampliant el camp fins els de Llerona i les Franqueses del Vallès. Des d'aleshores i fins el 1941, Esteve Fernández té problemes per recuperar la seva propietat confiscada i veu com s'utilitza primer pels militars i després per tots els garriguencs com a piscina municipal, i es construeix un petit volum per a vestuaris. Quan se li retorna, la ven i el nou propietari realitza unes modificacions per convertir-la en segona residència, que van malmetre el caràcter clarament racionalista de tot el conjunt³⁴. Es va afegir una segona planta amb una coberta de pissarra de gran pendent acabada amb un ràfec amb cartel·les de fusta i es van pintar les façanes de color blanc (il·lus 66). També es va suprimir una part important del banc que feia d'ampit de la terrassa als anys 90. Després va estar uns anys utilitzant-se com a camp de vol per a particulars, en planta baixa s'hi va posar un bar i en el pis les oficines; i actualment està descupada.

³⁴ Actualment un cop al mes es realitzen visites guiades per tota la instal·lació del camp de vol de Rosanes; coordinat pels Ajuntaments de la Garriga, l'Ametlla del Vallès, les Franqueses del Vallès i Memorial Democràtic.

Il·lustració 66

El conjunt arquitectònic que forma la Casa-Hangar Esteve Fernández és, a més d'una obra singular, un clar exemple d'arquitectura racionalista. Un dels pocs edificis de l'arquitectura racionalista vinculada a l'aviació i a més un dels pocs exemples d'aquest corrent arquitectònic del Vallés. En ell s'aprecien les noves idees constructives que aleshores començaven a imposar-se a Europa. L'organització de l'espai buscant la màxima definició, l'estandardització de materials, l'ús de materials mecanitzats (l'arquitecte utilitza el bloc de formigó tal i com s'aprecia a la il·lus. 67). Les àmplies obertures horitzontals, les habitacions sovellades i ventilades, els elements estructurals existents són únicament els necessaris, i des d'una perspectiva urbanística, el jardí que envolta la vivenda segueix també unes pautes racionals.

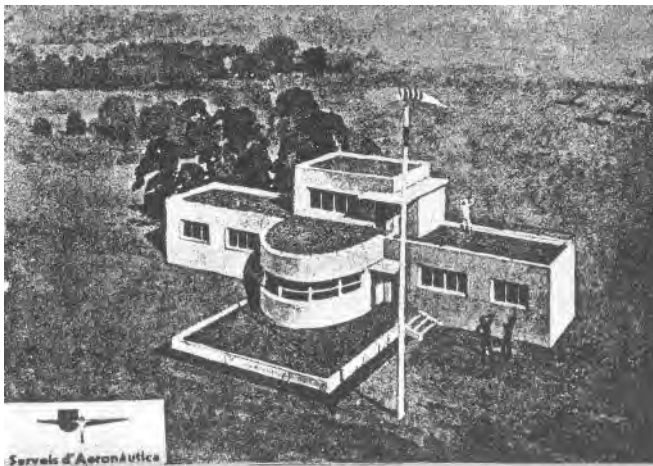

Il·lustració 67

Totes les idees racionalistes que Le Corbusier proposava són presents en aquest conjunt arquitectònic: finestres allargades, superfícies llises i netes, estructures de formigó, tancaments independents de l'estructura i amplis voladissos de formigó armat.

De fet, la Casa-Hangar Esteve Fernández és, probablement l'obra de Xavier Turull que més transcendència va tenir en l'arquitectura racionalista del moment. Podem afirmar que va contribuir a difondre les idees del nou moviment d'una manera eficaç.

Arran d'aquest projecte, a l'arquitecte Francesc Fàbregas, en nom del GATPAC, se li encarrega una proposta pels Serveis d'Aeronàutica de la Generalitat de Catalunya de com havien de ser els establiments de la Xarxa Aèria de Catalunya³⁵, basant-se en el model de planta que havia projectat Xavier Turull, i que constava que havia donat bons resultats.

Il·lustració 68

Com s'aprecia a la il·lustració 68, és un edifici estàndard per construir en tots els aeròdroms de la xarxa, amb les dependències per al vigilant, els serveis pels pilots, el telèfon, la informació meteorològica i els serveis higiènics. Aquest disseny podia variar segons les necessitats del lloc i les possibilitats econòmiques dels ajuntaments, afegint-li un o dos cossos laterals.

L'edifici, similar a l'obra d'en Xavier Turull, té una sala corbada amb finestres en forma poligonal amb vistes cap al camp de vol, i a sobre unes àmplies terrasses.

El projecte de la Generalitat de Catalunya d'organitzar la seva infraestructura aèria perseguia un doble objectiu: la millora de les instal·lacions i l'estimulació del turisme. Cal destacar que, a partir de 1930 l'activitat aèria mundial va desenvolupar-se ràpidament i per això es construïren aeroports a moltes ciutats. Així, Antoni Puig i Gairalt realitza el projecte per a l'aeroport de Barcelona³⁶ el 1932 i el projecte per a l'aeroport de Madrid el porta a terme Rafael Bergamín i Luis Blanco Soler³⁷ el 1930. Aquest últim projecte, no realitzat, estava dissenyat amb unes àmplies finestres horitzontals, un cos semicorb que sobresurtia i uns grans voladís, tot el conjunt marcant les línies rectes.

³⁵ GATCPAC, *Revista AC* núm.14, 1934, pàg. 18-21. CEHOPU, *Los aeropuertos españoles. Su historia 1911-1996*. Madrid, Aena, 1996.

³⁶ Exposat a les Galeries Dalmau l'any 1929.

³⁷ Oriol Bohigas, *Arquitectura española de la segunda república*. Barcelona: Tusquets, 1970, pàg. 80.

Malauradament l'ambiciós projecte d'aeròdroms de la Generalitat no va poder ser a esclatar la guerra civil, per tant no es va poder construir cap d'aquests aeròdroms i el de Rosanes és l'únic que ha sobreviscut fins avui. El projecte de Antoni Puig Gairalt va ser exposat el 1933 a Barcelona i destacaven les llargues finestres horitzontals i "el cos corbat molt en línia del que en aquella època s'anomenava *estil barco*"³⁸.

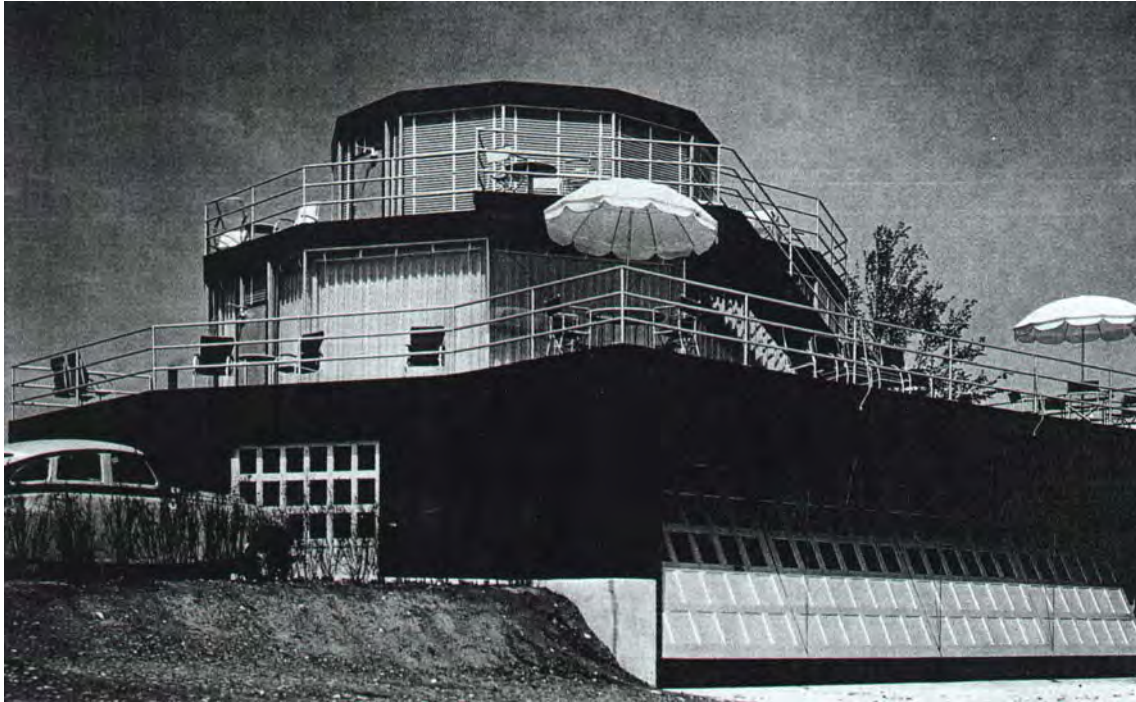
Els serveis Aeronàutics de la Generalitat volien crear una xarxa de camps de vol repartits per tota Catalunya, per al turisme aeri, i degut a la impossibilitat d'implementar camps de vol arran del país s'incorporen camps privats com és el cas de l'aeròdrom de Rosanes.

Gairebé paral·lelament, a Chicago, l'arquitecte George Fred Keck (1895-1980) construeix la "House of Tomorrow"³⁹ (il·lus 69), una casa amb hangar per a una avioneta, per a l'exposició de Chicago del 1933-34. L'arquitectura americana estava fortament influïda per l'europea, en concret per Mies van der Rohe, Alvar Aalto, Walter Gropius i també per l'americà Richard Neutra.

Com s'aprecia a la il·lustració 68, en el mateix edifici hi ha l'hangar, el taller, la sala de reunions dels pilots i la vivenda pel vigilant. Destaca la similitud conceptual amb el projecte de Xavier Turull. Ambdós arquitectes opten per la simplicitat de línies, la utilització de nous materials, la creació de grans superfícies vidriades i amplies terrasses. En el projecte americà, però tot el programa està integrat en un sol edifici, jugant amb els desnivells del terreny per amagar l'hangar.

³⁸ Veure Alicia Suárez i Mercè Vidal, *Els arquitectes Antoni i Ramon Puig Gairalt: noucentisme i modernitat*. Barcelona: Curial, 1993 i la revista *Arquitectura i Urbanisme* núm. 4, octubre 1933.

³⁹ *Domus* núm. 757. Milán, feb. 1994, pàg. 36-42. Robert Boyce, *Architectural Record* volume 75, number 1. New York: Mc. Graw Hill Publications, Jan-june 1934, pàg. 29-30.

Il·lustració 69

Malauradament, la mort sobtada de Xavier Turull va aturar l'evolució artística de l'arquitecte en el seu millor moment creatiu. La qualitat de les seves darreres obres, exemples destacats del nou moviment racionalista són, però, una important aportació per a la nostra arquitectura.

2.4 DINS LES POBLACIONS ON TREBALLA

L'extensa obra de Xavier Turull i Ventosa, més de dues-centes actuacions (incloent-hi reformes, ampliacions i transformacions) és distribuïda per diferents poblacions de Catalunya. Concretament a Barcelona, Cerdanyola del Vallès, la Garriga, el Masnou, Moià, Sabadell, Sitges i Vic, i fora de Catalunya a Mallorca i Badajoz.

En els apartats següents es descriu la contribució arquitectònica de Xavier Turull a les diferents poblacions tenint present el seu context social i històric. S'inclou també l'anàlisi de les obres més interessants no comentades en els punts precedents, així com un plànol de situació de les diferents obres dins de cada ciutat.

L'obra de Xavier Turull descriu un dels fenòmens socials més transcendents de l'arquitectura de principis del segle XX: l'estiueig de la burgesia fora de les grans ciutats⁴⁰. Els desplaçaments a segones residències van començar a fer-se a les rodalies de Barcelona entre els anys 1920 i 1930, tal i com s'aprecia en diverses construccions de l'arquitecte a Cerdanyola del Vallès, la Garriga, el Masnou, Moià i Sitges.

Generalment els arquitectes que construeixen fora de Barcelona no són tan reconeguts i la seva arquitectura no ha estat tan mencionada, però no deixen de formar part de les ciutats i de concertar la forma de vida de la mateixa. L'arquitectura catalana va patir un fort centralisme barceloní, a pesar que Prat de la Riba defensava la importància de les segones ciutats per a la difusió del noucentisme⁴¹, sobretot és el cas de Sitges i Sabadell⁴².

⁴⁰ El fenomen del estiueig està àmpliament detallat a: Glòria Soler, *L'estiueig a Catalunya 1900-1950*. Barcelona: Ed. 62, 1995.

⁴¹ *La nacionalitat catalana*, Barcelona; Barcino, 1934. Però qui va donar l'impuls definitiu va ser Xènius en la glossa "Les Serres i les Ciutats", *Glossari, Obra Catalana completa, Glossari 1906-1910*. Barcelona: Selecta, 1950.

⁴² Com diu Mireia Freixa: "Terrassa i Girona són els prototipus de les primeres ciutats noucentistes i cedeixen el protagonisme a Vilanova, Sitges o Sabadell" *Terrassa, modernista i noucentista*, Tesi doctoral, 1978, pàg. 176.

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

2.4.1 BARCELONA

La Barcelona de principis de segle es caracteritzava per una intensa activitat política i social, influenciada pels canvis que es produïen a Europa. L'exposició del 1929 va ésser el motor de la transformació de Montjuïc, de la urbanització de l'Eixample i de tota la ciutat. Barcelona creixia en tots els aspectes, industrialment, social i cultural.

La burgesia s'instal·lava a la dreta de l'Eixample, seguint les pautes que el moviment modernista havia fixat per a les edificacions. Els propietaris es situaven a la planta principal per tal de fruit de les comoditats d'accés, de la terrassa de la façana posterior i d'uns balcons al carrer de grans dimensions. La resta de pisos era normalment de lloguer, i a mesura que es pujava disminuïa la categoria social dels inquilins.

El modernisme va promoure la construcció de grans vivendes senyorials i edificis d'habitatges. La ciutat va créixer amb gran rapidesa. El moviment noucentisme va continuar després la vocació d'expansió de Barcelona.

A partir del 1933, el món polític català va alterar-se considerablement, en el que seria el preludi d'un violent enfrontament que acabaria amb la Guerra Civil Espanyola. Paral·lelament les vagues i conflictes polítics, van provocar una crisi en l'economia i en conseqüència en el sector de la construcció.

L'obra de Xavier Turull a Barcelona reflecteix clarament el creixement de la ciutat en tots els aspectes. D'una banda, va projectar diverses obres industrials (essencialment magatzems) contribuint així a la industrialització. D'altra banda, va construir també edificis d'habitatges coincidint amb l'expansió de Barcelona. Entre d'altres obres, també va construir diversos cinemes⁴³, quedant així en evidència, una vegada més, l'interès per la cultura de l'arquitecte i la vocació de servei a la societat. En aquest darrer sentit, cal destacar l'interessant projecte de les anomenades *Cases Barates*, promogut pel "Patronato de la Habitación"⁴⁴, en el que Xavier Turull tracta la problemàtica de l'habitatge obrer.

En primer lloc, cal dir que el nom de *Cases Barates* no pot equiparar-se a una construcció amb materials d'inferior qualitat i sense garantia de solidesa. L'ideal que es perseguia era la construcció d'unitats domèstiques en quantitats suficients per al treballador urbà en continu creixement, amb un pressupost mínim que permetés la compra de la casa per part de l'obrer i cercant les màximes condicions de salubritat, higiene i confort. De fet, aquest ideal no només perseguia la millora de las condicions de vida dels treballadors més humils,

⁴³ Cinema Imperial al carrer de la Creu Coberta 20-24 i Cinema Volga a la Gran Via 499 de Barcelona.

⁴⁴ Albert Mussons, *Barcelona: 10 años de vivienda pública*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge, 1991. Creat el 3 de febrer de 1927, pàg. 5.

principalment immigrants. Des dels sectors més reaccionaris s'entenia que els obrers i artesans havien d'estar en bones condicions de salut i en família per donar millor rendiment a la indústria. Però sobretot l'objectiu era eliminar les barraques existents en la muntanya de Montjuïc de cara a la celebració de l'Exposició Universal de 1929.

Per tal d'aconseguir aquests objectius es creen cooperatives i s'intenta involucrar a les institucions i caixes d'estalvis perquè construeixin vivendes de lloguer i barris de ciutat-jardí, però la realitat és que molt pocs projectes van arribar a realitzar-se⁴⁵. A moltes ciutats europees, com Paris, Berlin, Amsterdam, ja s'havien construït barris obrers.

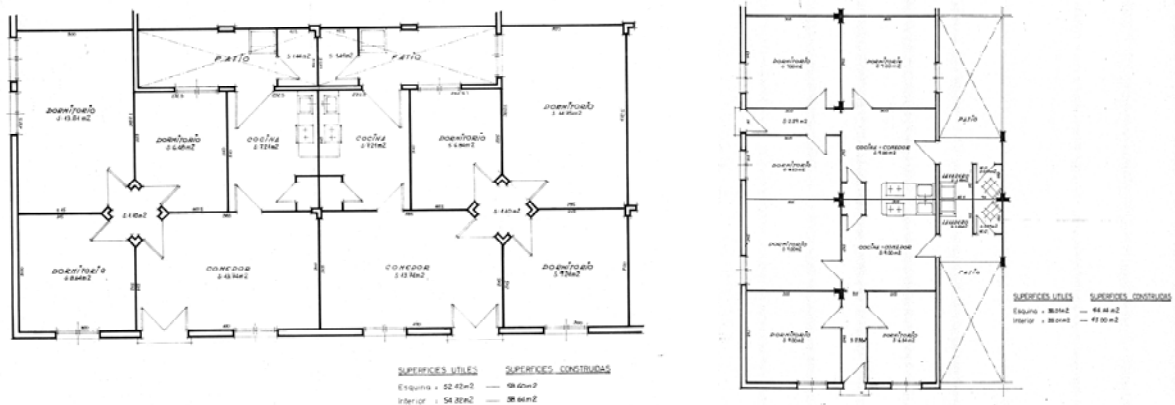

Il·lustracions 70

⁴⁵ Veure tesis doctoral de Jordi Franquesa Sánchez *Les comunitats jardí a Catalunya*, febrer 2008, dept. d'Urbanisme. On fa un estudi de les intervencions urbanes i les seves tipologies, i inclou un estudi de les cases barates.

De fet, a Barcelona, el Patronat de l'Habitatge va ser l'única institució que va aconseguir promoure aquests barris obrers. Concretament quatre grups d'habitatges (il·lus. 70)⁴⁶: Eduard Aunós, Baró de Viver, Bon Pastor, i Can Peguera, projectats per Xavier Turull, entre el 1928 i el 1929.

En total més de dos mil habitatges⁴⁷ seguint les premisses de ciutat jardí cases independents amb accés directe des de l'exterior, tot i les seves reduïdes dimensions. Tots els grups estan resoltos de la mateixa manera, independentment del lloc, amb la mateixa tipologia edificatòria, consistent en habitatges unifamiliars d'una sola planta agrupats en fileres i amb un petit pati interior cada quatre cases. Aquesta tipologia pràcticament rígida sorgia per tal d'aconseguir el màxim nombre d'habitatges i amb un cost més reduït però el resultat va ser que no es van integrar en el seu entorn i van esdevenir barris marginals. Els tipus d'habitatges més repetits entre mitgeres van ser el A i el B (il·lus. 71). El tipus A s'estructurava amb un menjador amb accés directe des de l'exterior, al qual donava una cuina i un petit distribuïdor pels tres dormitoris (dos dobles i un individual). I un petit wàter situat en el pati posterior de dimensions molt reduïdes. El tipus B era més reduït també amb tres dormitoris però el menjador tenia la cuina incorporada. L'estructura de la xarxa viària també era molt similar en tots; carrers ortogonals i un espai lliure més o menys central per ubicar una placeta. En alguns grups a més dels habitatges es van fer escoles, economato, centre parroquial, guarderia infantil⁴⁸.

Il·lustració 71

Totes aquestes intervencions estaven allunyades de la ciutat, el primer grup, Eduard Aunós, situat a prop de la Zona Franca. El segon Milans de Bosch a Bon Pastor, el tercer Baró de Viver a Sant Andreu i el quart Ramon Albó, ara anomenat Can Peguera, situat al Turó de la Peira. De tots quatre només existeix el de Ramon Albó (il·lus. 72) en el qual es van realitzar

⁴⁶ Veure fitxa núm. 41, pàg. 100-101 del vol. II.

⁴⁷ Miquel Domingo, Ferran Sagarra i Sira García, *Barcelona, les cases barates*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge, 1999, pàg. 41.

⁴⁸ L'arxiu del Patronat de l'Habitatge conserva molts plànols dels quatre grups que es van realitzar els anys 20' i 30', la majoria sense signar o el amb el segell "el arquitecto del Patronato Municipal de la vivienda", i tots els projectes de reforma i plans d'ordenació posteriors.

algunes millores. Els altres tres degut a les males condicions sanitàries, van ser remodelats per donar nous habitatges als llogaters, encara que s'havien anat fent petites actuacions al llarg dels anys.

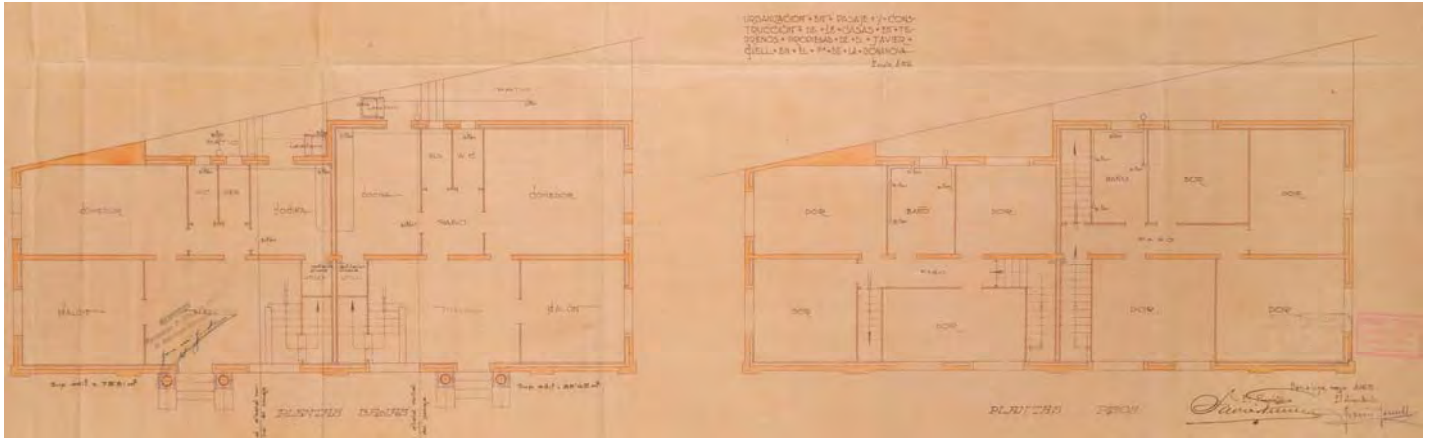
Il·lustracions 72

Els seus primers encàrrecs a Barcelona, són obres de petit volum, però interessants per a ell, doncs és on comença a desenvolupar en petites façanes de magatzems la simetria, la depuració formal, l'absència de qualsevol tipisme decoratiu. La seva preocupació és fonamentalment estètica però sense oblidar l'aspecte constructiu (encavellades de fusta), la solidesa i en el cas dels habitatges que fossin habitables. La mateixa preocupació estètica predomina en la fase de construccions urbanes, en aquestes cases de la ciutat, les cornises i les motlures son de tipus renaixentista, així com els enquadraments de les obertures.

Es van realitzar altres grups de cases barates o barris obrers a altres ciutats. Ricard Giralt Casadesús a Girona i Figueres, com a arquitecte municipal; Ramon Puig Gairalt planteja l'urbanització del barri obrer de l'Hospitalet del Llobregat, entre d'altres i que es va anar desenvolupant de diverses maneres al llarg dels anys.

El grup de divuit cases situades al Passeig de la Bonanova 20 i Passatge de Güell, encàrrec de Javier Güell són també un bon exemple d'arquitectura noucentista i que encara es conserven⁴⁹ (il·lus. 73). Es tracta d'un conjunt de cases, projectades el 1928, al voltant del passatge, amb un accés únic a través del passeig de la Bonanova; a cada costat es formen un grup de vuit cases en filera i en el cul de sac hi han tres més en filera. Quasi totes segueixen la mateixa tipologia, un jardí davant i un pati darrera; estan elevades quatre graons respecte el nivell del carrer. En planta baixa hi ha zona de dia i en planta pis la zona de nit amb quatre dormitoris i un bany i l'escala que puja al terrat. Hi ha també la vivenda del porter en el soterrani de la vivenda situada al costat de l'entrada.

⁴⁹ Veure fitxa núm. 37 del volum II, pàg. 92-93.

Il·lustració 73

Hi ha un petit pòrtic amb dues columnes amb capitells i frontó triangular. Les obertures de planta baixa són rectes amb barana de balustres i en planta pis son d'arc de mig punt o carpanell amb ampits de jardineres suportades per mènsules. En les cantonades i la planta baixa fins la primera cornisa hi ha carreus. Apareix una altra cornisa en la part superior sota la barana del terrat també de balustres. Totes les façanes segueixen el mateix criteri de composició amb petites diferències (il·lus. 74).

Il·lustracions 74

Entre els anys 40 i 50 es van fer reformes en quasi totes les vivendes, a càrrec de diferents arquitectes, entre ells Josep Martino i Pere Bassegoda. A la majoria es va afegir un pis més, és a dir que el terrat existent es va convertir en el segon pis i l'escala encara puja a un tercer pis on hi ha el terrat. Altres reformes realitzades consisteixen en cobrir part del pati o fer un soterrani. Les façanes es van fer mantenint l'ordre compositiu i la simetria característica, així com la balustrada de baranes i cornises.

La Casa Icart situada al carrer de Balmes 390, construïda el 1931 (il·lus. 75), es pot considerar l'edifici de vivendes noucentista més representatiu de l'arquitectura de Xavier Turull que es conserva⁵⁰. És un edifici entre mitgeres, de planta baixa i sis pisos, amb façana posterior a la plaça de Figuerola, on hi ha també la placa amb el nom de l'arquitecte.

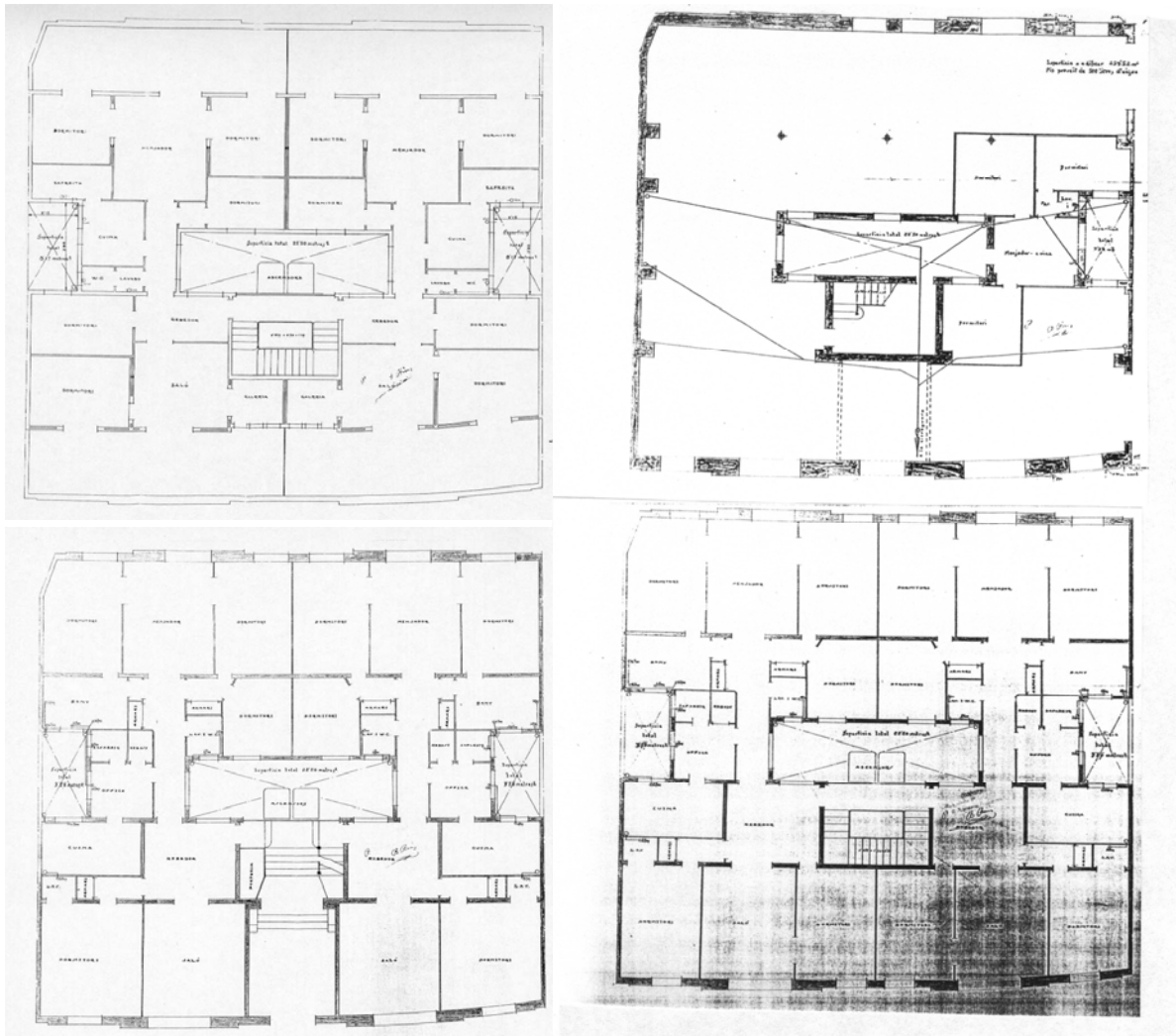
Il·lustració 75

La planta baixa està semisoterrada ja que el nivell del carrer és entre la planta entresol i aquesta, per la qual cosa hi ha un tram d'escaleres que baixa i un tram que puja. Hi ha la vivenda del porter i un espai obert destinat a trasters. En la planta entresol hi ha el vestíbul, i dues vivendes i en les cinc plantes pis també hi ha dues vivendes en cada planta, el mateix que en planta terrat, però en aquest estan enretirades de les façanes per deixar unes terrasses amb unes estructures de pèrgoles. Hi ha un pati interior central on dona l'escala i els ascensors de comunicació vertical i les entrades a les dues vivendes i on també ventilen algunes dependències. Hi ha dos patis interiors més a les dues mitgeres on ventilen la

⁵⁰ Veure fitxa núm. 46 pàg. 110-111 del vol. II.

cuina, l'office, el safareig i el bany. Les vivendes dels pisos són d'uns 230 m², del terrat de 180 m² i de l'entresol de 215 m², és a dir, són unes vivendes d'unes dimensions molt grans amb les sales i els dormitoris situats en les façanes i les cambres humides en els patis de llums (il·lus. 76). Les plantes són simètriques.

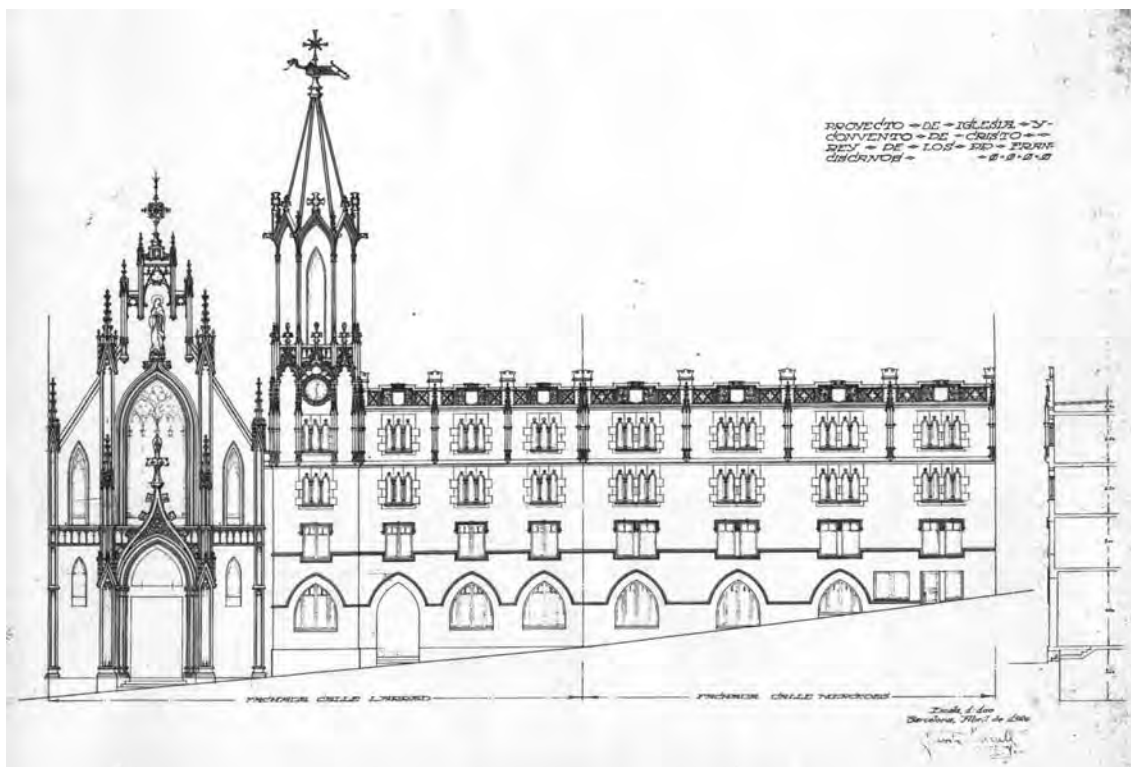
Totes dues façanes són simètriques amb carreus. En la façana principal (a carrer de Balmes) l'entrada té una clau amb una voluta, aquesta i les obertures de planta entresol són en forma d'arc de mig punt. En el pisos combina les obertures en forma d'arc carpanell i emmarcades amb la pedra, balcons amb balustrades, i les que tenen la llinda plana amb un petit balcó amb barana de ferro forjat. En la façana posterior les obertures en forma d'arc de mig punt només hi són en la planta baixa; en la resta de plantes les obertures són rectes. Sota la barana de la planta àtic hi ha una motllura correguda i volada amb petites mènsules a sota. El tractament de la façana posterior és més senzill que el principal.

Il·lustració 76

A la part superior de l'edifici destaquen dues glorietses amb frontons triangulars i cúpula. Als laterals les porxadades amb columnes d'estil jònic amb volutes donen personalitat a l'edificació, que segons els plànols no sembla que estiguessin inicialment previstes. Aquestes columnes fent una pèrgola es repeteixen en la façana posterior. Xavier Turull va utilitzar en la construcció d'aquest edifici, els símbols més recurrents i adaptats al noucentisme de les cases catalanes tradicionals, com són les porxadades, les galeries i els portals de pedra. L'arquitecte va incorporar el tradicionalisme a la façana, com d'altres arquitectes ho havien fet a l'Eixample (Isidre Puig-Boada i Lluís Bonet Garí).

Una altra obra que mereix una atenció especial per la singularitat de l'encàrrec és el Projecte de Convent i església de Crist Rei per als Pares Franciscans al carrer de Larrard de Barcelona, de 1926 (il·lus. 77). L'u de juliol de 1928 va tenir lloc la benedicció i col·locació de la primera pedra⁵¹. Tot i que estava prevista la inauguració del nou convent el 1936, la guerra civil va impedir que es pogués dur a terme, malauradament tant l'església com el convent van ser cremats i destruïts⁵². No va ser fins el 1950 que s'inicia per segona vegada la construcció del convent amb un nou projecte⁵³.

Il·lustració 77

⁵¹ *Revista franciscana* 56 núm. 956, LVI. Barcelona: Tip. Catòlica, juliol 1928, pàg. 156-157. "...Todos los asistentes pudieron admirar el proyecto del templo y convento franciscano, composición meritisima del arquitecto D. Francisco J. Turull".

⁵² *Ibidem* 77 núm. 88, LXXVII. Barcelona: Tip. Catòlica, octubre 1950.

⁵³ *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña*. Barcelona: Seráfica, 1959. pàg. 748-749.

Del projecte de Xavier Turull només s'ha trobat un plànol que conté les façanes al carrer de Larrard i del carrer Mercedes amb un tros de secció; també una còpia d'una perspectiva i un plànol de les plantes⁵⁴.

L'església pren referències de l'arquitectura gòtica catalana per a la portalada, els vitralls i els pinacles amb cresteria. El campanar està ubicat en el convent, atesa la reduïda dimensió de l'església, i és de planta octogonal. En el convent les finestres són lobulades i trilobulades, hi ha unes reixes de ferro molt treballades al terrat, i unes obertures en forma d'arc apuntalat a la planta baixa.

La seva obra no està caracteritzada per l'arquitectura religiosa, però segurament en la seva etapa com a col·laborador d'en Bernardí Martorell va intervenir en obres de restauració de diverses esglésies.

L'activitat de l'arquitecte no va centrar-se únicament a l'Eixample. També trobem obres a Gràcia, Tres Torres, Sarrià, Poble Sec, Sants, Sant Andreu i Sant Martí (il·lus. 78).

La documentació de l'obra de Xavier Turull a Barcelona es troba essencialment a l'arxiu administratiu i també a l'arxiu històric del COAC.

⁵⁴ Veure fitxa núm. 32, pàg. 82-83 i dibuix núm. 6 pàg. 346-347 del vol. II.

Il·lustració 78

<p>1. <i>Edifici industrial</i> al c/ de València 149, 1920</p> <p>2. <i>Tallers</i> al c/ de Bailén 192-196, 1921</p> <p>3. <i>Tallers</i> al c/ d'Aribau, 1921</p> <p>4. <i>Edifici industrial</i> al c/ de Villarroel, 1921</p> <p>5. <i>Magatzem</i> al c/ de Nàpols 274, 1921</p> <p>6. <i>Magatzem</i> al c/ de Badajoz 82, 1921</p> <p>7. <i>Magatzem</i> al c/ de Badajoz 84, 1921</p> <p>8. <i>Magatzem</i> al c/ de Villarroel 122-124, 1922</p> <p>9. <i>Magatzem</i> a l'Avinguda de Sarrià, 29, 1922</p> <p>10. <i>Magatzem</i> al c/ del Consell de Cent 131, 1922</p> <p>11. <i>Tanca i edifici provisional</i> al c/ de Villarroel 22, 1922</p> <p>12. <i>Edifici industrial</i> a l'Av. del Paral·lel 161, 1922</p> <p>13. <i>Edifici industrial</i> al Pg. de Sant Joan 8, 1922</p> <p>14. <i>Casa</i> al c/ del Consell de Cent 478, 1922</p> <p>15. <i>Magatzem</i> al c/ de la Diputació 234, 1923</p> <p>16. <i>Ampliació</i> al c/ de Tapioles 32, 1923</p> <p>17. <i>Vivenda al terrat</i> al c/ de Tapioles 32, 1923</p> <p>18. <i>Edifici industrial</i> al c/ Gran de Gràcia, 1923</p> <p>19. <i>Garatge</i> a la Gran Via 737-739, 1923</p> <p>20. <i>Magatzem</i> al c/ de Casanova 76, 1923</p> <p>21. <i>Casa Joan Figueras</i> al c/ de Massens 11, 1923</p> <p>22. <i>Edifici industrial</i> al c/ del Treball, 1923</p> <p>23. <i>Magatzem</i> al c/ de Marià Aguiló 17, 1924</p> <p>24. <i>Magatzem</i> al c/ del Clot, 1924</p> <p>25. <i>Reforma pis</i> al Passeig de Gràcia 15, etrl, 1924</p> <p>26. <i>Oficines</i> al Passeig de Gràcia 15, pral, 1924</p> <p>27. <i>Edifici industrial</i> al c/ del Rosselló 454, 1924</p> <p>28. <i>Edifici industrial</i> al c/ de Casanova 122-124, 1924</p> <p>29. <i>Botiga de fotografia Batlles-Compte</i> al Pg. Gràcia 64, 1925</p> <p>30. <i>Edifici industrial</i> a l'Avinguda de Sarrià, 1925</p> <p>31. <i>Tanca</i> a la Ctra. Ribes, 1926</p> <p>32. <i>Estudi</i> al c/ de la Diputació 276, 1927</p>	<p>33. <i>Edifici plurifamiliar</i> al c/ de Tapioles 21-23, 1927</p> <p>34. <i>Església i convent de Crist Rei</i> al c/ de Larrard 51, 1927</p> <p>35. <i>Casa</i> al c/ de Lope de Vega, 1927</p> <p>36. <i>Casa</i> a Sant Josep de la Muntanya, 1928</p> <p>37. <i>Casa</i> al Passeig de Turull, 1928</p> <p>38. <i>18 Cases</i> al Pstge. de Güell, 1928.</p> <p>39. <i>Cine</i> al c/ de la Creu Coberta 22-24, 1928</p> <p>40. <i>Projecte d'altar major i decoració de l'absis de l'església de Sant Pere de les Puel·les</i> al c/ de Lluís el Piadós 1, 1928</p> <p>41. <i>Casa</i> al c/ d'Àngel Guimerà, 1929</p> <p>42. <i>Casa</i> al c/ del Clot 180, 1929</p> <p>43. <i>4 Grups de Cases Barates</i>, Eduard Aunós, Bon Pastor, Baró de Viver i Ramon Albó, 1929</p> <p>44. <i>Casa</i> al Viaducte de Vallcarca, 1930</p> <p>45. <i>Projecte edifici d'habitatges</i> a l'Av. Generalitat, 1930</p> <p>46. <i>Edifici d'habitatges</i> al c/ de Provença 58, 1930</p> <p>47. <i>Ampliació</i> al c/ Nou de St. Francesc, 1930</p> <p>48. <i>Reforma botiga</i> al c/ Trav. de Gràcia, 1930</p> <p>49. <i>Reforma casa</i> al c/ de Rogent, 1930</p> <p>50. <i>Ampliació</i> al c/ Consell de Cent, 1930</p> <p>51. <i>Casa Rafael Vaqués</i> a Vallcarca, 1931</p> <p>52. <i>Casa lcart</i> al c/ de Balmes 390, 1931</p> <p>53. <i>Ampliació edifici</i> al c/ de Lafont 29, 1931</p> <p>54. <i>Casa</i> al c/ del Pou, 1931</p> <p>55. <i>Edifici industrial</i> al c/ de Güell, 1932</p> <p>56. <i>2 cases</i> a l'Av. Diagonal, 1932</p> <p>57. <i>Casa</i> al c/ de Lepant 279, 1932</p> <p>58. <i>Reforma Cinema Volga</i> a la Gran Via 499, 1932</p> <p>59. <i>Reforma teatre Talia</i> a Av. del Paral·lel 100, 1932</p> <p>60. <i>Casa</i> al c/ de Ramón y Cajal 19, 1933</p> <p>61. <i>Casa Marcel·lí Permanyer</i> al c/ del Clot, 1934</p>
--	---

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

2.4.2 CERDANYOLA DEL VALLÈS

La Cerdanyola de principis de segle va quedar al marge de la industrialització de Barcelona, Terrassa o Sabadell mantenint-se com una illa rural entre aquestes grans poblacions. La seva economia seguia basant-se en l'agricultura, tot i que començaven a sorgir algunes indústries importants, com l'empresa Uralita dels germans Roviralta, que aprofitaven així la ubicació estratègica de la població i el pas d'una de les primeres línies fèrries estatal⁵⁵, els pagesos però, havien d'anar al mercat de Sabadell per comercialitzar els seus productes.

Cal destacar el fenomen de l'estiueig, que a més de suposar la urbanització de la població, va ser un element dinamitzador de l'economia local. El paisatge, de gran bellesa, el poc nombre d'habitants, l'escassa superfície construïda, la proximitat a Barcelona i les bones comunicacions són aspectes que van fer de Cerdanyola del Vallès un dels indrets més atractius de l'estiueig barceloní de la burgesia.

Efectivament, l'estiueig va afavorir l'aparició de la construcció com a nou sector econòmic i va obrir noves perspectives al poble. Els grans propietaris van segregat espais dedicats a tasques agrícoles a favor del creixement urbà. Així es van crear noves urbanitzacions a les afores del nucli urbà com Bellaterra i Montflorit (actualment ja és un barri dins del poble), avui ja convertides en primeres residències. La urbanització de Bellaterra la va portar a terme l'arquitecte Emili Sala Pibernat el 1931, seguint el model de ciutat jardí de S'Agaró de Rafael Masó⁵⁶. Un altre urbanització, avui integrada en la ciutat, és Cordelles, dissenyada per Nicolau Rubió i Tudurí, seguint la filosofia de ciutat-jardí al voltant de la masia Can Cordelles.

Cap als anys 30 a Bellaterra es va instal·lar una estació dels Ferrocarrils Catalans, amb la qual cosa la connexió amb Barcelona era directa. Es construïren moltes residències d'estiueig noucentistes, principalment de la burgesia sabadellenca, basades en la idea de ciutat-jardí. A més, com a conseqüència d'aquest nou estatus, van aparèixer nous espais d'oci com el Gran Casino i el Parc de Cordelles Club⁵⁷ (1930), destinats principalment a la nova societat.

⁵⁵ José M. Romero Martínez i Orlando Barrial i Jové, *Guia de la Cerdanyola Modernista i Noucentista*. Cerdanyola del Vallès: Col·lectiu de recerques arqueològiques de Cerdanyola, 2001, pàg. 11.

⁵⁶ *Ibidem*. "Es poden trobar alguns dels detalls ceràmics comercialitzats per l'arquitecte gironí, com columnes i rajoles d'espitals", pàg. 103.

⁵⁷ Projecte de Nicolau M. Rubió i Tudurí.

Per a la comunitat local la dinamització econòmica provocada pel fenomen de l'estiueig va reportar la creació de noves escoles, una biblioteca, el mercat i la casa de la vila.

Una altra conseqüència destacable de la proximitat amb Barcelona i del flux de persones que propiciava l'estiueig va ser l'estret contacte de Cerdanyola del Vallès amb la capital. D'aquesta manera les innovacions artístiques que arribaven a la capital, aviat es veien reflectides a les residències dels estiuejants. La tipologia d'estiueig més habitual era la que seguia el model de la masia catalana, tal i com propugnaven el regionalisme i l'arquitectura tradicional.

La tipologia més habitual a Cerdanyola és la torre d'estiueig, habitatges unifamiliars aïllats envoltats de jardí. N'és un exemple *el xalet Eulàlia Cuxart* (il·lus. 79)⁵⁸, construïda l'any 1926 al barri de Montflorit, era el barri de Cerdanyola més proper a la serra de Collserola i per tant més proper a la natura, que s'ha conservat tal i com era (il·lus. 80) només es va fer una ampliació al soterrani el 1942 que no afectà al volum principal.

Il·lustració 79

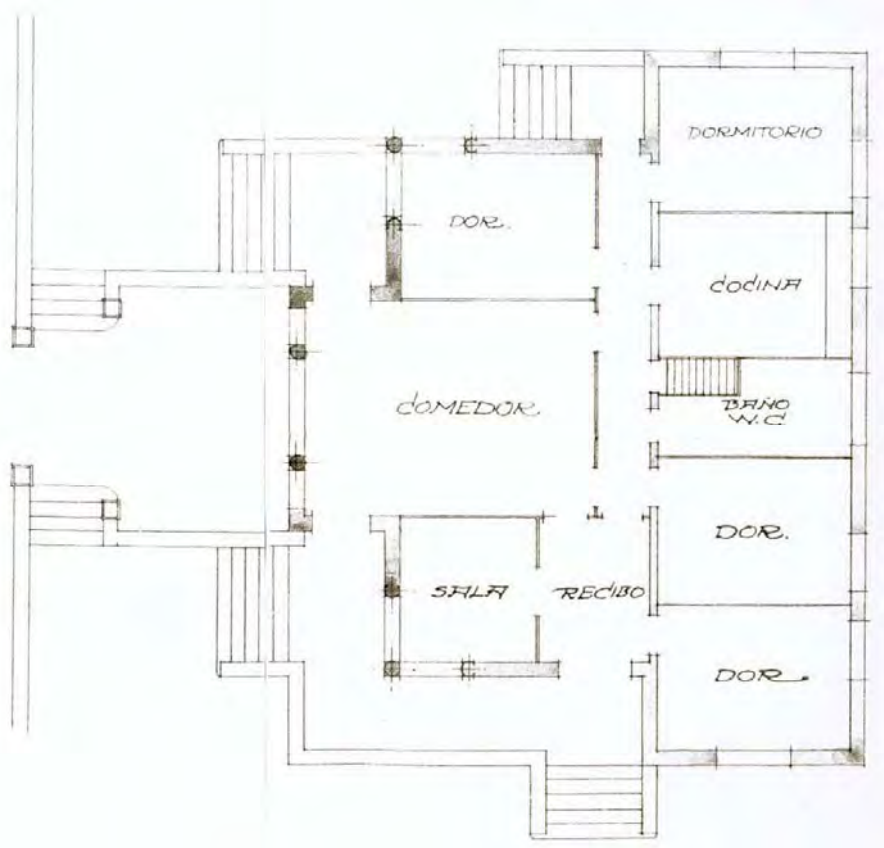

Il·lustració 80

La casa *Eulàlia Cuxart*⁵⁹ és una casa aïllada en una parcel·la que fa cantonada i està envoltada per una tanca amb barana de volutes i motius d'origen vegetal. S'accedeix a la porta d'entrada per una escalinata amb balustrada des de l'Avinguda de la Flor de Maig i en l'altra façana destaca una triple obertura. En aquesta planta, una mica elevada, es desenvolupa tot el programa, els quatre dormitoris, el menjador, la sala, la cuina i el bany, i pel carrer de Sant Jeroni hi ha un garatge semienterrat en la planta soterrani així com el safareig que comunica amb la planta superior amb una escala (il·lus. 81). Les cambres que donen al jardí posterior tenen finestres, i les que donen al carrer són balconeres que donen a una terrassa correguda amb uns graons en els extrems que baixen al jardí.

⁵⁸ En la *Guia de la Cerdanyola Modernista i Noucentista*, apareix la seva descripció en la pàg. 96, però sense l'arquitecte identificat.

⁵⁹ Veure fitxa núm. 26, pàg. 70-71 del vol. II

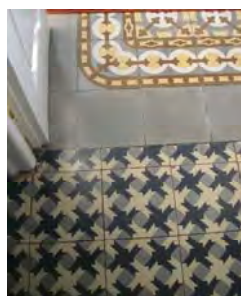

Il·lustració 81

Les finestres amb arc de mig punt o carpanell estan emmarcades amb columnes jòniques. Les obertures i les cantonades que no tenen columnes estan emmarcades. Les façanes nord-oest i sud-est són completament simètriques. Hi ha un sòcol de pedra que dona tota la volta a la casa. Els ampits són jardineres suportades per petites mènsules. La coberta composta de teula ceràmica i suportada amb permòdols vistos, està coronada amb esferes. Un fris d'esgrafiats vegetals envolta la teulada.

El jardí que l'envolta també està projectat seguint els ideals noucentistes, amb camins que combinen parterres amb vegetació més alta i xiprers amb altres arbres, tal com queda reflexat en el plànol de l'emplaçament i en una perspectiva que va realitzar. En la cantonada hi ha una estructura de ferro en forma de glorieta que queda recoberta per la vegetació. Hi ha un pou de forma quadrada amb el mateix remat i fris que les façanes.

En aquesta casa trobem molts elements que es repeteixen en la seva arquitectura i en la d'altres arquitectes, i que alguns d'ells provenen del modernisme. Les baranes exteriors són de balustres, la barana interior de fusta, els paviments són de mosaic i tots diferents, en el menjador hi ha un sòcol de rajoles amb ondulacions, l'encimera i la pica de marbre de marbre blanc i les persianes enrotllables de fusta

Il·lustració 82

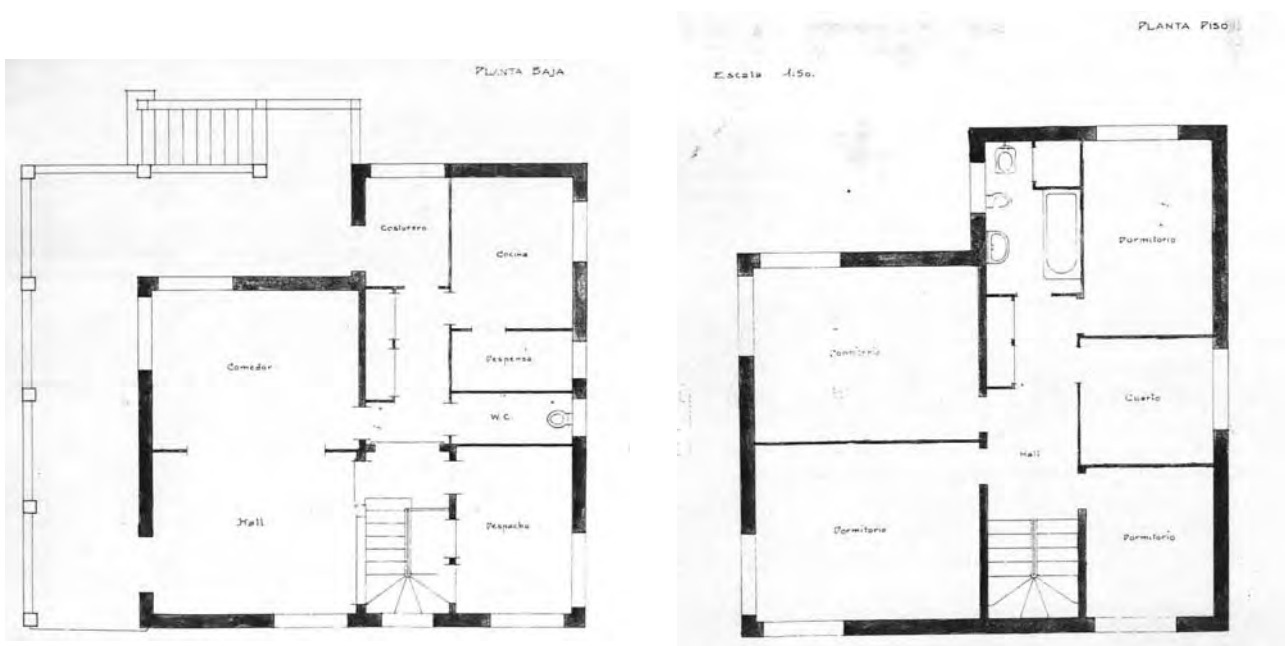

il·lustració 83

La Casa Narcís Rovira⁶⁰ (il·lus. 83) a l'Avinguda Josep M. Marçet 17 de Bellaterra, és un altre exemple. La va realitzar Xavier Turull el 1931 seguint els paràmetres de les torres d'estiueig. L'edifici constava de planta baixa destinada a zona de dia amb un accés principal pel lateral i un altre per el servei,

al costat de la cuina; aquest accés cobert amb una pèrgola de fusta. El primer pis l'ocupaven els dormitoris i el bany, com a zona més privada de la casa, i unes golfes que podien estar destinades a ser les habitacions del servei. També disposava d'una planta soterrada pel garatge i safareig, amb entrada des del jardí posterior ja que la parcel·la tenia un desnivell des del carrer (il·lus. 84). La coberta era composta de teules i sota el ràfec cartel·les de fusta. Les torres d'estiueig acostumaven a tenir tres plantes amb possibilitat de soterrani. L'última reforma realitzada no va respectar els elements noucentistes d'aquesta obra, ja que es van obrir més finestres, la porta d'accés es va modificar, la pèrgola es va cobrir de teules i finalment va ser enderrocada al 2005.

⁶⁰ Veure fitxa núm. 44, pàg. 106-107 del vol. II.

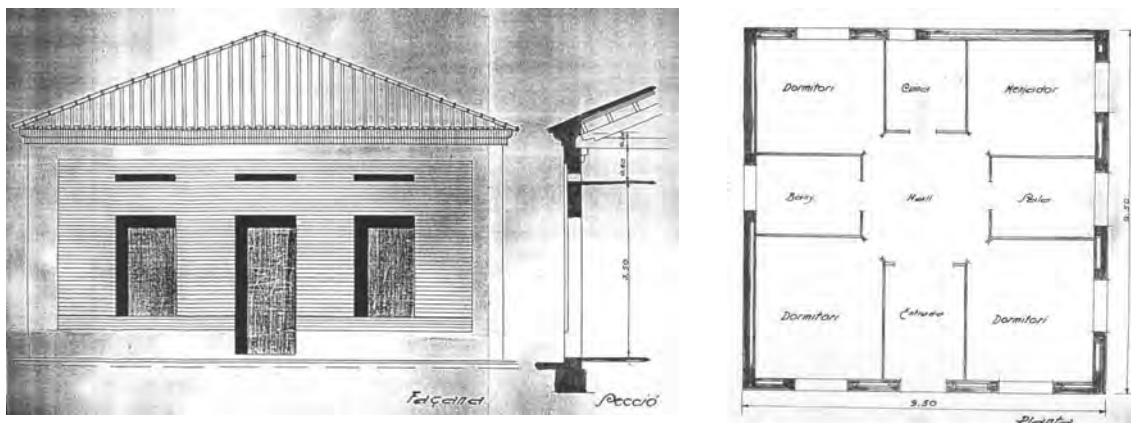

Il·lustració 84

Un altre element característic en aquesta tipologia són els porxos i miradors i les construccions annexes destinades a la masoveria o dipòsit d'aigües. La casa estava envoltada d'un gran jardí amb espècies vegetals típicament mediterrànies i d'aspecte monumental com els pins, les palmeres, els xiprers i els plàtans. Aquestes cases complien una doble funció, d'una banda van ser edificades per al lleure i descans dels seus propietaris i per l'altra eren el màxim exponent del prestigi de les famílies burgeses.

Una altra de les tipologies pròpies de l'arquitectura d'estiu, de caràcter més modest, són les cases de lloguer. Xavier Turull fa al camí de la Serra de Bellaterra tres cases de dimensions molt reduïdes destinades a lloguer el 1934, que tampoc existeixen: són la *casa Miquel Sala*, *casa Antònia Perich* i *casa Tecla Torrents*⁶¹. Les projectà seguint el model de casa anglesa de planta baixa i jardí al voltant. Totes segueixen el mateix criteri constructiu: una coberta inclinada a quatre aigües i obertures en totes les estances, ja sigui de planta quadrada o rectangular (il·lus. 85).

⁶¹ Veure fitxes núm. 131-132-139, pàg. 268-271 i 282-283 del vol. II.

Il·lustració 85

Aquestes noves tipologies arquitectòniques, fins ara inèdites a Cerdanyola del Vallès, modificaren el paisatge urbà de la població i dels voltants.

Entre els arquitectes més destacats que van treballar en aquesta població trobem a modernistes com Manuel Raspall, Eduard Balcells; a noucentistes com Rafael Masó, Lluís Muncunill i Ramon Puig Gairalt; i racionalistes com Andreu Audet i Emili Sala Pibernat⁶². Les famílies més reconegudes competien en luxe i ostentació i per això encarregaven a arquitectes de renom el disseny de les seves residències.

Cerdanyola no va tenir l'esplendor de la Garriga, com veurem més endavant, però sí personatges il·lustres que estiuerejaren durant temporades, és el cas de l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, l'enginyer Carles Buigas o el músic Enric Granados⁶³.

De Rafael Masó hi ha la casa Alfredo Viñas del 1930, on utilitza els mateixos recursos noucentistes i mediterranis que Turull, els arcs de mig punt, les columnes entre les obertures, el sòcol de carreus i la coberta volada.

Antoni Puig Gairalt comença la seva obra amb unes reformes a Cerdanyola amb trets idèntics; la coberta a quatre aigües amb un ràfec pronunciat, les obertures amb llinda i en arc de mig punt.

L'arquitectura que podem trobar avui a Cerdanyola va des del modernisme al racionalisme, passant per l'eclecticisme i el noucentisme. Xavier Turull va construir en aquesta localitat cinc vivendes, probablement com a conseqüència de la seva relació amb la burgesia

⁶² En la *Guia de la Cerdanyola Modernista i Noucentista* apareixen moltes obres. Eduard Balcells (1877-1965) va ser arquitecte municipal d'aquesta població i per tant té molta obra modernista i noucentista. Andreu Audet (1868-1938) té obra noucentista i racionalista, així com també Emili Sala Pibernat (1903-1990).

⁶³ Mariona Buscallà, *Breu Història de Cerdanyola*. Cerdanyola del Vallès: l'Ajuntament, 1998, pàg. 58-59.

sabadellenca, si bé com ja s'ha exposat només es conserva una obra noucentista. A la il·lustració 83, el barri Bellaterra i Cerdanyola, on es localitza l'ubicació on van ser construïdes les vivendes.

La recuperació del patrimoni ha començat tard en aquesta població.

1. *Casa Narcís Rovira* a l'Avinguda Josep M. Marcet 17, 1931
2. *Casa Miquel Sala* al Camí de la Serra, 1934
3. *Casa Antònia Peric* al Camí de la Serra, 1934
4. *Casa Tecla Torrents* al Camí de la Serra, 1934
5. *Casa Eulàlia Cuxart* al Sant Jeroni 32-34, 1926

Il·lustració 86

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

2.4.3 LA GARRIGA

La Garriga es troba al Vallès Oriental a quaranta quilòmetres de Barcelona, molt a prop del massís del Montseny. La benignitat del seu clima i el termalisme són alguns dels seus principals atractius. Lloc de pas des de temps antics (entre Vic i el Vallès), la població està molt ben comunicada per carretera i per via fèrria. L'origen de les aigües termals que hi brollen a 60° es remunta als temps dels romans, en els quals ja havien estat un dels veritables motors de la vida ciutadana. La proximitat al Montseny també la fa idònia com a lloc de sortida dels excursionistes.

El Passeig és una de les joies de la Garriga, quasi d'un quilòmetre de llargada concebut com a via residencial (i primer eix). Dividit en tres vials, el central és peatonal i té plantats plàtans a ambdós costats, portats de la Devesa de Girona.

A principis del segle XX, l'agricultura va anar deixant lloc a les activitats industrials de fàbriques de teixits i encurtits, que avui encara perduren. També s'implantà la fàbrica de rotlles de música per a pianola, sent la primera i més important d'Espanya. Els avenços tecnològics acabaren amb ella l'any 1932⁶⁴.

El modernisme va sorgir en aquesta població a partir de l'any 1900 i s'estengué paral·lelament a l'entrada de la burgesia quan la població es va convertir en un dels punts d'estiueig més valorats per aquesta classe social de Barcelona. El clima suau i les bones comunicacions van ser les principals raons per convertir-la en una de les poblacions més apreciades. El fenomen de l'estiueig provoca un creixement econòmic, l'activitat balnearia i al mateix temps de comerç, però sobretot arriben molts immigrants per treballar a la construcció i urbanització. Tot aquest creixement coincideix amb les celebracions de les festes Modernistes⁶⁵.

Algunes cases del Passeig i l'anomenada Illa Raspall són les obres més representatives d'aquest moviment artístic a la localitat, on destaca la figura de Manuel Raspall i Mallol⁶⁶, que va realitzar moltes obres gràcies als lligams familiars i al fet d'exercir d'arquitecte

⁶⁴ *La Garriga un altre aire*. La Garriga: Ajuntament de la Garriga, 1996, pàg. 7.

⁶⁵ *Bosc de la Naturalesa de Can Tarrés el 1911, Flors de Cingle d'Ignasi Iglesias, La Viola d'Or d'Apel·les Mestres el 1914*, on es feien representacions teatrals. Notícies del A.H.U.A.D: de Barcelona, "La Garriga, vacaciones modernistas", *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* núm. 107, 1975, pàg. 18.

⁶⁶ En Lluís Cuspinera ha escrit molt sobre l'obra de Manuel Raspall (1877-1937) i sobre l'arquitectura de la Garriga: *Manuel J. Raspall, arquitecte municipal de la Garriga*. La Garriga: l'Ajuntament, 2006; *M.J. Raspall arquitecte*. Barcelona: Fundació "la Caixa", 1997; *Crònica d'una destrucció*. Sant Cugat del Vallès, Rourich, 2000, *Guia arquitectònica*, Caixa de Pensions", 1978, *Manifestacions de l'art modernista a la Garriga 1900-1926*. Sant Cugat del Vallès, Rourich, 1988; *La Garriga modernista*, Museu de Granollers, 1987, Col·lecció Monografies de Contrapunt, 1988, entre d'altres. L'anomenada Illa Raspall està catalogada com a Bé Cultural d'Interès Nacional.

municipal de la Garriga i d'altres poblacions del Vallès, i al que es considera el màxim exponent d'arquitectura d'estiueig de la comarca. Al mateix temps que Xavier Turull començava els seus projectes, en Manuel Raspall seguia fent arquitectura modernista.

Cal destacar, però, d'altres arquitectes, tant modernistes com noucentistes, que van treballar a la localitat, com Josep Puig i Cadafalch, Emili Sala Cortés, Lluís Planas Calvet, Raimon Duran i Reynals, Eusebi Bona, Adolf Florensa, Josep M. Pericas, Nicolau Rubió i Tudurí, i Francesc Guàrdia i Vial. Sense cap mena de dubte el contacte de Xavier Turull, molt vinculat a la Garriga, amb aquests destacats personatges va ajudar-lo a aprofundir en l'arquitectura, enriquint els seus coneixements i la seva percepció artística.

La població, gràcies a l'activitat constructora incessant, va convertir-se en un poble conegut arreu de Catalunya, atraient personatges il·lustres com Mn. Cinto Verdaguer, Joan Maragall i Prat de la Riba, en festes i esdeveniments culturals⁶⁷.

La primera obra que es pot considerar noucentista a la Garriga és *C'an Illa* realitzat el 1906 per Juli Batllellé per a Antoni Balcells⁶⁸. A continuació trobem la *Residència-Asil La Caritat* de Manuel Raspall del 1913 i la reforma de *l'església de Sant Esteve* de Josep M. Pericas del 1926. Del 1928 són les primeres obres de Raimon Duran, *casa Enric Pérez i Lluís Plandiura*, totes dues influïdes per l'estètica brunelleschiana. En aquestes destaquen els emmarcats dels buits, els arcs de mig punt i els ràfecs de les cobertes amb permòdols. El 1925 Francesc Guardia va construir la *casa Rosa i Carme Escayola* de marcat caràcter mediterrani⁶⁹. R. Duran i Reynals fins el 1940 va seguir l'estil academicista tot i que el noucentisme com a moviment havia ja desaparegut. El moviment noucentisme va desenvolupar-se sobretot al Passeig i a la Ronda del Carril (abans Ronda Navarra), perquè són els dos nous eixos residencials oberts a finals del segle XIX. L'arquitectura d'aquesta població creix notablement durant el modernisme i el noucentisme.

Les arrels de Xavier Turull a Sabadell i els estiueigs a la Garriga van orientar la seva activitat cap al Vallès. D'aquesta manera, a la Garriga, Xavier Turull construeix grans vivendes per estiuejants, utilitzades com a segona residència, aïllades, amb jardí al voltant, de dues o tres plantes i amb façanes treballades i ornamentades d'acord amb el classicisme i el mediterranisme vigents en el moment i propis del moviment noucentista.

⁶⁷ Jaume Sesé, *Lloc de pas*. Sant Cugat del Vallès: Rourich, 1990, pàg. 62.

⁶⁸ El juliol de 1906 el propietari fa la sol·licitud per construir una casa a la carretera de Sant Llorenç de Savall a Llinars. Albert Benzekry i Fortuny, *La Garriga dia a dia. 1901-1926. Vol 1*, pàg. 97. La Garriga: Aquí, La Garriga, 1994.

⁶⁹ Albert Benzekry i Fortuny, *La Garriga dia a dia 1927-1939. Vol 2*. La Garriga: Aquí, La Garriga, 1994. Lluís Cuspinera, *La Garriga: guia arquitectònica*. Barcelona: Caixa de Pensions, 1978, pàg. 20.

L'arquitecte inicia la seva activitat a la població amb la reforma de dues cases, *Can Creixell* i la *Casa Ramos*, on utilitza el llenguatge de formes i materials de l'arquitectura francesa, aquest segona amb tota seguretat és el projecte que li obre les portes a la població.

Il·lustració 87

La *Casa Creixell*⁷⁰ n'és un exemple (il·lus. 87). El projecte original s'atribueix a Salvador Viñals el 1899, construïda per a José Clausolles⁷¹. Més endavant va passar a pertànyer a la família de la dona d'en Xavier Turull i és per aquesta relació familiar que l'arquitecte realitza la seva primera obra a la Garriga. La casa està situada en el segon eix residencial de la població, la Ronda Navarra.

L'obra s'anomena de maneres diferents; Can Clausolles, Can Creixell (nom dels propietaris) o la Torre dels Ocells, perquè entre la porta enreixada del carrer hi havia dos ocells com paperines.

Es tracta d'un edifici aïllat de planta baixa, pis, golfes i soterrani, adaptat al terreny, per la qual cosa la façana que dona al jardí, la planta soterrani es converteix en planta baixa. La façana principal està formada per tres cossos; el del mig, després de pujar unes escales i sobre la porta principal, hi ha un balcó amb barana de balustres. Les obertures de tota la casa estan emmarcades amb motlures planes i un perfil ondulat en la part superior a excepció de l'obertura central on hi ha un guardapols amb mènsules. La coberta és a quatre vessants amb teula de pissarra i recolzat sobre un ràfec motllurat. La divisió entre plantes es remarca amb motlures i petites cornises i en els angles hi ha pilastres adossades amb capitells jònics, l'acabament és estucat.

La reforma portada a terme per Xavier Turull va donar-li a la vivenda un aire més historicista i noucentista (il·lus. 88). A les dues torrasses poligonals situades ambdós costats de la vivenda va substituir la cúpula per unes cobertes inclinades en forma de mansarda, i va

⁷⁰ Veure fitxa núm. 6, pàg. 30-31 del vol. II.

⁷¹ AMLG, Llibre d'actes 1899, 20 d'abril, foli 10. Instància del 14 de març de l'any 1899 on Josep Clausolles sol·licita permís per tancar uns terrenys. Al mateix, sol·licita permís per construir una glorieta. Hi ha els plànols d'emplaçament, tanques i reixes i glorieta signats per l'arquitecte Salvador Viñals.

canviar el frontó central de perfil corb, i similar al de la façana posterior, per un de triangular. També va practicar unes obertures en la coberta per tenir més lluminositat a les golfes.

Il·lustració 88

Il·lustració 89

A la façana lateral va realitzar unes obertures més grans per donar més lluminositat a l'escala interior (il·lus. 89) i va crear un gran hall on l'escalinata que puja al pis adquireix molta presència. En el cos central l'obertura de les golfes estava partida per una columna, que desapareix per convertir-se en una sola finestra.

Il·lustració 90

En la cantonada de la Ronda del Carril amb el carrer de Ramon Pascual va afegir un pavelló de planta octogonal (il·lus. 90) amb la coberta idèntica a les torrasses de la façana principal, en forma de mansarda i les cantonades amb pilastres adossades amb capitells jònics i motlures, i persianes de llibret de fusta.

En aquesta casa hi construeix un interessant jardí de formes i espais mediterranis reforçat amb un destacat conjunt d'escultures avui desaparegut⁷².

Il·lustració 91

*Casa Ramos*⁷³ (il·lus. 91) que ocupa tota una illa i està situada prop del centre: El projecte originari és d'Emili Sala Cortés del 1884 i la reforma que va realitzar el 1924 en Xavier Turull va ser consistir en afegir un tercer pis (les golfes) i canviar les façanes per donar-li també un caire més afrancesat (il·lus. 92).

Il·lustració 92

Com pot observar-se, només va conservar el tractament de la façana de la planta baixa i la simetria. Va canviar els buits del primer pis per arcs de mig punt i la coberta plana per una de mansarda amb pissarra i va mantenir la pèrgola lateral. Tots els balcons i terrasses tenen baranes amb balustres.

A totes les finestres de les golfes hi destaquen els detalls ornamentals. Sota la cornisa correguda en forma de guardapols i sostinguda per cartel·les hi ha diverses mènsules amb volutes i detalls florals. Les façanes estan distribuïdes en tres cossos de composició simètrica separats per pilastres planes. Sens cap mena de dubte, la reforma portada a terme per l'arquitecte va canviar significativament la imatge inicial de la casa; i com a altres obres seves hi va posar la placa amb el nom.

El jardí és de disseny típicament noucentista, amb brolladors i estanys d'aigua, parterres i camins amb escultures i passadissos amb arcs vegetals. En aquest cas degut al desnivell de la parcel·la, el jardí, que es troba en la façana posterior, està en un nivell inferior i per tant des de la planta baixa i des del saló es pot admirar tot sencer. Aquest jardí és de

⁷² Comentat en les pàgines 67 a 69.

⁷³ Veure fitxa núm. 20, pàg. 58-59 del vol. II.

dimensions més reduïdes que el que va fer a Can Creixell, però hi apareixen els elements característics: la vegetació típica mediterrània combinant arbres de fulla caduca amb arbres de fulla perenne per obtenir contrastos de colors; les escultures, sobretot busts i l'aigua, present de dues maneres com a aigua en moviment en fonts i brolladors i com a aigua quieta en diversos estanys situats en llocs estratègics (il·lus. 93).

Il·lustració 93

El llenguatge arquitectònic de Xavier Turull va evolucionar cap a les formes mediterrànies més autòctones en les Escoles i el Patronat (obres comentades en apartats precedents⁷⁴), el Casino i les Cases Joan Font, entre d'altres.

Després dels balnearis, els següents llocs d'atracció són els casinos, i es pot dir que d'un turisme més selecte, per tant la creació d'un casino encara afavoreix més la consolidació de la classe burgesa.

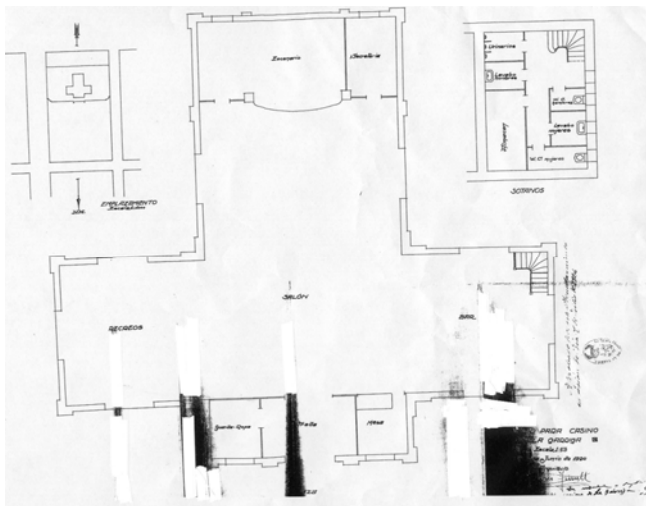
⁷⁴ Veure pàg. 62 a 64.

El Casino (il-lus. 94)⁷⁵ de l'any 1924, va ser durant molts anys el lloc d'esbarjo, de reunió, de festes, i també de fires comercials de la població garriguenca. Com ja s'ha comentat abans, degut a que es guarden totes les actes de les reunions dels membres de la Junta del Casino, hi ha constància de tots els passos que es van seguir per a la realització del projecte. En aquest cas no farem esment al projecte de jardineria, doncs el va fer Joan Mirambell, però tot fa pensar que amb la coordinació de Xavier Turull.

Casino La Garriga

Il·lustració 94

Il·lustració 95

El programa de l'edifici de planta soterrani i planta baixa (il-lus. 95) inicialment en forma de creu. La coberta de teula plana és composta i amb permòdols vistos. En la part més curta del cos hi ha l'accés i després ja ve la sala amb l'escenari al fons. En un lateral hi ha el bar amb escala d'accés al soterrani on es troben els serveis i en l'altra cos lateral està la sala de jocs.

La façana principal, orientada a nord, està formada per dos cossos. El cos que sobresurt, amb tres graons en el seu frontal, conté la porta d'entrada amb arc carpanell i dovella i als costats dues fornícules obertes amb arc de mig punt amb quatre pilastres. En el cos enretirat d'aquesta façana també hi havia una obertura a cada costat amb forma d'arc

⁷⁵ Veure fitxa núm. 22, pàg. 62-63 del vol. II

carpanell i dovelles que avui son de llinda plana. Totes la cantonades i les pilastres estan perfilades amb grans carreus, ben marcats i la resta de la façana amb estucats imitant-los, i en la part superior una motllura dóna tota la volta a l'edifici.

En les façanes laterals es seguia la mateixa composició que la façana principal amb obertures amb arc de mig punt i baranes amb balustres.

El 29 de setembre de 1929 se li encarrega a Xavier Turull la construcció de dues pèrgoles (il·lus. 96) per al jardí i el 3 de maig de 1930 les taules per a la pèrgola. El 1932 se li encarrega que faci el projecte de vivenda per al guarda, una zona de jocs infantils i una piscina i platja, però aquests projectes s'ajornen perquè es decideix fer la instal·lació d'un cinema sonor a l'interior de la sala del Casino. El que sí que s'accepta és la proposta de Xavier Turull de construir dues vidrieres grans a la sala de festes⁷⁶.

Il·lustració 96

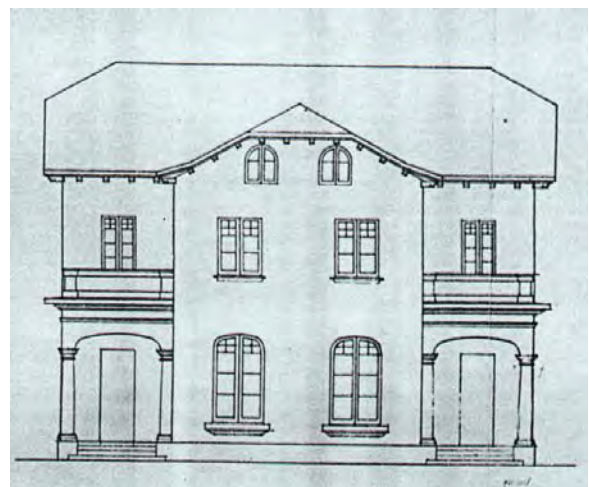
Cap el 1960 es va afegir una porxada amb estructura de ferro davant de la façana principal (il·lus. 97) però que va mantenir l'estil de Xavier Turull, amb la mateixa pendent de la coberta, les teules i els permòdols. Més tard també es van afegir cossos laterals, que han mantingut l'estètica del conjunt. Davant de la façana hi havia la pista de ball i una pèrgola a cada costat que el 1996 es van tirar la de l'esquerra per fer una piscina. Així com tot el jardí amb grans arbres es va anar transformant per posar dues pistes de tennis, un frontó, una zona de jocs infantils. Anys més tard es va afegir una pista poliesportiva en la cantonada del carrer Cast Oliver, que fa poc ha estat transformada en dues pistes de padel.

⁷⁶ Albert Benzekry i Fortuny, *La Garriga dia a dia. 1927-1939. Vol 2*, pàg. 666.. La Garriga: Aquí, La Garriga, 1994. Tret de l'Arxiu Parroquial. 29 de setembre de 1929: "...construcció de dues pèrgoles al jardí..." pàg. 693, 3 de maig de 1930: "...les taules per a la pèrgola..." Pàg. 815, 18 de setembre de 1932: "...un projecte de piscina i platja i un altre per destinar un tros de terreny per a jocs infantils" Pàg. 847, 4 d'abril de 1933: "...es desestima la idea de fer piscina ... s'accepta construir dues grans vidrieres ... col·locació d'un tendal i construcció del pavelló per a infants..." Pàg. 857, 12 d'abril de 1933: Xavier Turull exposa que la instal·lació del cinema sonor és més cara del previst i per tant s'ajorna el xalet per al conserge i el jardí d'infants.

Il·lustració 97

Un altre exemple a destacar és les Cases Joan Font Creus⁷⁷, de 1926. Es tracta d'un conjunt de dos habitatges fent xamfrà, de planta rectangular en planta baixa, i de planta en forma de "T" en planta pis i golfes. A la façana principal s'obren les dues portes d'accés; a ambdós costats hi ha galeries tancades que es converteixen en terrasses al primer pis, amb barana de balustres. La coberta és composta i sota el ràfec hi ha cartel·les de fusta. En la planta baixa i en les golfes les obertures són amb arc de mig punt i en la planta pis aquestes són rectangulars. Les dues façanes del carrer tenen un sòcol de pedra, la resta és estuc. En les altres dues façanes, la que dona al pati posterior i a la mitgera, totes les obertures són de llinda plana. Com pot veure's en la fotografia de la casa en construcció (il·lus. 98), aleshores ja es va canviar l'accés i el porxo lateral, invertint-se l'ús d'aquests tal i com es veu en el plànol de la façana del projecte (il·lus. 99). El 1999 es van realitzar més obertures en les façanes respectant la simetria i ordre de les mateixes a càrrec de Lluís Cuspinera (il·lus. 99). Al fons del pati hi ha el garatge amb terrat a sobre.

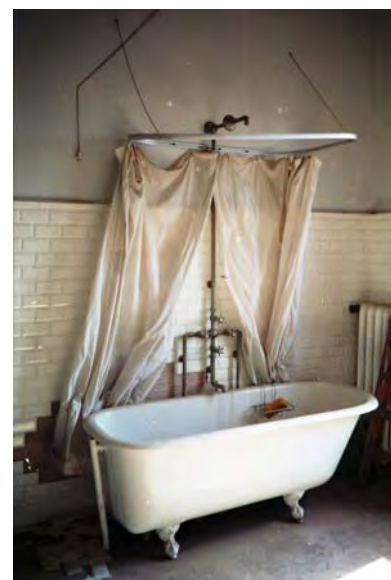
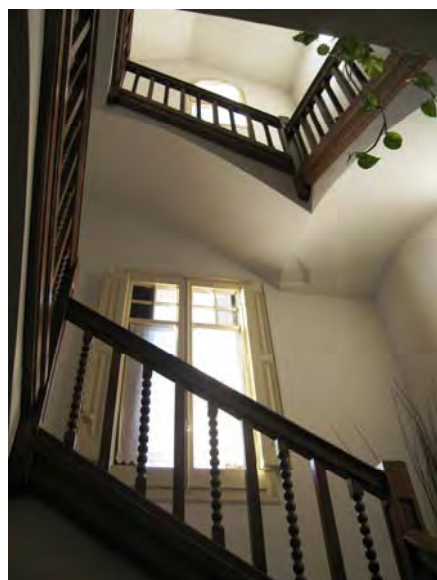

Il·lustracions 98 i 99

⁷⁷ Veure fixa núm. 25, pàg. 68-69 del vol. II.

Il·lustració 100

Il·lustracions 101-102-103

L'interior també és un aspecte que Xavier Turull tenia en compte, moltes de les baranes d'escales són de fusta tornejada, com es pot veure en aquesta il·lustració 101 de les cases Joan Font i la casa Ramos (il·lus. 102) , en la casa Creixell abans comentada (il·lus. 85). Els banys i cuines són espais amplis on totes les peces estan ben col·locades i tenen el seu protagonisme. Els acabats amb rajola ceràmica blanca són els típics de l'època amb sanefes amb motius florals i remats a mitja alçada, les banyeres de 4 potes de ferro fos (il·lus. 103).

Altres encàrrecs que rep li provenen dels mateixos col·laboradors⁷⁸, fa una casa per al constructor Josep Iglesias, el qual fa el Casino. Josep Iglesias també encarrega projectes

⁷⁸ Veure fitxes núm. 29 i 34, pàg 76-77 i 86-87 del vol. II.

de vivendes a Manuel Raspall. I un altre industrial és Antoni Canamasses, ferrer⁷⁹, al qual li fa el taller.

Finalment, tot i que ja ha estat comentada⁸⁰, cal destacar que a la Garriga es troba, gràcies a Xavier Turull, un dels pocs exemples d'arquitectura racionalista del Vallès, i únic a la Garriga, la casa i hangar Esteve Fernández, si bé allunyat del centre urbà. Malauradament, la guerra civil del 1936 truncà les possibilitats de desenvolupament d'aquest llenguatge dins la comarca.

Avui, però, tot i l'important i ràpid creixement demogràfic que ha patit la població (il·lus.104), manté la bellesa derivada de la seva bona situació, i d'un important patrimoni arquitectònic que ha sabut conservar almenys en part. Xavier Turull, gràcies a l'esforç de l'arquitecte Lluís Cuspinera, té incloses set de les seves obres en el Patrimoni Arquitectònic Municipal (Casa Ramos, Casa i Jardins Creixell, el Patronat, Escoles Sant Lluís, el Casino, Cases Joan Font, i Casa i Hangar Esteve Fernández), però potser una mica tard, perquè algunes d'elles han patit transformacions.

Com a tots els arxius, hi ha informació que s'ha perdut, i d'altra que existeix però que només consta la sol·licitud de fer obres però sense anar acompanyada del projecte.

⁷⁹ Lluís Cuspinera, *Manifestacions de l'Art modernista a la Garriga (1913-1926)*. Sant Cugat del Vallès: Rourich 1988, pàg. 53.

⁸⁰ Veure pàg. 77 a 87.

Il·lustració 104

1. *Casa Creixell* a la Ronda del Carril 78, 1922
2. *Patronat Parroquial* al c/ del Passeig 42, 1923
3. *Casa Miquel Viñas* c/ de Can Noguera 11, 1923
4. *Jardins Creixell* a la Ronda del Carril 78, 1924
5. *Casa Ramos* al c/ del Figueral 57, 1924
6. *Escola Parroquial Sant Lluís* a la Ronda del Carril 92, 1924
7. *El Casino* al c/ del Passeig 95, 1924
8. *Casa Joan Font i Creus* al c/ de Cast Oliver 3-5, 1925
9. Projecte aparadors botiga *Can Mario* c/ dels Banys 9, 1925
10. *Magatzem* al c/ del Figueral, 1926
11. Reforma galeria *Hotel Blancafort* al c/ de la Mina 7, 1926
12. *Casa Ramon Viaplana* al c/ de Galcerà de Rosanes, 1927
13. *Casa Josep Iglesias* al c/ de Sant Francesc 52, 1927
14. *Casa Antoni Canamassas* a la Ctra. de Samalús, 1928
15. *Casa i Hangar Esteve Fernández* al Paratge de Rosanes, 1933
16. Projecte de *Porteria Casa Esteve Fernández* al Paratge de Rosanes, 1933

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

2.4.4 EL MASNOU

Un dels avantatges més importants del Masnou és la proximitat a les grans ciutats de Barcelona i Mataró, i al mateix temps la gran facilitat de comunicacions amb elles. Hi passa la N-II, una de les artèries de Barcelona a la Costa Brava i a la frontera de França, així com el tren de rodalies.

Fins al primer quart del segle XX el Masnou va ser una població principalment marinera. Des del seu port sortien molts vaixells cap a Amèrica. Molts masnouencs tenien vaixells de pesca o de mercaderies, i feien grans viatges posant en perill tota la tripulació. Poc a poc van sorgint empreses del sector tèxtil, farmacèutic, de vidre, de ceràmica que van mantenir l'activitat industrial de la vila.

Tota la zona de la Mediterrània gaudeix d'uns hiverns suaus, però les terres del Masnou embolcallades per les muntanyes de la Serra Litoral tenen un clima d'una bonança i placidesa excepcionals, són a l'abric dels vents del Montseny i de les tramuntanes. Per aquest motiu, ja des dels inicis del segle XX durant la temporada d'estiu la població s'omplia de gent que anava a fer els banys, i les famílies més adinerades van fixar la segona residència a aquesta ciutat.

Des del 1925, data en què es va constituir el primer Ajuntament (abans depenia de Teià i Alella), el creixement econòmic i demogràfic, així com totes les activitats derivades va augmentar considerablement. La conseqüència va ser un creixement urbanístic desordenat on l'única norma que prevalia eren les vistes al mar. Les torres i xalets van enfilant-se pels pujols assolellats i tranquils cercant la serenitat que difícilment es pot trobar en altres indrets propers a Barcelona.

Així doncs, l'alta burgesia catalana va començar a descobrir la costa catalana i per això es construïren segones residències, ja que tan sols està a 15 Km. de Barcelona i es pot considerar un poble característic del Maresme⁸¹.

Una de les obres més característiques de Xavier Turull a la població del Masnou és la casa Josep M. Valón⁸² que ja ha estat comentada en l'apartat dedicat al racionalisme.

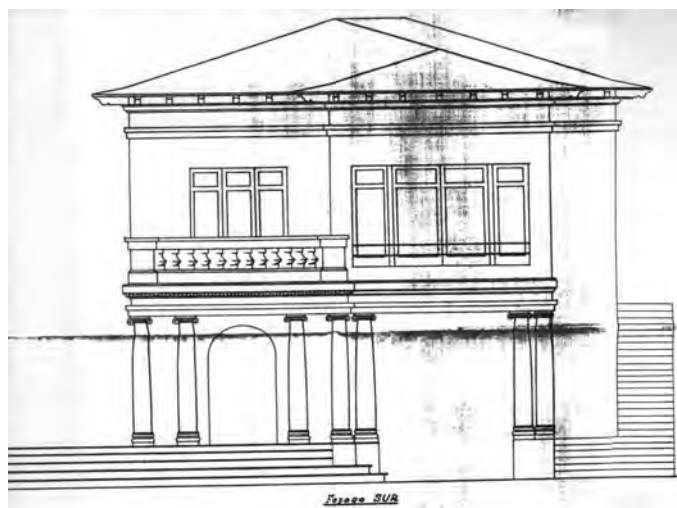
I una altra obra és la Casa Nicet Herraiz⁸³ (il·lus. 105) del 1933, un habitatge de planta baixa semienterrada i pis en una parcel·la en xamfrà amb bastant pendent; per això en la planta

⁸¹ Carme Giralt i Rosés, Joaquim Pera i Crusat, *El Masnou, ahir i avui*. Barcelona: Ajuntament del Masnou, 1985, pàg. 14.

⁸² Veure fitxa núm. 66 pàg. 150-151 del vol. II.

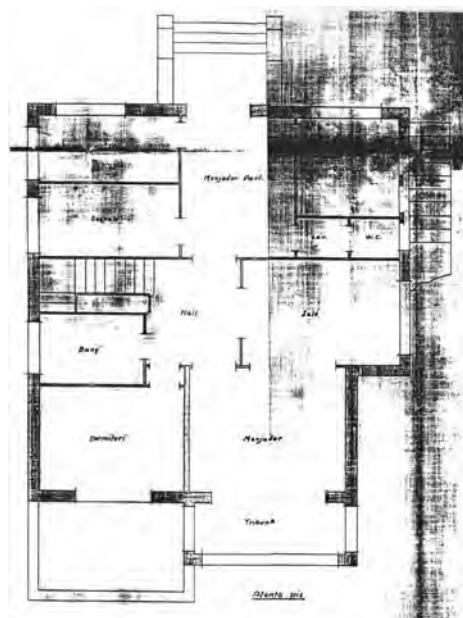
⁸³ Veure fitxa núm. 91 pàg. 200-201 del vol. II.

baixa només hi ha el garatge, la zona de servei i una gran escalinata d'entrada a la vivenda. De forma quasi rectangular amb un gran porxo a l'entrada que fa de terrassa i una tribuna en el pis superior (il·lus. 106) on hi ha els dormitoris, banys, cuina i estar-menjador. Tot això adornat a la façana principal amb balustres, columnes d'estil toscà (segons plànols havien d'ésser jòniques) i obertures en forma d'arc de mig punt, amb la qual cosa aconseguix donar-li molta importància a aquesta façana. La resta de façanes segueixen una composició

Il·lustració 105

més aviat racionalista amb obertures grans i sense cap mena d'ornamentació clàssica. La coberta és composta i hi ha una motllura que dona tota la volta a l'edifici. Els ràfecs de les cobertes sobresurten prenent protagonisme, apareixent els permòdols de fusta per sota (il·lus. 107). La tanca del carrer està feta de muret de pedra i reixa de ferro amb pilastres i l'accés és per la part més baixa de la parcel·la.

Il·lustració 106

Il·lustració 107

Es va afegir una planta posteriorment però l'obra va ser molt respectuosa amb el que hi havia, doncs es repeteix els ràfecs de coberta amb els permòdols per sota, les baranes de balustres, les finestres amb quarterons i amb el mateix ritme.

A més de Xavier Turull i coetanis seus, a el Masnou hi ha d'altres arquitectes que construeixen, com Pere Bassegoda, arquitecte municipal, o també els autors modernistes Bonaventura Bassegoda i Amigó⁸⁴ (el Casino), Salvador Vinyals (el palauet del Marquès del Masnou) i Gaietà Büigas (l'Asil). És notable l'obra de Pere, Bonaventura i Joaquim Bassegoda i també la presència d'arquitectes que treballaven a Barcelona com Enric Mora, Enric Catà, Ricard Giralt Casadesús i Antoni Fisas, ja que molts dels encàrrecs provenen de la burgesia barcelonina que vol una segona residència.

Pere Bassegoda va escriure un llibre al 1928⁸⁵ sobre el Masnou, on cita a Xavier Turull com a autor de la reforma de la casa del Comte de Santa Maria de Pomés (Benito de Pomés i de Pomar, 1871-1953), casat amb la germana de l'arquitecte, Anna, que malauradament no s'ha conservat. Es tractava d'un habitatge de dos pisos de planta quadrada amb torreó al mig amb jardí al voltant. Amb finestres d'arc de mig punt i tribuna a la planta baixa, i obertures rectangulars i una terrassa a la planta superior; seguint els canons del noucentisme i una terrassa en la planta superior.

A l'arxiu històric del Masnou, consten els expedients de la casa Valón i de la casa Herraiz, aquestes dues ubicades en el barri de l'estació (il·lus. 108). I a l'Arxiu Històric del COAC dins l'expedient d'en Pere Benavent, hi ha els plànols del projecte original de la casa Valón de Xavier Turull i de la reforma realitzada pel segon.

⁸⁴ Bonaventura Bassegoda també va ser arquitecte municipal. Veure: *L'obra arquitectònica de Pere, Joaquín y Bonaventura Bassegoda: 1856-1934*. Barcelona: Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, 1995.

⁸⁵ *Masnou, 1928*. Ediciones y Publicaciones Iberia, 1928. Pedro Bassegoda y Musté. En una plana apareix com l'autor de la reforma i en un altra com a l'arquitecte autor de tota la casa. L'Arxiu Històric Municipal del Masnou conserva la petició de llicència per a realitzar unes obres a la casa del comte el 1923 i el 1929, sense especificar l'arquitecte encarregat de portar-ho a terme (la documentació gràfica s'ha perdut)

Joan Muray, *Històries de la Vila de Masnou*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1999. Benito de Pomés (1875-1953) era doctor en dret i en filosofia, al qual li fou concedit aquest títol pontific. Va ser secretari de l'Acadèmia de Jurisprudència, director del Comitè de Defensa Social, membre de la Junta de Protecció a la Infància de Barcelona, membre de la Comissió econòmica del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana i del Congrés Excursionista Català, va intervenir en nombrosos congressos tant estatals com internacionals, cavaller de l'Ordre de St. Gregori Magne, entre d'altres càrrecs i participacions. Per tant era un personatge molt conegut, influent i ben relacionat tant en el l'àmbit polític com en el social.

Il·lustració 108

1. Casa Josep Ma Valón al c/ de Figueres 2, 1933
2. Casa Nicet Herraiz al c/ de Figueres 12, 1933
3. Reforma casa Benet de Pomés c/ de Fontanills 50, 1923

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

2.4.5 MOIÀ

Moià és una vila situada en una bella i productiva plana regada per la riba del Calders i a redós dels vents de Tramuntana per l'alta muntanya de Còdol Sabaters a la comarca del Bages.

A principis del segle XX Moià era un poble petit que vivia principalment de l'agricultura, cap al 1920 va sorgir la indústria tèxtil llanera i d'estam i això va provocar un augment d'habitants. L'electricitat arribà més tard que a d'altres ciutats i principalment s'utilitzà per a les indústries, no per a l'ús personal i per a l'enllumenat públic, i la mecanització dels telers encara es va fa més tard.

Considerat un poble de muntanya, els estiuejants són famílies originaries del poble, que viuen a la ciutat per motiu dels seus negocis, i van a passar els estius a gaudir dels paisatges i les muntanyes. Gràcies al clima fresc alguns hi van recomanats pel metge, però durant tot l'any era un poble de pas amb molt bons aliments, hi passaven moltes diligències i tartanes amb recaders. En el *Butlletí de la Lliga de Defensa de l'arbre Fruiter i Sindicat Agrícola de Moyà* en moltes de les seves publicacions estiuenques cita: "ja han estat arrendades varies cases i pisos de la nostra vila per gaudir del saludable clima i bones aigües amb que està enriquida la nostra població"⁸⁶. A més d'aquesta publicació apareixen d'altres com la revista *Moianés* i *Clar i Net*, totes dues quinzenals, però de durada més curta, del 1932 al 1934, on es recullen totes les activitats de la població.

No és fins que comencen a aparèixer molts estiuejants que construeixen segones residències i ajuden a dinamitzar l'economia local. L'arquitectura d'aquests anys és sobre tot tradicional i seguint la idea de la masia.

La població de Moià va donar dos personatges il·lustres: Rafael Casanova (1660-1743) i Francesc Viñas (1863-1933), aquest últim creador de la tradicional *Festa de l'arbre fruiter* al 1904 (tradicional plantada d'arbres que té com a finalitat la defensa de la natura) i que encara es segueix celebrant cada 17 d'agost⁸⁷.

⁸⁶ El Butlletí es va publicar, mensualment, del setembre de 1909 al juliol de 1936, i en la portada deia: "dedicat als interessos morals, socials i espirituals de la comarca"

⁸⁷ Rafael Casanova va ser jurista, membre de la junta de Govern de Catalunya, membre de la junta de guerra, entre d'altres càrrecs i sobretot un gran defensor del catalanisme i últim Conseller en cap del Consell de Cent (1713-1714) Francesc Viñas, tenor que va interpretar les òperes de Wagner en els millors teatres del món.

Jacint Icart estiueja i és soci del Butlletí⁸⁸. Segurament gràcies a aquest contacte en Xavier Turull treballà a Moià, si bé només va realitzar una obra. En concret va projectar l'ampliació d'un hostel existent des del 1866 i que fins al 1933 ja havia patit algunes reformes per adaptar-se a les necessitats dels temps i a la competència. Així, al 1880⁸⁹ essent la propietària Ignàsia Estebanell, va comprar una petita casa del lateral sud. Entre el 1915 i el 1925 van introduir-se balcons a les finestres del primer pis. Inicialment s'anomenava cal Zidret (il-lus. 109), després va canviar de mans i va passar a anomenar-se Fonda del Remei⁹⁰ (il-lus. 110), propietat de Maria Cuspinera⁹¹. L'edifici estava molt ben situat a la cruïlla de les carreteres de Vic a Manresa amb la de Castellterçol a Moià.

Il·lustracions 109 i 110

Va començar essent una petita fonda per als transeünts i viatjants que feien la carretera de Vic a Manresa, fins a convertir-se en un fonda per els estiuejants. La reforma que va projectar Xavier Turull afectava principalment a les façanes. Va ampliar les obertures per tal de donar més il·luminació i ventilació als interiors i va canviar de lloc l'accés principal, reduint la porta del garatge. Les obertures originals eren en forma d'arc i les noves són quadrades (il-lus. 111).

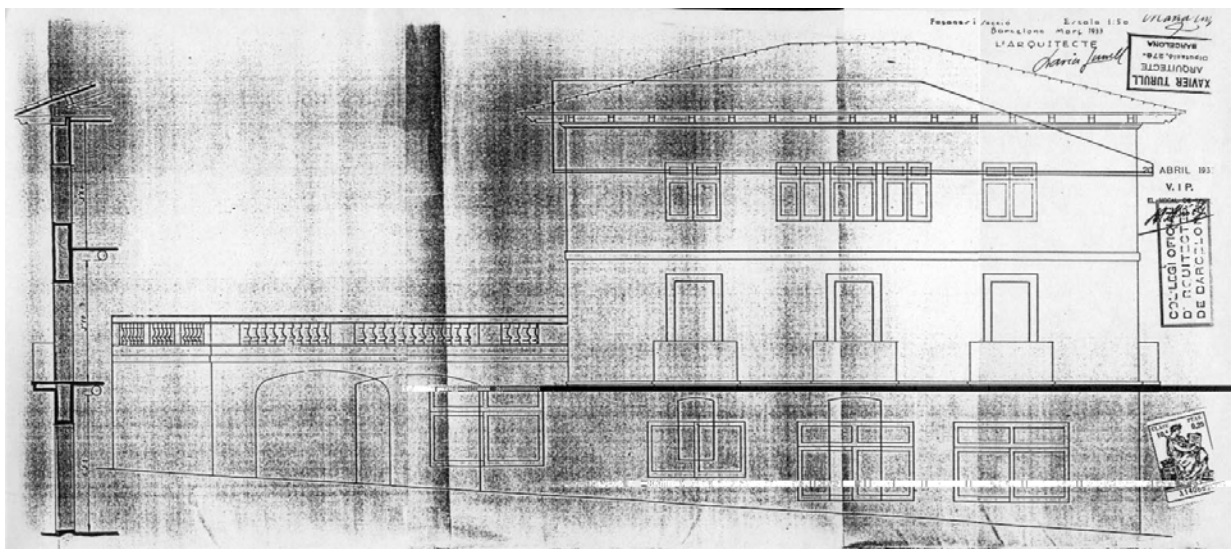
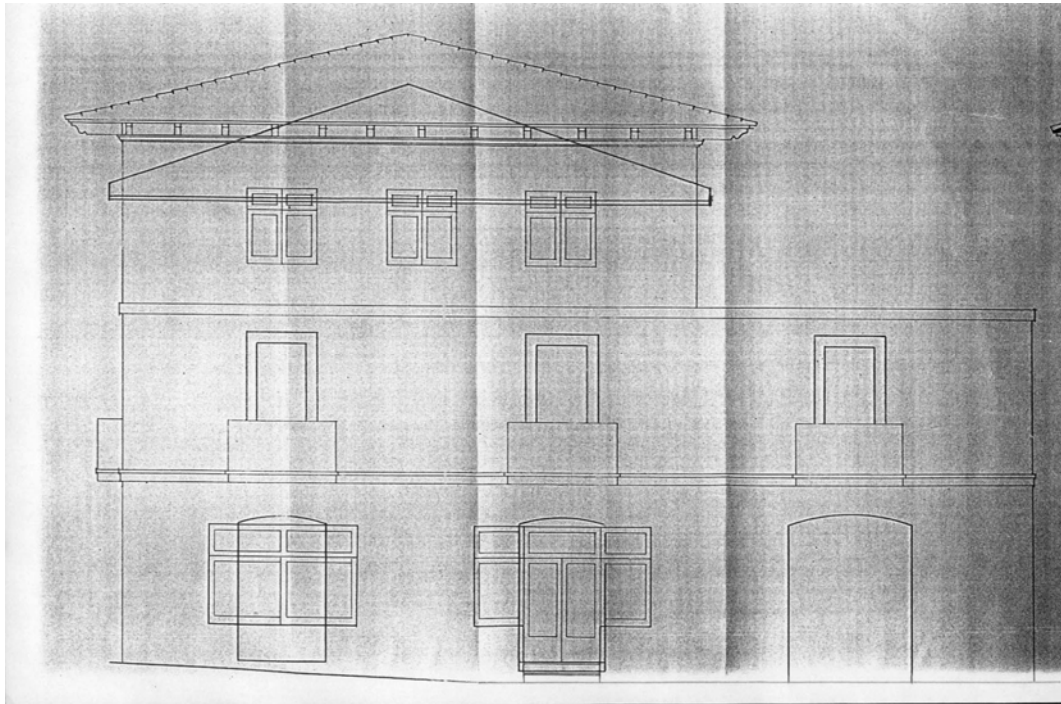
Pel que fa a l'interior va canviar la distribució. El primer pis el va mantenir tal com era. Les golfes va convertir-les en un altre pis. L'addició d'aquest segon pis perseguia el ritme de les obertures inferiors per no trencar la composició simètrica de les façanes, i era destinat a dormitoris per a l'hostalatge. També va modernitzar els sistemes de tancament de les finestres (a la planta baixa posa persianes enrotllables) i les instal·lacions de llum i aigua. La nova coberta a quatre aigües tenia un ràfec molt ampli amb biguetes de fusta i, finalment, va pintar la façana cobrint l'acabat empedrat existent.

⁸⁸ *Butlletí de la Lliga de l'arbre fruïter*, juliol 1934, núm. 303: en Jacint Icart celebra una festa a Barcelona i la benedicció de la casa nova al c/ Balmes. En el Butlletí núm. 314 del juny de 1935 es compra una casa nova. En el cens de 1880 el seu pare estava empadronat.

⁸⁹ AHM Expedients 1880.

⁹⁰ Veure fitxa núm. 82, pàg. 182-183 del vol. II.

⁹¹ Jaume Clarà i Arisa, *Moià, 1875-1939. La vida d'un poble en imatges*. Moià: l'Ajuntament, 1997. Hi ha varies fotografies de l'edifici del 1901-1915-1920, doncs estava situat en les cruïlles principals del poble, pàg. 50-51-84.

Il·lustració 111

A principi del segle XX a Moià (il·lus. 112), només es tramitaven les llicències de les obres que afectaven a la carretera, ja que l'Estat hi tenia competències. L'Arxiu Històric conserva tots els expedients d'obres, però la majoria són instàncies sol·licitades directament pel propietari o pel constructor i en molts pocs casos van acompanyades de plànols, els principals constructors eren els germans Jaume i Josep Orriols, i Antoni Darder va ser arquitecte municipal del 1924 fins els anys 50, encara que la seva funció era fonamentalment l'obra pública. En els *Butlletins del Sindicat Agrícola* hi ha alguna referència a algunes obres que es sol·licitaven. Del buidat de l'arxiu realitzat es desprèn que quasi totes les instàncies eren per fer reformes o algun habitatge però que no han passat a la història.

Els edificis més importants de la població són la casa Museu Rafael Casanova, de 1570, el conjunt de cases modernistes de Francesc Viñas de 1909 i l'Ajuntament.

Il·lustració 112

1. Reforma Fonda Remei a la Carretera de Vic C-141, 1933

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

2.4.6 SABADELL

A finals del segle XIX Sabadell va començar a patir la transformació de la ciutat pagesa a la ciutat industrial gràcies a la implantació de vapors tèxtils. Aleshores la indústria llanera sabadellenca va adquirir molta importància i el paisatge es va transformar en fàbriques i xemeneies. Juntament amb Terrassa van ser les ciutats de la indústria tèxtil per excel·lència. Fou anomenada la “Manchester catalana”⁹², pel seu espectacular progrés industrial, que va canviar la seva estructura social i urbana, un dels centres llaners més importants d'Europa.

Com d'altres poblacions de Catalunya, a principis de segle XX, Sabadell creix espectacularment, passant a ser la segona ciutat catalana en nombre d'habitats, que arriben a la ciutat atrets pel creixement industrial. Aquest creixement no només va provocar el canvi en la fisonomia de la ciutat, sinó també la seva extensió per la construcció de vivendes i fàbriques. El desenvolupament de la ciutat és present en alguns casos en nous barris que estan creixent i en d'altres a prop a les grans fàbriques.

La urbanització de la ciutat, essencialment horitzontal, va estar condicionada per la redacció del pla urbanístic de 1928 per l'arquitecte Josep Renom i Costa (1880-1931), que a més de millorar la xarxa urbana, es planteja la dotació de serveis i equipaments per la ciutat. Per aquest motiu l'habitatge aïllat és poc freqüent; a més l'element estructurador de la morfologia urbana sabadellenca va ser i continuava sent la casa unifamiliar tradicional entre mitgeres. Aquest habitatge era la unitat bàsica de construcció de la ciutat en una població on fins aleshores no hi havia hagut cap control urbanístic.

La llarga extensió del terme municipal va fer necessària la millora de les comunicacions. Per això es va iniciar el servei de tramvies de tracció animal; aquest transport arriba a la ciutat a principis del segle XX quan a d'altres indrets ja començava a haver-hi transports mecànics.

El 1925 va arribar el ferrocarril, establint una important comunicació de Barcelona i Terrassa amb el centre de Sabadell i afavorint encara més el gran moviment tèxtil.

Cal destacar que el desenvolupament de la ciutat no va ser només industrial. Tot i que una part important d'habitants eren obrers tèxtils i metal·lúrgics, Sabadell era una ciutat en contínua ebullició tant en la indústria, com en l'educació, la cultura i la música. El primer teatre de Sabadell construït el 1839 fou enderrocat l'any 1864, i al mateix lloc es va aixecar el Teatre Principal, inaugurat el 1886. La creació de la Caixa d'Estalvis, el 1859, també va ser un fet remarcable.

⁹² *Sabadell, Terrassa. Una aportación al crecimiento equilibrado de Cataluña*. Sabadell: Sallent Hnos, 1971.

L'activitat cultural i artística comença a ser destacable a partir de 1915, any en què es va organitzar l'Exposició d'Art Nou. Des del *Diari de Sabadell* es va donar molta difusió, amb personatges com Joaquim Folguera, Rafael Durancamps, Antoni Vila Arrufat, Francesc Trabala...⁹³ i poc a poc van sorgint altres entitats culturals com l'Associació de Música de Sabadell que van donant a la ciutat un aire no tant industrial.

Poc abans que Xavier Turull iniciés la seva activitat a la ciutat, Jeroni Martorell⁹⁴ (1877-1951) va construir l'edifici per a la *Caixa d'Estalvis de Sabadell* (1906-1915), una construcció modernista que sobresortia notablement a la ciutat, i el 1911 el Cinema Imperial⁹⁵ en uns terrenys propietat d'Enric Turull, oncle de l'arquitecte, considerat un gran local en el moment i que l'any 1932 Xavier Turull va reformar⁹⁶. Un altre edifici modernista de Martorell és l'*Escola Industrial d'Arts i Oficis* del 1907 (avui Biblioteca de la Caixa d'Estalvis de Sabadell).

L'activitat de Xavier Turull a Sabadell se centra en la projecció de cases unifamiliars entre mitgeres, principalment per a la gent treballadora. L'arquitecte va aprofitar, així, el ràpid creixement de la indústria a la seva ciutat.

Una dada important pel que fa a les llicències i projectes que es presentaven a Sabadell és que a partir del 1889 l'Ajuntament va començar a cobrar els clavegueram i a fer les instal·lacions generals i que es dissenya una xarxa de clavegueram; és per això que Xavier Turull va presentar molts projectes de pous i fosses sèptiques, ja que els propietaris s'hi van veure obligats.

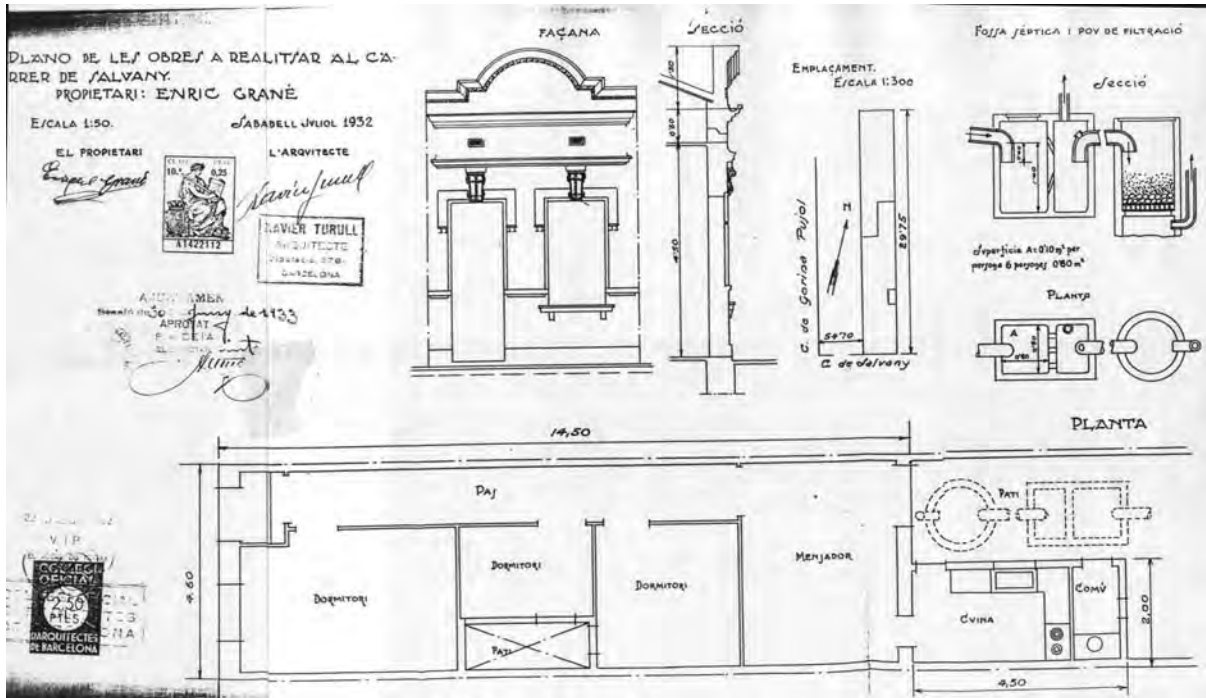
No va ser fins ben entrat el segle XX que a l'eixample sabadellenc apareixen edificis de pisos a les vies més cèntriques i amples, a l'estil de l'Eixample barceloní, i la subdivisió de la casa anglesa en un habitatge en planta baixa i un altre al pis amb una escaleta adossada a la mitgera. En la resta d'eixamples les construccions són més modestes, i les seves façanes manifesten el gust artístic del moment, ja sigui modernista, noucentista o racionalista els elements decoratius de la façana són diferents però la planta és la mateixa. Això és evident en els últims projectes que realitza Xavier Turull en aquesta ciutat. Entre les il·lustracions 113 i 114, situades en la mateixa illa de cases, el que fa diferent és la façana perquè la distribució interior és pràcticament la mateixa. Es pot dir que l'acabat de la façana és un fet anecdòtic.

⁹³ Miquel Bach, *La colla de Sabadell; entre el noucentisme i l'avantguarda*. Sabadell: Fundació la Miranda, 2002.

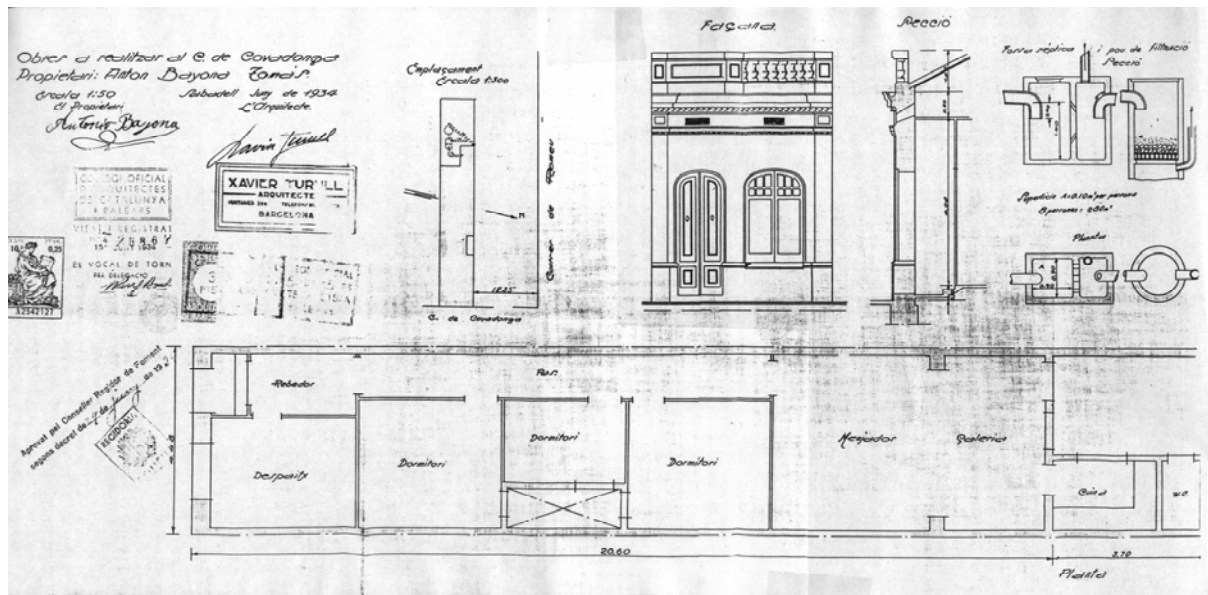
⁹⁴ Com ja hem comentat abans, va ser impulsor de la Secció d'Arquitectura del CEC.

⁹⁵ Andreu Castells, *L'art sabadellenc. Assaig de biografia local*. Sabadell: Riutort, 1961. La reforma del Cine Imperial la va fer el paleta Antoni Banyeras, home de les grans obres importants com la Caixa, l'església de Sant Feliu i l'Escola Industrial, pàg. 521.

⁹⁶ Veure fitxa núm. 65 pàg. 148-149 del vol. II.

Il·lustració 113

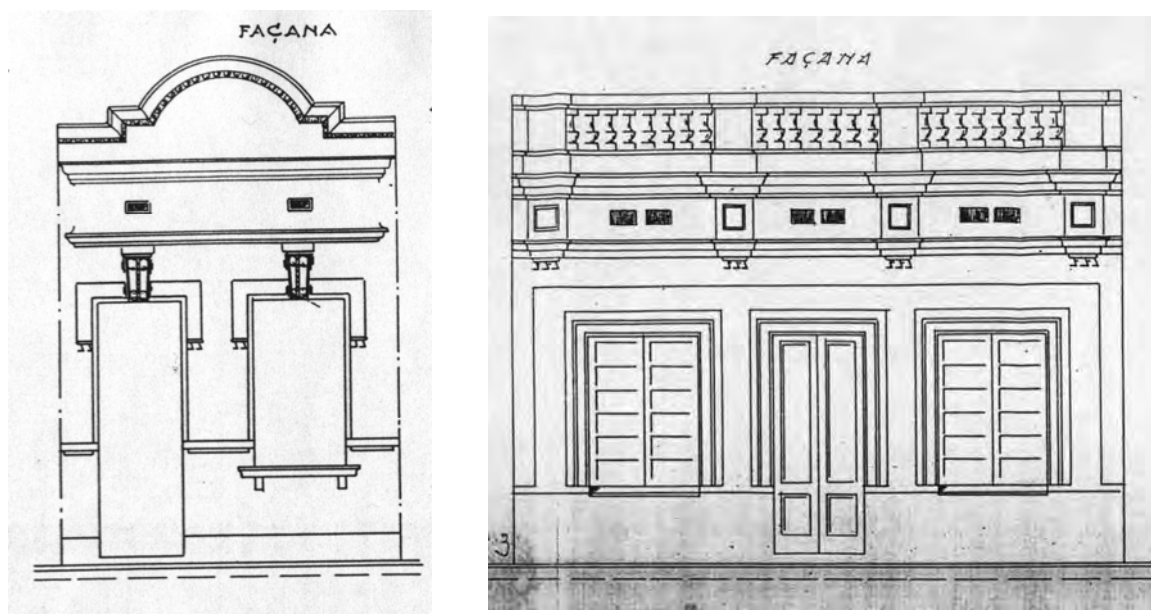

Il·lustració 114

Pràcticament totes les vivendes que va projectar segueixen el mateix programa i tenen les mateixes proporcions. Principalment durant els anys 30, els encàrrecs eren de propietaris que destinaren la nova llar a primera residència, en contra de les edificacions destinades a lloguer que havien crescut tant als anys 20.

Les cases que Xavier Turull projecta a Sabadell, s'ajusten a la tipologia de cases barates que promovia el Patronat de l'Habitatge, del qual formava part. En construeix moltes. Un fet remarcable és la preocupació per la higiene (obligada per l'ajuntament), perquè molts

projectes van acompanyats del corresponent projecte de desguàs. A principis del anys 20 alguns obrers que havien estalviat prou diners volen fer-se una casa de planta baixa, en general d'un sol cos amb passadís lateral al qual s'obren entre dues o quatre cambres, el menjador i la cuina, a vegades la cuina en apèndix i al final el pati amb un cobert a l'extrem per al safareig i que en alguns casos suporta un petit terrat per estendre-hi la roba. Aquesta eufòria econòmica s'acabà aviat, però tothom ja tenia la il·lusió que volia una caseta pròpia, *la caseta i l'hortet*, que en deien. Així per donar suport va sorgir les cooperatives; la *Cooperativa de Cases Barates de Sabadell* el 1918 amb finançament del Banc de Sabadell, la *Cooperativa Cultura i Solidaritat*, la *Benèfica del Vallès*, però totes elles van tenir una durada curta. Sobretot el que succeeix és que la ciutat creix principalment en superfície i malgrat la proximitat amb Barcelona, no hi sabran prosperar les cases de pisos però malgrat aquesta circumstància de tanta proporció de cases de planta baixa, es tradueix en immillorables condicions sanitàries.

Il·lustracions 115 i 116

Són cases que s'anomenen "cases angleses de Sabadell" o cases unifamiliars en renglera, perquè segueixen uns paràmetres constructius concrets. La façana fa de 4 a 5 m. (un cos), algunes parcel·les fan el doble (dos cossos), i la fondària de 8 a 16 m. amb un pati posterior fent un total de 20 o 25 m. Són habitatges unifamiliars que no destaquen gaire uns dels altres ni en alçada (il·lus. 115 i 116), ni en estètica, ni en composició. Però són cases per a la classe mitja; totes volen millorar les condicions d'higiene.

Tal i com recordava al seu fill gran, Xavier Turull creia que era *millor tenir una casa petita, on es podia gaudir d'un gran repòs*.

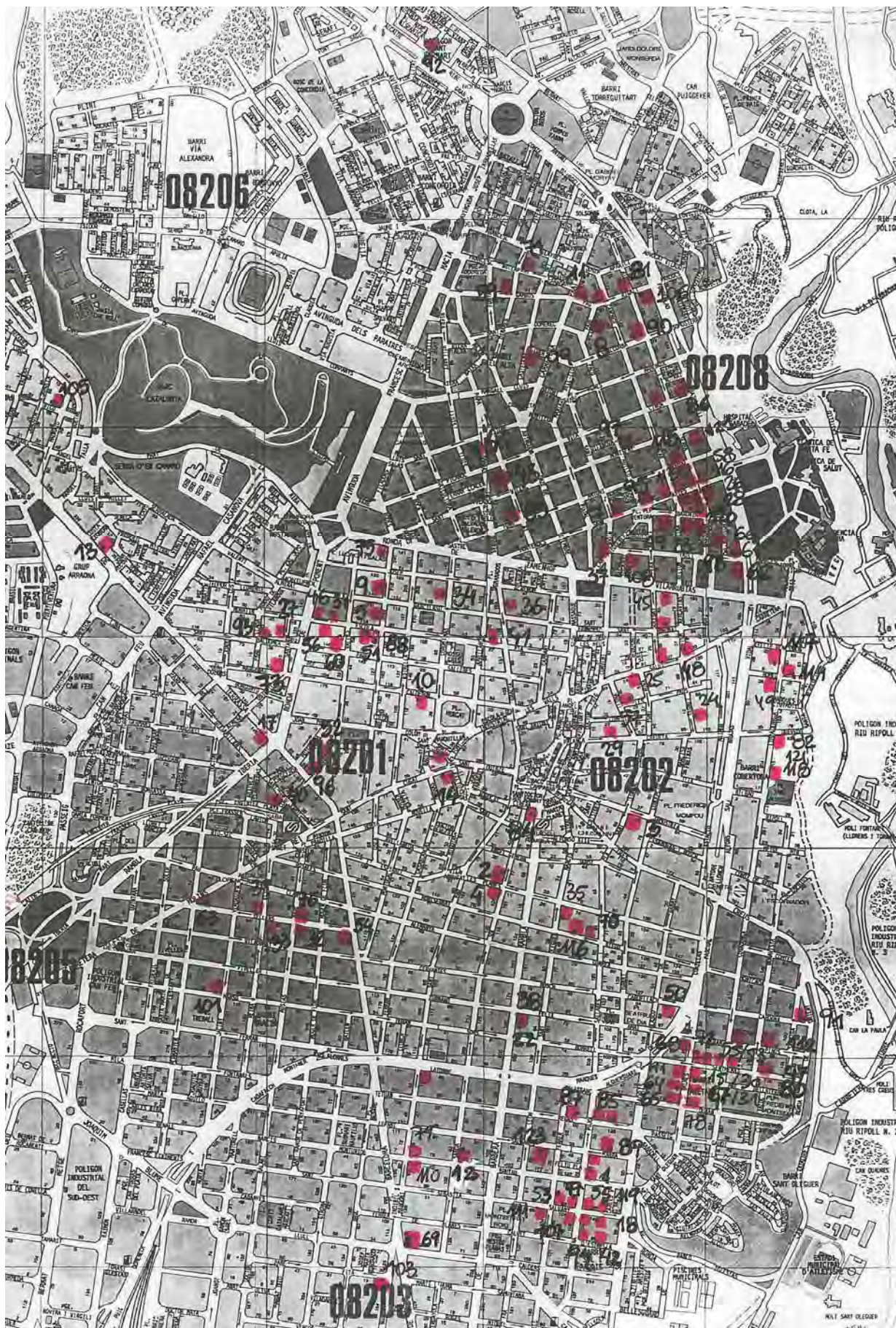
Les obres que en Xavier Turull construeix a Sabadell, no s'ajusten exactament als cànons noucentistes del monumentalisme, el classicisme o el mediterranisme, però aquest tractament que es dona a les façanes és un tret característic en tots els arquitectes que intervenen a Sabadell. Es podria dir que l'eclecticisme, l'absència de referents arquitectònics més cultes i l'austeritat de les façanes és una conseqüència derivada del caràcter marcadament industrial de la ciutat i de les reduïdes dimensions de les vivendes. Tot i així, Xavier Turull va incorporar elements com les reixes, les cornises, els envidriats, les baranes de ferro o de balustres, que poc a poc van ornamentant les façanes. L'arquitectura és el resultat del que els propietaris encarreguen a l'arquitecte segons el seu gust personal.

Els anys que l'arquitecte va treballar a Sabadell, de 1932 a 1934, va coincidir amb els arquitectes Melcior Viñals, Joaquim Manich, Santiago Cassulleras, l'enginyer Francesc Izard⁹⁷. Aquests autors tenen també moltes obres centrades en vivendes, reformes o ampliacions, projectes de desguassos i electromotors (per donar corrent a la indústria tèxtil). Abans de 1931 troben a Josep Renom i Jeroni Martorell com a arquitectes destacats de Sabadell, el primer va exercir d'arquitecte municipal fins el 1931. També és important la presència de l'obra de Juli Batlleuvel (1864-1928), arquitecte municipal fins el 1910.

La proximitat amb Bellaterra, que domina Sabadell des de ponent, es considera el lloc on els arquitectes sabadellencs construeixen segons els models típicament noucentistes.

Xavier Turull va projectar les seves obres a tota la població (il·lus. 117), fins i tot a les zones situades a les afores de la ciutat, on els preus dels terrenys i de la vivenda eren molt més econòmics.

⁹⁷ Joaquim Manich (1882) va ser arquitecte municipal del 1931 al 1953: *Escola de Disseny Tèxtil* (1907), *Casa Valls* (1925), *Escoles Can Rull* (1931). Josep Renom: *Mercat Central* (1925), *Col·legi Maristes* (1930), *Parc de Bombers* (1931). Santiago Cassulleras (1901-1960); capella Mare de Déu de la Salut (1930) i també treballa a Calonge, Sant Feliu de Guíxols, Cerdanyola i Barcelona. Melcior Vinyals (1878-1938). *Casa del Comú* de St. Vicenç dels Horts (1924) i una extensa producció a Terrassa. He fet un buidat de l'arxiu dels anys 32 a 34 i del llibre *L'Art Sabadellenc* a més dels anomenats hi ha altres arquitectes com Eduard Balcells, Francesc de Paula Nebot, Francesc Guàrdia Vial, Antoni Puig Gairalt i Joan Baca.

Il·lustració 117

1. Cases al c/ de Gorina i Pujol, 1932	46. Casa a la Ronda de Ponent
2. Local al c/ de Víctor Balaguer, 1932	47. 2 cases al c/ dels Sentmenat 90-92, 1933
3. Desguàs al c/ de St. Llorenç 25, 1932	48. Desguàs al c/ del Doctor Xercavins 2-4, 1933
4. Reforma local al c/ de Víctor Balaguer, 1932	49. Magatzem al c/ de Covadonga 56, 1933
5. Casa al c/ de Blasco Ibáñez, 1932	50. Reforma al c/ de Bosch i Cardellach, 1933
6. Casa i magatzem al c/ de Ribot i Serra, 1932	51. 4 cases al c/ de la Unió, 1933
7. 3 cases al c/ de Sant Miquel 41-45, 1932	52. Reforma al c/ de Clavé 34, 1933
8. Casa al c/ del Pare Clerch, 1932	53. Casa Grané al c/ de Salvany 123, 1933
9. 3 cases al c/ de Blasco Ibáñez 173-179, 1932	54. Magatzem al c/ de Mendizabal, 1933
10. Reforma c/ de Calderón 83, 1932	55. Tanca c/ de Salvany, 1933
11. Casa a la Ctra. de Sabadell a Prats del Lluçanès	56. Ampliació al c/ de l'Escola Pia 171, 1933
12. Reforma c/ de Sardà, 1932	57. Ampliació al c/ de les Paus 7, 1933
13. Magatzem Ctra. Terrassa 77, 1932	58. Casa Marin al c/ de Sant Maties 93, 1933
14. Reforma al c/ de Sant Feliu 3, 1932	59. Ampliació al c/ de Gambús 35, 1933
15. Casa Caballé al c/ dels Sentmenat, 1932	60. Casa al c/ del Pare Sallarès 136, 1933
16. Casa Ravetllat al c/ de Ribot i Serra 23, 1932	61. 4 pisos al c/ de Batllell 43, 1933
17. Casa Romero a la Carretera de Terrassa, 1932	62. Tanca c/ del Tauli, 1933
18. Casa Juvé al c/ de Salvany, 1932	63. Casa Pintó al c/ de Cellers, 1933
19. Reformes c/ de la Baronia 11, 1932	64. Desguàs c/ de Balmes, 1933
20. Cases al c/ de Sant Maties 9, 1932	65. Casa Beser al c/ de Balmes, 1933
21. Casa Camps al c/ del Montseny, 1932	66. Casa Majoral al c/ de Batllell, 1933
22. Reforma del Cinema Imperial a la Rbla. 189-193	67. Casa Grané al c/ de Balmes 24, 1933
23. Desguàs al c/ de la Baronia 43, 1932	68. Casa Arner al c/ de Balmes, 1933
24. Desguàs al c/ de Llobet 38-40, 1932	69. Casa Beltran al c/ de Calders, 1933
25. Desguàs i fossa al c/ de la Salut 58, 1932	70. Ampliació c/ de Riego 47, 1933
26. Casa Figueras al c/ de Ribot i Serra, 1932	71. Fossa sèptica c/ Piferrerer, 1933
27. 4 pisos al c/ de Baldomer 32-34, 1932	72. Casa Soler al c/ dels Sentmenat 46
28. Casa Brossa al c/ d'Arraona 22 (Baronia), 1932	73. Ampliació c/ de Santanac, 1933
29. Cobert al c/ de la Creueta 31-33, 1932	74. Ampliació c/ del Pintor Pradilla, 1933
30. Casa Costa al c/ dels Sentmenat, 1932	75. Casa Pérez al c/ de la Unió 199, 1934
31. Casa Valls al c/dels Sentmenat, 1933	76. Casa Campillo al c/ de Cellers 55, 1933
32. Casa Guardiola al c/ de Cellers, 1933	77. Casa Alós al c/ de Salvany, 1933
33. Casa Saumell al c/ de Cellers 54, 1933	78. Casa Caballé al c/ de Balmes, 1933
34. Reforma de casa al c/ de Corominas 123, 1933	79. Fossa sèptica al c/ de Brutau 26-28, 1933
35. Rètol al c/ de Lacy 108, 1933	80. 2 cases al c/ dels Sentmenat 53-55
36. Ampliació al c/ de Gràcia 152, 1933	81. Casa Obiols al c/ de Ribot i Serra
37. Reforma c/ de Sant Miquel 14, 1933	82. Ampliació al c/ de Quevedo 68, 1933
38. Reforma del Cinema Imperial a la Rbla. 189-193	83. Casa Estruch al c/ del Papa Pius XI, 1933
39. Casa c/ de la Reina Elionor , 1933	84. Desguàs al c/ d'Advocat Cirera 30-32, 1933
40. Casa al c/ del Comte Jofre 34, 1933	85. Ampliació al c/ de Regàs 39, 1933
41. Casa c/ de l'Escola Pia 42, 1933	86. Casa Forrellad al c/ de Batllell, 1934
42. Casa al c/ de Salvany 128	87. Casa Domènech al c/ de Regàs 62, 1934
43. 3 cases al c/ del Pare Sallarès 81-85	88. Casa Cirera al c/ de l'Escola Pia 157, 1934
44. Casa al c/ de Borràs	89. Casa Alberca al c/ de Sallarès i Marra, 1934
45. Ampliació al c/ de Vilarrúbias 64	90. 2 cases al c/ de Vallcorba, 1934

<p>91. <i>Casa Calvo</i> al c/ de Santiga 27, 1934</p> <p>92. <i>Casa Comas</i> a Can Oriach, 1934</p> <p>94. <i>Casa Prats</i> al c/ de Calvet d'Estrella 95, 1934</p> <p>96. <i>Ampliació</i> al c/ de Clavé 36, 1934</p> <p>97. <i>Casa Grau</i> al c/ de Montllor i Pujal, 1934</p> <p>98. <i>Casa Ballester</i> al c/ de Basses, 1934</p> <p>99. <i>Casa</i> al c/ d'Oliver 4-6, 1934</p> <p>100. <i>Casa</i> al c/ de Balmes 36, 1933</p> <p>101. <i>Casa Arnabat</i> al c/ de Manso 80, 1934</p> <p>102. <i>Casa Huguet</i> al c/ de Balmes</p> <p>103. <i>Casa</i> al c/ de Buxeda, 1934</p> <p>104. <i>Casa Morral</i> al c/ de la Baronia 52-56, 1934</p> <p>105. <i>Casa Guber</i> al c/ de Madrazo, 1934</p> <p>106. <i>Ampliació</i> al c/ de Foment, 1934</p> <p>107. <i>Casa Morales</i> al c/ de Güell i Ferrer, 1934</p>	<p>108. <i>Casa Arenas</i> al c/ del Taulí 22, 1934</p> <p>109. <i>Reforma fàbrica Fèlix T. I Fournols</i>, 1934</p> <p>110. <i>Casa</i> al c/ de Buxeda, 1934</p> <p>111. <i>Casa Grané</i> al c/ de Salvany, 1934</p> <p>112. <i>Casa Rebull</i> al c/ de Covadonga</p> <p>113. <i>Casa Vilaplana</i> al c/ de Sant Maties</p> <p>114. <i>Casa Alsina</i> al c/ de Covadonga, 1934</p> <p>115. <i>4 cases</i> al c/ de Sant Maties, 1934</p> <p>116. <i>Desguàs</i> al c/ de Sallarès i Pla 49-55, 1934</p> <p>117. <i>Casa Parella</i> al c/ de Felip Benassat 20, 1934</p> <p>118. <i>Casa Bayona</i> al c/ de Covadonga, 1934</p> <p>119. <i>Casa Escolà</i> al c/ de Salvany, 1934</p> <p>120. <i>Casa Ballart</i> al c/ de Sant Maties 95, 1934</p> <p>121. <i>Església</i> de Sant Salvador, 1934</p> <p>122. <i>Fossa Sèptica</i> c/ de Sellarès i Marra 24, 1934</p>
--	---

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

2.4.7 SITGES

Sitges és una de les viles de més antiga i sòlida tradició turística, situada en un bell indret de les costes del Garraf, amb el nucli antic en un promontori i d'extenses platges a banda i banda, ben urbanitzada de cara a la funció residencial i turística.

Aquesta població va convertir-se a principis del segle XX en un poble d'estiueig ateses les bones condicions climatològiques i de sanitat. Va ser el centre cultural i polític de l'aristocràcia catalana. Va adquirir el nom de ciutat gràcies a la publicació del primer diari de la vila, la *Revista Suburense*⁹⁸.

Segons l'Enciclopèdia Catalana els primers centres d'estiueig als anys 30 són Sitges, Tossa de Mar i S'Agaró. L'acció de la *Sociedad de Atracción de Forasteros* va ser essencial en la promoció de la població i va atreure estiuejants, sobretot estrangers.

La comunicació amb Barcelona podia fer-se per via fèrria (tots els trens direcció Madrid, Saragossa, França paraven a Sitges), carretera i mar. A més, la població es trobava molt a prop de l'aeroport.

L'any 1920 la ciutat ja comptava amb tots els serveis que la població pogués necessitar; escoles, correus, metges, professors de pintura i música, entre d'altres. Sitges era també interessant per la seva proximitat a indrets com Montserrat, Santes Creus i Poblet. Els avantatges exposats van atraure l'atenció de la burgesia interessada en les arts, les lletres i la política.

Xavier Turull va tenir el privilegi de construir a Sitges, població on l'interès per l'arquitectura va intensificar-se el 1892 quan Santiago Rusiñol organitzà les festes Modernistes. Va convertir-se en una localitat de cultura, on hi van passar personatges il·lustres com Picasso o Ramon Casas. El Noucentisme tingué un destacat representant en la figura del pintor Joaquim Sunyer, el qual, com Rusiñol, va atreure també a molts intel·lectuals i artistes⁹⁹.

Durant el període 1910-1935 es va produir a Sitges una gran expansió demogràfica i urbana. Neixen i s'imposen les idees i tendències del noucentisme. Va ser l'època en què Sitges arribà al seu punt més alt de notorietat. Aquesta transformació provocà el canvi d'aspecte primitiu i rural de la localitat per un altre més cívic. La població va duplicar-se i es convertí en la vila més coneguda de la costa.

⁹⁸ "...l'aparició d'un periòdic demostra que la societat surt del concepte de poble, per elevar-se a la categoria de "polis"..."
Ramon Planes, *Cultura mediterrànea en Sitges*. Centro de Cultura mediterrànea, 1977.

⁹⁹ Ibídem: "...es pot considerar a Joaquim Sunyer el porta-estandard artístic del Noucentisme"

L'arribada de Santiago Rusiñol (1861-1931), fundador del Cau Ferrat i la creació del Palau Maricel donà categoria a la vila. Cap el 1918 un altre fet impulsà l'expansió de Sitges, la creació del barri de Terramar, com a conseqüència del qual va sorgir el Passeig Marítim el 1927, el primer d'aquest tipus a tota la costa catalana. Amb la creació de Terramar es pretenia atraure a l'aristocràcia catalana, a la gent que necessitava descansar de la ciutat i que fos el millor centre de repòs d'Europa.

El projecte de Terramar estava influït per les idees noucentistes. Per fer una obra ben feta, tal com proclamava Eugeni d'Ors, van asfaltar-se tots els carrers, essent també present la preocupació per la netedat¹⁰⁰. Tot i que el projecte va costar de tirar endavant, un cop inaugurats els hotels, un casino i una piscina, la població i, especialment, la burgesia emergent va animar-se a fer cases, i així es va desenvolupar aquest nou projecte urbanístic, recolzat per les condicions i característiques de la vila abans esmentades.

A Sitges, l'arquitecte Josep Maria Martino va projectar la ciutat-jardí de Terramar (1919-1920), una de les primeres d'Europa, promoguda per Francesc Armengol, industrial tèxtil sabadellenc, el qual va advertir que el poble tenia l'emplaçament ideal per a construir-hi un complex turístic elitista, basat en una Ciutat Jardí completa. Persona intel·ligent, des dels inicis del seu projecte va tenir ben clar que ell sol no aconseguiria fer realitat aquest somni, i que per abastar la seva determinació li calia envoltar-se de bons col·laboradors¹⁰¹. Es va crear un concurs de projectes en les Galeries Laietanes en el que participaren alguns dels arquitectes i jardiniers més destacats del Noucentisme. Josep M. Martino treballava d'arquitecte municipal i per l'empresa que promovia la urbanització de Terramar i més tard va ser l'encarregat de la urbanització del barri del Vinyet el 1924; per això es troben moltíssimes obres seves en aquestes urbanitzacions i en tota la població, des de 1915 fins els anys 30. Les seves obres principalment noucentistes segueixen els canons del classicisme.

Tot i que arquitectònicament Sitges és coneix com a ciutat modernista, el Noucentisme va tenir molta importància ja que van projectar les seves obres arquitectes com ara Enric Sagnier, Bernardí Martorell que el 1929 fa la *casa Joaquin Duran*; Josep Renom el 1919 fa la *casa Francesc Armengol (abans anomenat)*¹⁰², una casa gran amb torreó, balustrades, ràfecs i teulades de diverses alçades, finestres de vidres quadrats, és a dir amb moltes semblances amb la que farà anys més tard Xavier Turull; Antoni Ferrater el 1924 la *casa Petit*; Albert Carbó el 1925 la *casa Emili Sacanella*; Lluís Planas i Calvet el 1921 la *casa*

¹⁰⁰ XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Volum I. David Jon i Andreu. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1984.

¹⁰¹ En el llibre d'Isabel Coll, *Arquitectura de Sitges 1800-1930*. Sitges: l'Ajuntament, 2001; es troben referències a la història de Terramar i a les obres de molts arquitectes, entre ells d'en Josep M. Martino. Armengol volia crear un lloc de reunió de gran turisme prop de Barcelona, amb unes característiques que li permetessin competir amb les platges més reconegudes de França i Itàlia, un lloc de repòs per a l'hivern i l'estiu.

¹⁰² Tots dos són naturals de Sabadell.

Antoni Canals, Salvador Vinyals; Ramon Argilés el 1932 projecta el *Casino Platja d'Or*¹⁰³, aquesta obra ja racionalista.

La veïna població Vilanova i la Geltrú també té molts exemples d'arquitectura modernista i noucentista, inclòs alguns de racionalista.

Xavier Turull va posar al servei de Sitges la seva arquitectura noucentista responent a les necessitats d'aquell moment, la construcció de vivendes senyorials en un moment d'esplendor de la localitat.

La casa Avel·li Montenegro¹⁰⁴ (il·lus. 118 i 119) n'és un exemple; és un habitatge unifamiliar aïllat (projectat plurifamiliar) de planta baixa, soterrani i pis envoltat de jardí, amb totes les comoditats actuals (garatge i banys) i d'espais generosos, del 1933.

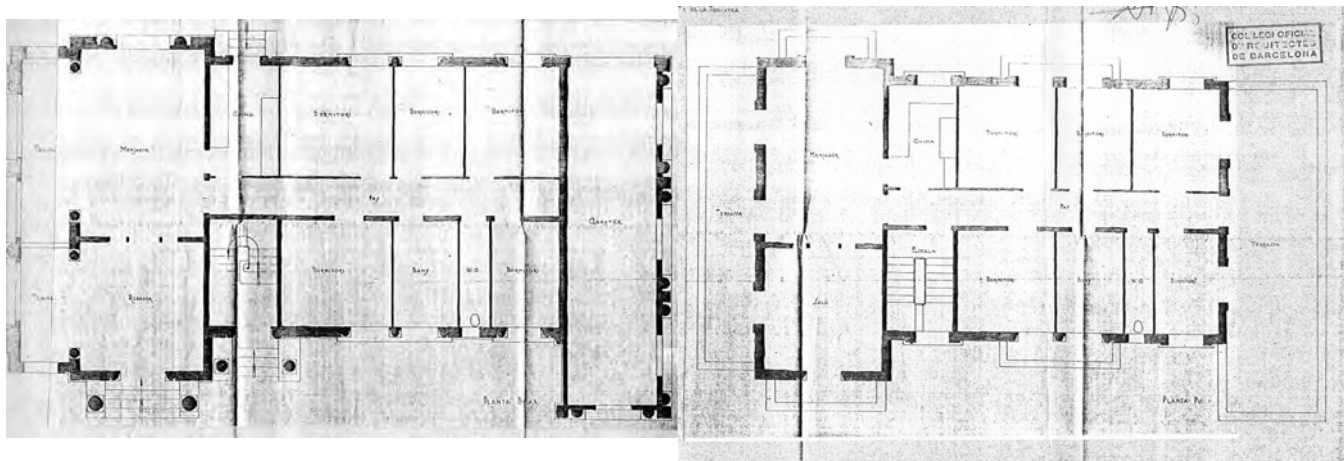

Il·lustració 118

El mateix programa de la planta baixa es repeteix en la planta pis: saló, menjador, cuina, quatre dormitoris, bany i WC amb grans terrasses. Totes les obertures tenen forma d'arc de mig punt i estan emmarcades amb capitells jònics, columnes i mènsules. Els balcons tenen balustres i en planta baixa els capitells són dòrics. Totes les façanes segueixen un eix de simetria. La magnífica situació d'aquest edifici condiona que s'hi elevi una torre mirador des de la qual es pot veure el mar. Els colors de la façana no són els originals i els porticons eren de color de fusta (il·lus. 120).

¹⁰³ Revista AC núm. 7. 3r Trimestre 1932. Revista *Arquitectura i Urbanisme* núm. 4, 1931-33. Ramon Argilés entra com a soci numerari en el GATCPAC al mateix temps que Xavier Turull, al juny del 1931. *GATCPAC. 1928-1939. Una nova arquitectura per a una ciutat nova*. Recopilació de l'Exposició del 2006 a càrrec d'A. Pízzia i Josep M. Rovira. Publicació del Museu d'Història de Barcelona i COAC Publicacions. En aquest recull surt una altra obra de Ramon Argilés.

¹⁰⁴ Veure fitxa núm. 72, pàg. 146-147 del vol. II.

Il·lustració 119

Com en la majoria de cases destinades als estiuejants adinerats que es van fer en aquella època, a la façana principal hi trobem una tribuna, amb unes obertures més amples, i en el lateral l'entrada amb un porxo que la protegeix, format per columnes que tenen com a funció la unió d'ambdós cossos. La separació entre plantes queda remarcada per les motlures perimetrals, que en el cas de la planta pis, en ser molt plana queda unificada al ràfec. I el ràfec de la coberta acostuma a tenir una gran funció ornamental.

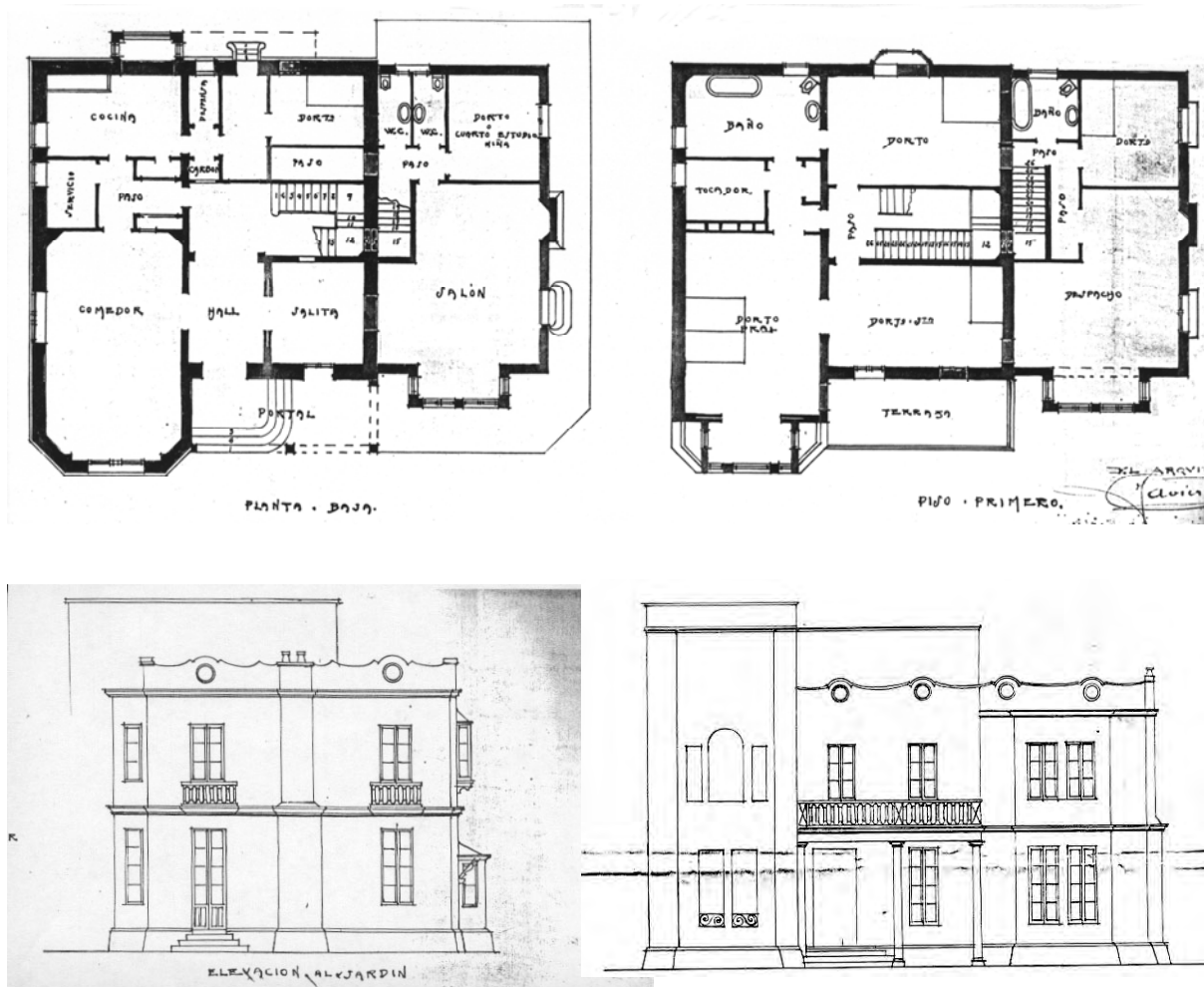
Il·lustració 120

Il·lustració 121

Al costat té un edifici del mateix propietari anomenat *Villa Teresita* (il·lus. 121), projectat per Josep M. Martino (1930) amb el qual guarda moltes semblances. Tots dos tenen una tribuna i un porxo en la planta baixa creant unes terrasses en el pis, les xemeneies són peculiars, els ràfecs pronunciats i elegants donant un gran valor ornamental a les façanes. Les finestres i els porticons amb quarterons i emmarcades per motlures són altres elements que comparteixen, així com el joc de teulades. Totes dues cases són de dimensions considerables, com també ho són les parcel·les. I totes dues pertanyen al patrimoni arquitectònic de la vila.

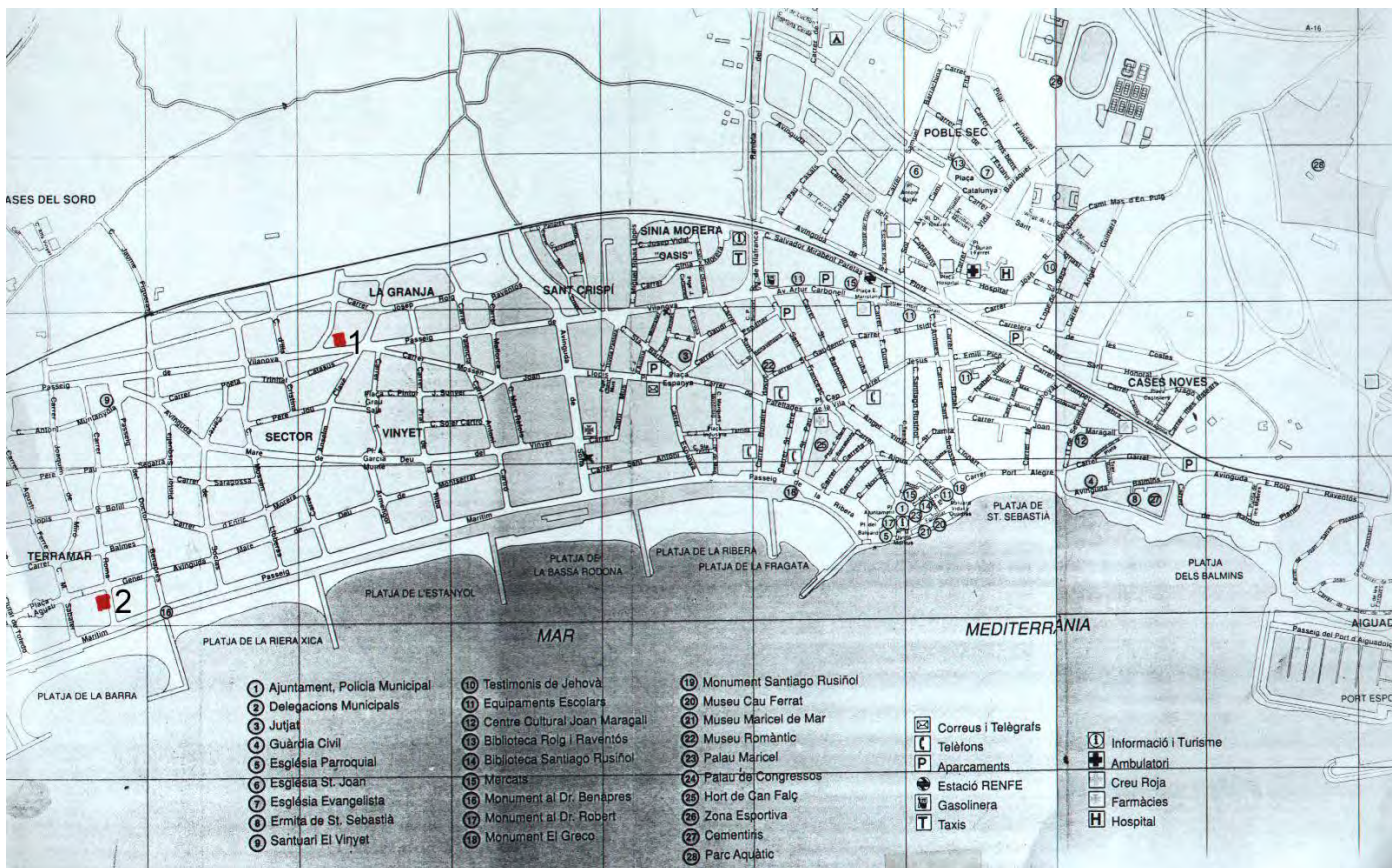
L'altre encàrrec que rep Xavier Turull, és l'ampliació de la *Torre Irlandesa* o *casa Catherine Waldron*¹⁰⁵ (il-lus. 122), el 1925, de la qual només es conserven els plànols en l'arxiu i la resta de documentació s'ha perdut; per tant ha estat impossible seguir-ne el rastre. Tampoc es coneix el nom de l'arquitecte del projecte original. El que va fer Xavier Turull és afegir un cos lateral, de dues plantes, connectades a les existents amb una escala independent. El ritme d'obertures i motllures, el remat superior, els balcons amb balustrades, les finestres amb quarterons, el sòcol i les cornises.

Il·lustració 122

A Sitges, només hi ha dues obres reconegudes de Turull (il-lus. 123) que estan documentades als arxius municipals. Molt probablement va treballar a Sitges gràcies a la relació amb Francesc Armengol, promotor de Terramar i natural de Sabadell.

¹⁰⁵ Veure fitxa núm. 24, pàg. 66-67 del vol. II.

II-Il·lustració 123

1. Torre irlandesa a la Carretera de Vilanova, 1925
2. Casa Avel·lí Montenegro al c/ de Roma 11, 1933

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

2.4.8 ALTRES POBLACIONS

VIC

Vic, està entre el mar i la muntanya, entre els Pirineus i la costa catalana, i a mig camí entre França i Barcelona. La comunicació amb el ferrocarril amb Barcelona l'any 1875 provoca un seguit de reformes urbanístiques, millores a les rambles però la ciutat creix poc, encara que amb harmonia, a principis del segle XX. Com diu Xavier Tornafoch: “aquestes transformacions no van determinar canvis significatius en la vida social, la fesomia de la ciutat canvia molt lentament”¹⁰⁶. Als anys 20 s'instal·len moltes indústries tèxtils al costat del riu Ter, a la capital de la comarca no hi ha gaires indústries però tothom treballa. La plaça i el Mercadal són els llocs més importants de la ciutat dins les muralles; fora de les muralles el carrers més importants són Manlleu i Gurb, que són el que es comuniquen amb el casc antic i per tant és la seva proximitat el que fa que aquests carrers més propers també tinguin importància.

Vic viu de la tradició del mercat i per tant de donar serveis, el sector primari i de l'agricultura són el motor de l'economia. Gràcies al nucli comercial pel mercat setmanal, es converteix en un espai de transaccions econòmiques entre el sector agrari i industrial i s'instal·len delegacions dels bancs. “El creixement econòmic es fomenta en els embotits, el tèxtil i les pelleteries ... i com a centre administratiu civil i religiós i d'intercanvis comercials...”¹⁰⁷.

El món cultural creix constantment lligat al seminari on hi ha homes com Jaume Balmes, el Pare Claret i Jacint Verdaguer i el Bisbe Torras i Bages¹⁰⁸, tots aquests intel·lectuals han estat formats al Seminari i a través del Seminari estan estretament lligats a la ciutat. “El Seminari més enllà de la formació de sacerdots, formarà un bon nombre de poetes i pensadors que s'expressen en català ...”¹⁰⁹. L'església té una gran influència social i política, però a mesura que van passant els anys i els canvis econòmics, socials i polítics, l'església va anant redefinint el seu paper dins la societat vigatana. Afecció a la música i els esports són presents (s'organitzen concerts, la unió ciclista, el centre excursionista).

El modernisme de Vic està constituït principalment, per mestres d'obres i constructors que segueixen els cànons del modernisme barceloní. Hi ha poques obres fetes per arquitectes

¹⁰⁶ Xavier Tornafoch, *Del caciquisme a la democràcia. Política i eleccions de Vic (1900-1931)*. Vic: Eumo, 2007, pàg. 31.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pàg. 21.

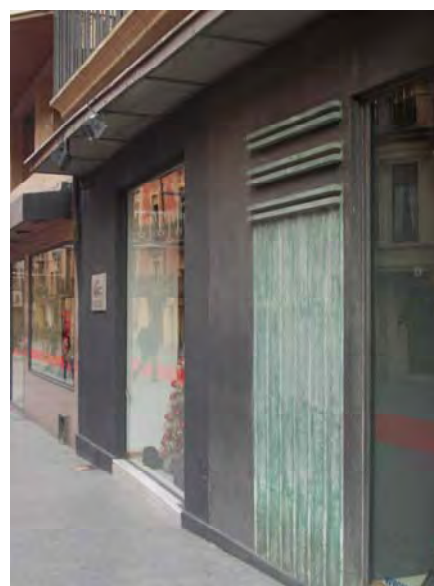
¹⁰⁸ Els tres primers van estudiar al seminari: Jaume Balmes (1810-1848) filòsof, teòleg i polític. Sant Antoni Maria Claret (1807-1870) va ser bisbe de Vic. Jacint Verdaguer (1845-1902) és ordenat sacerdot però destaca per la poesia. Josep Torras i Bages (1846-1916) bisbe de Vic, escriptor i lligat als catalanistes de l'època.

¹⁰⁹ Vicenç Pascual i Rodríguez, *Vic: una ciutat en el decurs de la història*. Barcelona: Ajuntament de Vic i Publicacions Abadia de Montserrat, 1988, pàg. 90.

reconeguts; podem trobar a Enric Sagnier, Gaietà Buigas, Manuel Raspall i Gaudí¹¹⁰. Aquest últim per recomanació de Torras i Bages, passà una època a Vic i projectà uns fanals per al centenari del naixement de Jaume Balmes, els quals van estar a la plaça major des de 1910 fins a 1924.

L'arquitecte Josep M. Pericas és el màxim representat de l'arquitectura noucentista de Vic, després d'uns inicis modernistes, i Manuel Gausa és l'arquitecte amb més obres entre els anys 20 i 30¹¹¹. Entre les obres de Pericas trobem la Casa Puig (1920), la farmàcia de l'Hospital de la Santa Creu (1928), l'Escola Sant Miquel de Sants (1932) i l'Escola Jaume Balmes (1933).

De l'època racionalista hi ha pocs exemples, un d'ells és la botiga Santa Clara¹¹² situada a la Plaça de Santa Clara xamfrà al carrer de Manlleu 2, i una altra botiga a la Rambla del Carme 23 (en part transformada) totes dues de Xavier Turull, i la Clínica de l'Aliança de Joan Ferrer del 1935. Segons l'arquitecte municipal Miquel Surinyach hi ha més obres de Xavier Turull en aquesta ciutat, però no han estat localitzades.

Il·lustracions 124-125

¹¹⁰ *Pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic i natural de Vic, sector fora muralles*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1985. *Fàbrica Torra* d'Enric Sagnier al 1896, *Casa Comella* de Gaietà Buigas al 1896. *Casa Carme Collell* el 1921 de Manuel Raspall. S'ha conservat el nom de l'antiga botiga, doncs ara en té un altre.

¹¹¹ *Ibidem*. Josep Ma Pericas (1881-1965) obté el títol al 1906 i va ser arquitecte diocesà de Vic al 1913 i de Barcelona des del 1922; destaquen les obres de *Farmàcia Espinos* a Barcelona (1910), *casa a l'Avinguda Diagonal* de Barcelona (1920) *Església* de Vilalba Sasserra (1926), *Grup Escolar Jaume Balmes* (1933), convents i escoles a Vic. Manuel Gausa va ser arquitecte municipal de Vic i de Tona on va realitzar moltíssims projectes, principalment d'edificis d'habitatges.

¹¹² Veure la fitxa núm. 43, pàg. 104-105 del vol. II.

La intervenció realitzada per Xavier Turull en la botiga Santa Clara (il·lus. 124-125), nom originari de la botiga, només va afectar als baixos d'un edifici plurifamiliar entre mitgeres i en cantonada de sis plantes, existent del segle XVIII. Les obertures són completament rectes, només la cantonada és un pel arrodonida i en aquesta hi ha tres dobles línies en relleu que es repeteixen en les parts massisses. En aquestes també hi ha una peça rectangular estriada del mateix color que les línies. Tot l'aplatat de pedra artificial de color negre recorre el sòcol de la planta baixa, deixant l'entrada a les vivendes sense cap revestiment a l'extrem dret de la façana. El sòcol es remata amb un voladís amb la mateixa forma arrodonida que uneix tot; fet de perfils metàl·lics i vidre opac. Hi va afegir una placa amb el seu nom en la façana a la rambla del mateix color verdós que els relleus. El rètol inicial de la botiga estava fet amb un perfil molt prim ressaltant l'esveltesa, el que hi ha ara s'ha fet seguint el mateix criteri. Pel que fa l'accés a l'interior de la botiga, s'han suprimit els graons i posat la porta a un costat i aparador a l'altre, alineada amb la façana.

La Botiga de la Rambla del Carme (il·lus. 126), una mica més amunt que l'anterior, també es tracta d'una intervenció que només afecta als baixos i que ha estat una mica modificada. És un edifici entre mitgeres de planta baixa i quatre pisos amb porta d'accés a l'escala de veïns a un costat. La part baixa i l'altell són estucats al foc color negre amb obertura rectangular amb triple motllura de color rosa. L'obertura de l'altell és rodona i el rètol de la botiga també rectangular. Ara s'ha fet un porxo amb aparadors a ambdós costats i porta de comunitat i entrada a botiga al fons; i han desaparegut les lletres de pal del nom de la botiga originària (il·lus.127).

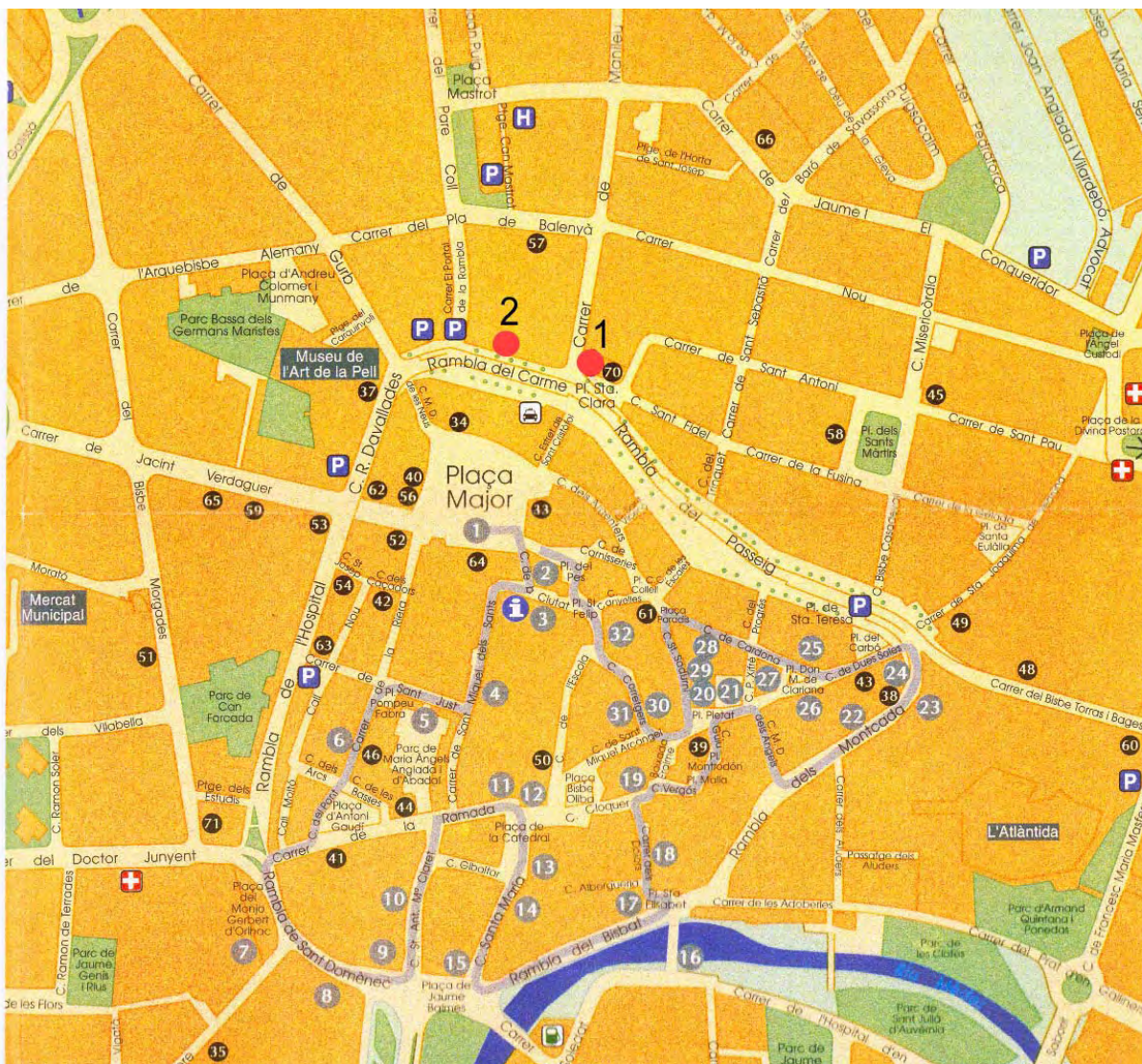

Il·lustració 126

Il·lustració 127

Totes dues botigues apareixen en el catàleg d'informació turística de la ciutat (il·lus. 128) i la primera està inclosa en el *Pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic i natural de Vic*.

Il·lustració 128

- 1. Botiga Santa Clara a la Plaça de Santa Clara 1, 1931
- 2. Botiga Rambla del Carme 31, 1931

BADAJOS

A principis del segle XX els pobles i viles al voltant de la capital d'Extremadura creixen, doncs el sector econòmic principal és l'agricultura i la ramaderia. Això comporta moltes desigualtats socials, hi ha un moviment migratori cap a l'estranger, però al mateix temps arriben molts burgesos de la capital espanyola per controlar les terres. L'electricitat feia poc que havia arribat, encara hi ha deficiències en l'abastament d'aigua i la sanitat poc a poc es va millorant. A la resta d'Espanya totes les ciutats ja s'estan industrialitzant però tota Extremadura va molt endarrerida, inclòs en la mecanització de l'agricultura. A Badajoz es creen nous barris fora de les muralles, aquestes s'enderroquen el 1931 i es realitzen importants obres arquitectòniques.

Els edificis d'interès es situen dins les muralles.

El modernisme arriba més tard i és més decoratiu que constructiu (s'utilitza el guix, els taulells, el fang, els motius florals) i després es passa a l'eclecticisme. Aquest moviment apareix amb Rodolfo Martínez, arquitecte municipal, i Francisco Vaca¹¹³. Francisco Vaca i abans el seu pare, Ventura Vaca, tots dos arquitectes municipals, són els principals constructors de la ciutat. Altres arquitectes que treballen a la ciutat són Adel Pinna, Curro Franco i Martín Corral¹¹⁴. L'obra de Martín Corral també és bastant extensa, en arquitectura religiosa i civil, i abraça tots els estils fins al racionalisme.

També hi és present el moviment arquitectònic *Regionalismo* provinent sobretot d'Andalusia, en concret de Sevilla, el qual conviu amb el modernisme i l'eclecticisme, té influències del cortijo andalús i de l'estil mudèjar. D'aquest estil trobem *Els Magatzems la Giralda* de Adel Pinna i Curro Franco del 1927 i la Reforma de la Plaça Espanya de Rodolfo Martínez del 1918.

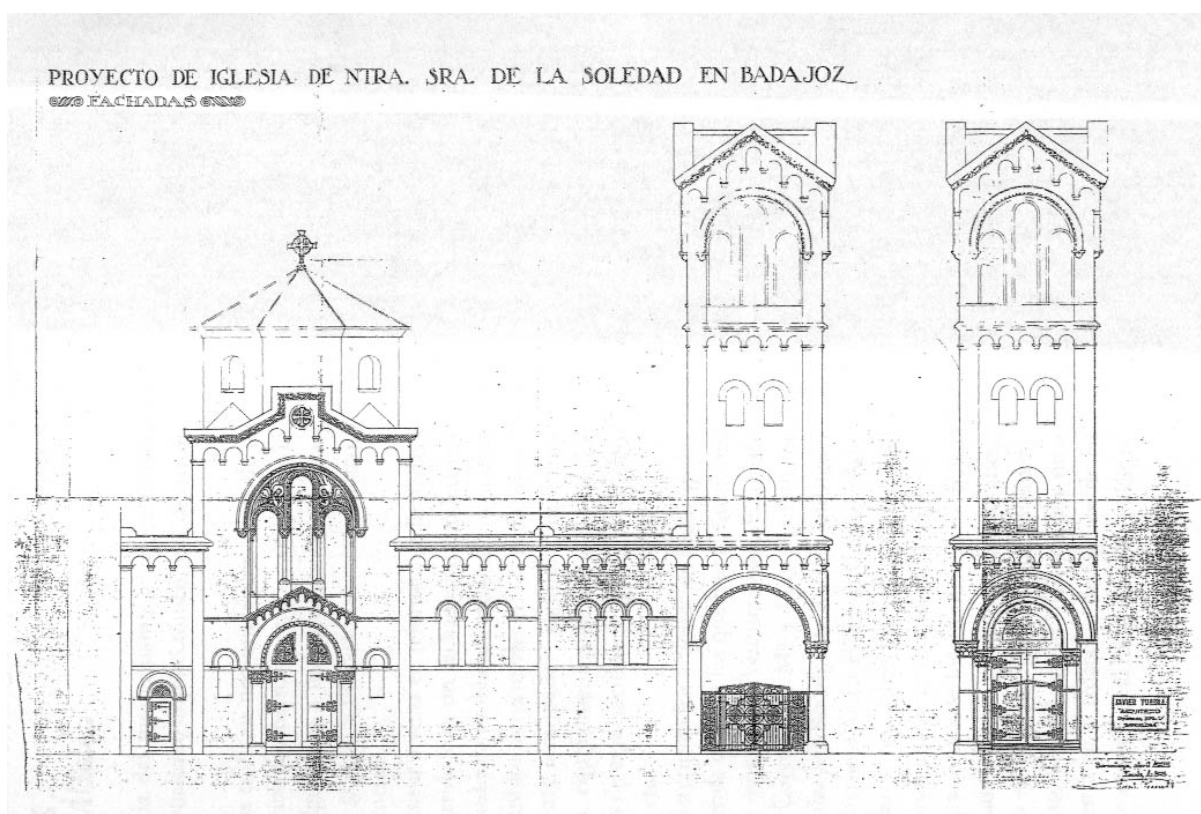
I el Racionalisme també va arribar a Extremadura de la mà de Francisco Vaca (*Cámara de la Propiedad* de 1935) i d'aquest estil també hi ha exemples de Rodolfo Martínez (*Centro Obrero* de 1931) En comparació a les grans ciutats no va tenir un gran desenvolupament.

¹¹³ Com ja hem comentat en el capítol de l'escola d'arquitectura, Francisco Vaca obté el títol el mateix any que Turull. Potser per la relació amb el seu company d'estudis rebé l'encàrrec.

¹¹⁴ Martín Corral, natural de Santander, estudia a Madrid i acaba el 1916 juntament amb Rodolfo Martínez. Francisco "Curro" Franco era enginyer i va treballar conjuntament amb Adel Pinna, arquitecte sense titulació.

L'Església de *Nuestra Señora de la Soledad* va ser projectada per Turull el 1928 però realitzada per Martín Corral l'any 1931. Segons diu el *Correo Extremeño* del 8 de setembre de 1928:

“...se presentó licencia para construir el templo de nuestra Patrona, acompañando los planos y la memoria. El autor del proyecto es el arquitecto Javier Turull, de la casa Subirana, de Barcelona, habiéndose expuesto, por acuerdo de la Junta, en los escaparates de los comercios la Paloma y de las Tres Campanas ejemplares de los planos de fachada, uno de ellos pintado en acuarela.”

Il·lustració 129

El projecte¹¹⁵ (il·lus.129) és d'estil neoromànic amb fantasia en els dissenys dels capitells i les portes decorades. Tenia un pòrtic en la cantonada a la plaça, amb una torre i un campanar, i la porta principal en la façana del carrer. La dues cares de la torre eren simètriques.

¹¹⁵ No s'ha fet fitxa perquè l'únic plànol s'ha tret del llibre: M. del Mar Lozano Bartolozzi i María Cruz Villabón, *Arquitectura en Badajoz y Cáceres. Del eclecticismo fin de siglo al racionalismo (1840-1940)*. Mérida: Asamblea de Extremadura, 1995, pàg. 405-407.

Il·lustració 130

El projecte final es fa en un altre emplaçament i segons la fitxa núm. 61577-15 del *Catálogo de elementos de interés Histórico Artístico y Ambiental de la Ciudad de Badajoz*, està considerada d'estil racionalista monumental. Ja existia una ermita dedicada a la Verge de la Soledat però va ser destruïda l'any 1813. Es desconeixen els motius pels quals no es va realitzar el projecte de Xavier Turull, ja que tenia llicència. I el projecte inicial per Martín Corral (il·lus.130) no es van acabar fins el 1986. Els dos emplaçaments tenen les mateixes característiques, fan cantonada i són allargats.

PALMA DE MALLORCA

De l'arquitectura mallorquina de principis del segle XX cal destacar en primer lloc la reforma de la Catedral de Palma feta per Gaudí entre el 1904-1914 on va introduir elements modernistes a la catedral gòtica existent. I així mateix a l'arquitecte Guillermo Forteza (1892-1943) que des del seu nomenament el 1921 com a arquitecte director en construccions escolars de les Balears, va realitzar cent vint-i-cinc projectes escolars seguint els criteris del racionalisme, i l'any 1924 el projecte el Palau Marivent. Va tenir diversos càrrecs: arquitecte diocesà (1919), alcalde (1923), professor auxiliar de l'Escola d'Arts i Oficis de Palma (1925-1930), arquitecte municipal de Palma (1933); per tant va estar molt implicat en la política, la cultura i l'arquitectura de les Illes. Altres arquitectes destacats són Gaspar Bennazar, Guillem Reynés, Jaume Aleñà i Carles Garau amb titulació anterior a Turull, i Enric Juncosa, Josep Olrz i Francesc Casas¹¹⁶ amb titulació posterior. Tots ells van deixar exemples d'arquitectura modernista, regionalista i racionalista; a banda d'aquests arquitectes mallorquins foren pocs els que realitzaren projectes a les Illes però trobem a Goday, Raspall. L'arquitectura dels arquitectes que són considerats foranis no presenta gran diferències amb el que fan a Catalunya, en canvi els arquitectes illencs, encara que influïts pels moviments catalans, reflecteixen en les seves obres la cultura local.

El 1932 Le Corbusier visita la Illa i és rebut per aquests arquitectes, malgrat això l'arquitectura balear es mou entre diferents llenguatges.

Pel que fa a la ciutat, en el centre es troben els palaus i les cases antigues i van creixent als voltants les noves cases. En aquests anys, l'illa ja comença a ser coneguda per molts estrangers per a les bones temperatures hivernals.

Xavier Turull realitza a Mallorca dues obres¹¹⁷, si bé només ha estat possible localitzar-ne una a Palma (il·lus.127), que malauradament ja no existeix. Es tracta d'una habitatge unifamiliar aïllat de tres plantes situat en una urbanització que abans es trobava apartada de la ciutat, Son Armadams, del 1933 per a Josep Villalonga¹¹⁸.

En planta baixa (il·lus.131) hi ha la zona de dia amb un porxo d'entrada amb arc de mig punt i amb un gran porxo en la façana contrària, també amb arcs de mig punt. En la planta

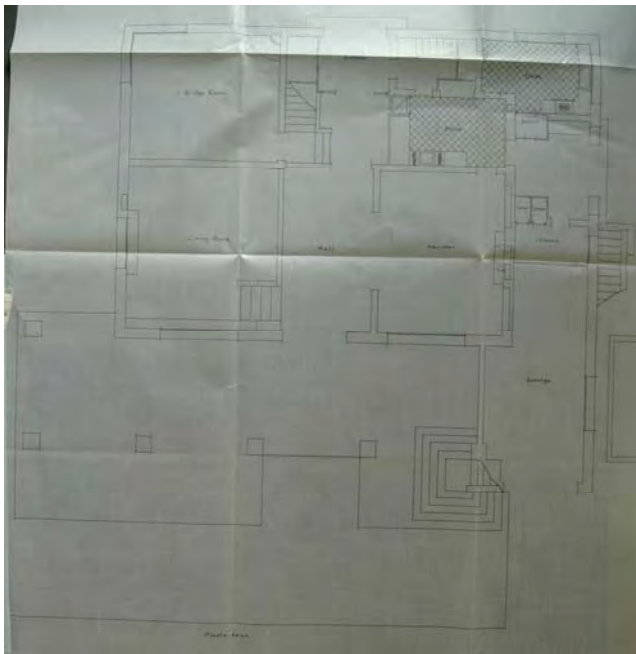
¹¹⁶ Veure l'article de Jaume Mayol Amengual: Mallorca 1932.

¹¹⁷ Extret de l'article de la *Revista AC núm. 14* sobre l'arquitecte Xavier Turull: "...Torre y chalet "Gual" y "Villalonga" en Palma y Alcudia (Mallorca)..."

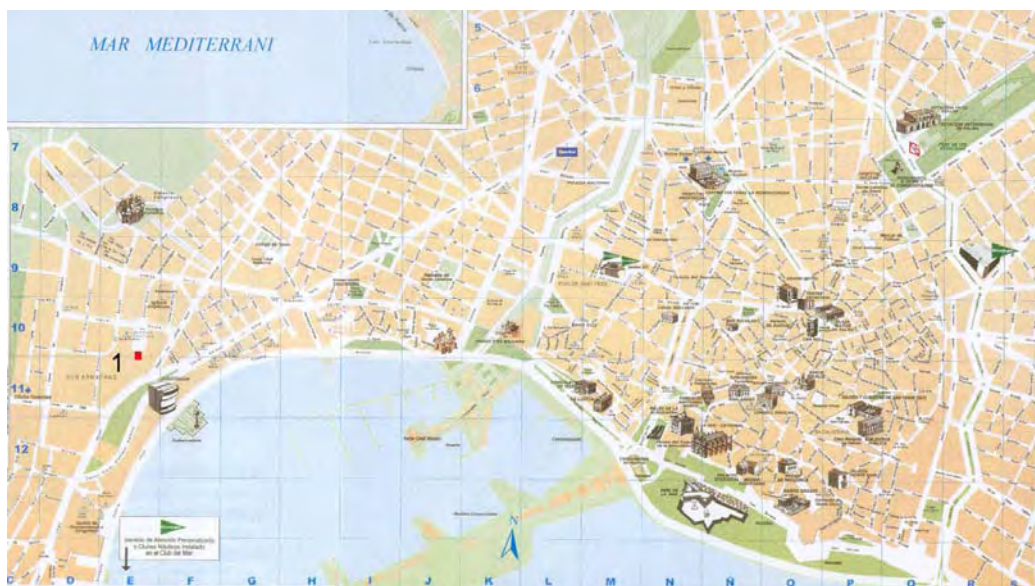
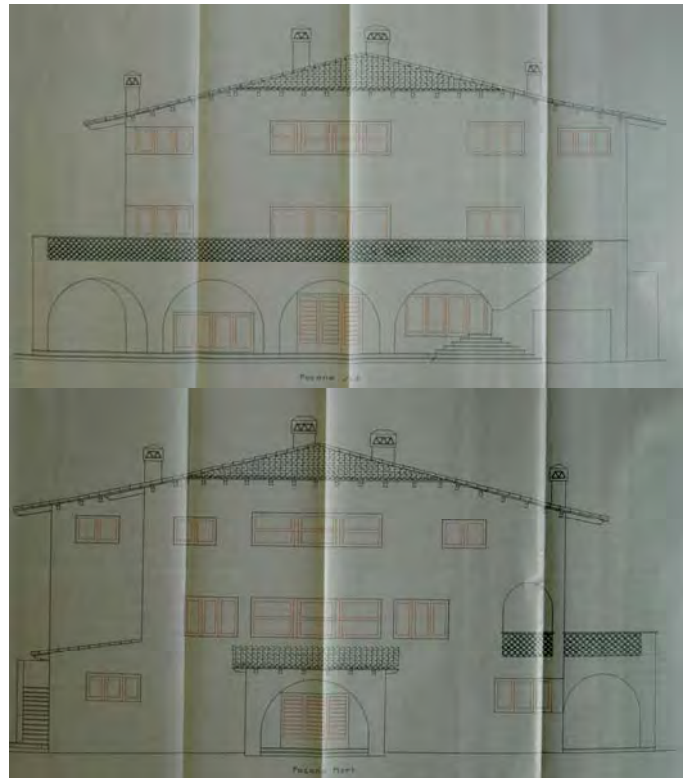
¹¹⁸ Veure fitxa núm. 76, pàg. 170-171 del vol. II.

primera hi ha la zona de nit, quatre dormitoris i dos banys i una terrassa sobre el porxo de la zona d'estar. En la planta segona hi ha la zona de servei amb una escala independent que comunicava des de la cuina, i quatre dormitoris més amb un gran estudi.

Es pot dir que segueix els paràmetres de la típica masia catalana, amb arcs, baranes de teula, coberta de teula a diferents aigües però les obertures de les façanes son rectangulars i algunes foraden les cantonades, característica més aviat de l'arquitectura racionalista, trencant el volum massís.

Il·lustració 131

Il·lustració 132

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

ÍNDEX D'IL·LUSTRACIONS CAPÍTOL 2

- II-lustració 23:** Detall balcó i ràfec *Casa Avel·lí Montenegro*, Sitges.
- II-lustració 24:** Detall porta *Casa Icart* del carrer de Balmes de Barcelona.
- II-lustració 25:** Detall portada *Patronat Parroquial* de la Garriga.
- II-lustració 26:** Arxiu Històric fotogràfic de l'Instint d'estudis fotogràfics de Catalunya. Fons Roisin ACM-9-7293. *Escoles Sant Lluís* de la Garriga.
- II-lustració 27:** Estat actual façana posterior *Escoles Sant Lluís*.
- II-lustració 28:** Façana de l'any 2002 del *Patronat Parroquial* de la Garriga al carrer del Passeig. Actualment ja no existeix la tanca i reixa de carrer i s'ha fet un accés adaptat.
- II-lustracions 29 i 30:** Francesc Puigdomenech i Tey, *En el cinquantenari del Patronat Parroquial de La Garriga*. La Garriga: Indústries gràfiques, 1977. Interior del Patronat de l'any 1926 i 1942 respectivament.
- II-lustració 31:** Estat actual interior sala *Patronat*.
- II-lustració 32:** AABCN núm. 27.655. Edifici industrial al carrer de Casanova 122-124.
- II-lustració 33:** Estat actual façana del carrer de Lepant 279 de Barcelona (veure fitxa núm. 45).
- II-lustració 34:** Estat actual façana del carrer de Tapioles 21-23 de Barcelona (veure fitxa núm. 28).
- II-lustracions 35, 36, 37, 38, 39 i 40:** Arxiu Lluís Cuspinera. Jardins *Casa Creixell* de la Garriga, 1975.
- II-lustració 41:** Arxiu Lluís Cuspinera i Font. Jardins *Casa Creixell* de la Garriga, 1975. Actualment només es conserva aquest temple sense l'escultura.
- II-lustració 42:** AHS exp. núm. 457 caixa AMH núm. 382 (veure fitxa núm. 48). Fotografia del 2001, actualment enderrocat.
- II-lustració 43:** Portada revista *AC* núm. 14, 1934.
- II-lustració 44:** Revista *AC* núm. 14: fotografia del *Hangar Esteve Fernández*.
- II-lustració 45 i 46:** Arxiu Històric de Sabadell. Façanes exp. núm. 425 (fitxa núm. 134) i 612 (fitxa núm. 141).
- II-lustració 47:** AHCOAC carpeta 635/210. Plantes *Casa Josep M. Valón*, el Masnou.
- II-lustració 48:** AHCOAC carpeta 635/210. Emplaçament *Casa Josep M. Valón*, el Masnou.
- II-lustració 49:** Arxiu Núria Turull i Creixell. Fotografia de la maqueta de la *Casa Josep M. Valón* del Masnou, aprox. 1932.
- II-lustració 50:** Estat actual *Casa Josep M. Valón* del Masnou.
- II-lustració 51:** Arxiu Lluís Cuspinera i Font. Fotografia aèria del paratge de Rosanes; *Casa Esteve Fernández*.
- II-lustració 52:** Revista *AC* núm. 14, 1934. Plantes *Casa Esteve Fernández*.
- II-lustració 53:** Arxiu Xavier Turull i Creixell. *Casa Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 54:** Fotografia Pepo Segura, 2007. *Casa Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 55:** Fotografia Pepo Segura, 2007. Interior *Casa Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 56:** Foto Pepo Segura, 2007. Interior *Casa Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 57:** Arxiu Xavier Turull i Creixell. Sala d'estar *Casa Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 58:** Fotografia Pepo Segura, 2007. Finestres sala d'estar *Casa Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 59:** Fotografia Pepo Segura, 2007. *Hangar Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 60:** Fotografia Pepo Segura, 2007. *Hangar Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 61:** Arxiu Benavent. Projecte de porteria *Casa Esteve Fernández*.
- II-lustració 62 a 65:** Arxiu Lluís Cuspinera i Font, 1994. Jardins *Casa Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 66:** Arxiu Lluís Cuspinera i Font, 2007. Estat actual *Casa Esteve Fernández*, la Garriga.
- II-lustració 67:** Arxiu Núria Turull i Creixell. *Casa Esteve Fernández* en construcció.

- II-lustració 68:** Revista AC núm. 14, 1934. Projecte de Francesc Fàbregas.
- II-lustració 69:** *Keck amb Keck*. Robert Boyce. Princeton Architectural Press, cop. New York, 1993. "The House of Tomorrow".
- II-lustració 70:** Arxiu Patronat Municipal de l'Habitatge: 4 Grups de *Cases Barates*: *Eduard Aunós, Bon Pastor, Baró de Viver i Ramón Albó*; fotos de l'època.
- II-lustració 71:** Arxiu Patronat Municipal de l'Habitatge: Plantes Tipologies A i B de les *Cases Barates*.
- II-lustració 72:** Estat actual *Grup Ramón Albó*, Patronat Municipal de l'Habitatge, Barcelona.
- II-lustració 73:** AAM exp. núm. 2220. Plànol de plantes *Grup 18 cases* al Passeig de la Bonanova 20, Barcelona.
- II-lustració 74:** AAM exp. núm. 2220: plànol de façana a carrer i fotografia estat actual *Conjunt de 18 cases* del Passeig de la Bonanova 20, Barcelona.
- II-lustració 75:** Estat actual façanes *Casa Icart* al carrer de Balmes 390 de Barcelona.
- II-lustració 76:** AAM Exp. núm. 51455. Plantes *Casa Icart*.
- II-lustració 77:** Arxiu Convent de la Salut (Pares Franciscans). Plànol de façana i secció del *Convent de Crist Rei*.
- II-lustració 78:** Plànol de Barcelona.
- II-lustració 79:** Estat actual *Casa Eulàlia Cuxart*, Cerdanyola del Vallès.
- II-lustració 80:** Arxiu Núria Turull i Creixell. *Casa Eulàlia Cuxart*, Cerdanyola del Vallès.
- II-lustració 81:** Arxiu Històric de la Diputació lligall 3.056, permisos de 1927. Planta *Casa Eulàlia Cuxart*, Cerdanyola del Vallès.
- II-lustració 82:** Pou, detall ràfec i paviments interiors estat actual *Casa Eulàlia Cuxart*, Cerdanyola del Vallès.
- II-lustració 83:** *Casa Narcís Rovira*, Rda. Circumval·lació, Cerdanyola del Vallès, Fotografia de 2001, actualment enderrocada.
- II-lustració 84:** AHCEV exp. núm. 20 sèrie 121, caixa 10011/3170. Plantes *Casa Narcís Rovira*, Cerdanyola del Vallès.
- II-lustració 85:** AHCEV exp. núm. 24 sèrie 121, caixa 10013/3172. Planta i alçat *Casa Antònia Perich*, Cerdanyola del Vallès.
- II-lustració 86:** Plànol de la urbanització Bellaterra i del centre de Cerdanyola del Vallès.
- II-lustració 87:** Estat actual *Casa Creixell* de la Garriga, façana principal.
- II-lustració 88:** Arxiu Lluís Cuspinera i Font. *Casa Creixell*, la Garriga.
- II-lustració 89:** Arxiu Núria Turull i Creixell. Interior *Casa Creixell*, la Garriga.
- II-lustració 90:** Arxiu Núria Turull i Creixell. *Casa Creixell*, la Garriga.
- II-lustració 91:** *Història gràfica de La Garriga 1900-1984*. Albert Benzekry y Fortuny. Indústries gràfiques, la Garriga, 1985. Façana de la *Casa Ramos* al c/ d'Ignasi Sala de la Garriga.
- II-lustració 92:** Estat actual *Casa Ramos* de la Garriga, façana a la Plaça del Silenci.
- II-lustració 93:** Estat actual jardins *Casa Ramos*, la Garriga.
- II-lustració 94:** *El Casino. En el cinquantenari del Patronat Parroquial de la Garriga*, Francesc Puigdomènech i Tey. Indústries gràfiques La Garriga, 1977. Platea.
- II-lustració 95:** AMLG Obres particulars 1921-25 caixa núm. 250. Planta d'*El Casino*, la Garriga.
- II-lustració 96:** Arxiu Lluís Cuspinera i Font. *El Casino* de la Garriga.
- II-lustració 97:** Estat actual *El Casino* de la Garriga.
- II-lustració 98:** Arxiu Núria Turull i Creixell. *Casa Joan Font* en construcció, la Garriga.
- II-lustració 99:** AHCOAC Carpeta CV 104 18 A. Plànol de la façana principal de la *Casa Joan Font*, la Garriga.
- II-lustració 100:** Estat actual *Casa Joan Font*.
- II-lustració 101:** Arxiu Lluís Cuspinera i Font. Interior *Casa Joan Font*.
- II-lustracions 102-103:** Arxiu Lluís Cuspinera i Font. Interiors *Casa Ramos*.

- II-lustració 104:** Plànol de la Garriga.
- II-lustració 105:** AHMasnou Obres 1933 llibre 795 núm. 111. Alçat *Casa Nicet Herraiz*, el Masnou.
- II-lustració 106:** AHMasnou Obres 1933 llibre 795 núm. 111. Planta pis *Casa Nicet Herraiz*, el Masnou.
- II-lustració 107:** Estat actual *Casa Nicet Herraiz*, el Masnou.
- II-lustració 108:** Plànol del Masnou.
- II-lustració 109:** *Moià, 1875-1939. La vida d'un poble en imatges*. Jaume Clarà i Arinsa. Ajuntament de Moià, 1997. Fotografia de la *Fonda del Remei* del 1915.
- II-lustració 110:** Arxiu Xavier Turull i Creixell. *Fonda del Remei* de Moià en obres. La seva família treu el cap per una de les finestres.
- II-lustració 111:** AH Moià obres 1922-1935. Plànols d'alçats de la *Fonda del Remei*, Moià.
- II-lustració 112:** Plànol de Moià.
- II-lustracions 113:** Arxiu Històric de Sabadell. Plànol d'exp. núm. 456, caixa núm. 396.
- II-lustracions 114:** Arxiu Històric de Sabadell. Plànol d'exp. núm. 611, caixa núm. 398.
- II-lustració 115:** Arxiu Històric de Sabadell. Plànol de façana d'exp. núm. 456, caixa núm. 396.
- II-lustració 116:** Arxiu Històric de Sabadell. Plànol de façana d'exp. núm. 597, caixa núm. 398.
- II-lustració 117:** Plànol de Sabadell.
- II-lustració 118:** Estat actual *Casa Avel·lí Montenegro*, Sitges.
- II-lustració 119:** AMS 1/1933. Plantes de la *Casa Avel·lí Montenegro*, Sitges.
- II-lustració 120:** Arxiu Núria Turull i Creixell. *Casa Avel·lí Montenegro* recent acabada.
- II-lustració 121:** Estat actual *Villa Teresita* de Josep M. Martino a Sitges.
- II-lustració 122:** AMS 63/1925. Plantes i alçats de la *Torre irlandesa*, Sitges.
- II-lustració 123:** Plànol de Sitges.
- II-lustracions 124-125:** Estat actual *Botiga Santa Clara*, Vic.
- II-lustració 126:** Estat actual *Botiga Rambla del Carme*, Vic.
- II-lustració 127:** *Pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic i natural de Vic, sector fora muralles*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1985. Estat originari *Botiga Rambla del Carme*, Vic.
- II-lustració 128:** Plànol de Vic.
- II-lustració 129:** *Església Nuestra Señora de la Soledad* de Badajoz. Plànol del llibre *Arquitectura en Badajoz y Cáceres. Del eclecticismo fin de siglo al racionalismo (1840-1940)*, M^a del Mar Lozano Batolozzi i Maria Cruz Villalón, Asamblea de Extremadura, 1995.
- II-lustració 130:** Estat actual *Església Nuestra Señora de la Soledad* de Badajoz.
- II-lustració 131:** AMP Exp. núm. 326/1933. Planta i alçats *Casa José Villalonga*, Palma de Mallorca.
- II-lustració 132:** Plànol de Palma.

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

LA SEVA OBRA. DINS LES POBLACIONS: ON TREBALLA

CAPÍTOL 3: ANÀLISI GRÀFICA

Analitzant la documentació gràfica adjunta en les fitxes s'observa que Xavier Turull utilitza el sistema dièdric de planta-alçat-secció però no passa d'aquest sistema de projecció bàsic. Podia haver utilitzat projeccions centrals o paral·leles com la perspectiva i l'axonometria, com a documentació complementària del projecte, i per explicar més detalls dels edificis i augmentar el coneixement que es pot tenir d'ells. També podia haver utilitzat plantes de sostres, paviments, cobertes, alçats posteriors i dels patis, seccions longitudinals i transversals completes, plantes estructurals, entre d'altres, però no ha estat així.

El dibuix està considerat el millor mitjà per passar de la idea arquitectònica a la seva realització. A partir d'aquí cada arquitecte dóna la informació que creu necessària o que és habitual en la seva manera de treballar.

Normalment per a persones no enteses en arquitectura, els clients o propietaris, la manera més fàcil d'entendre el projecte seria mitjançant la perspectiva però el que s'acostumava a fer eren les plantes i seccions. Aquestes no són més que talls imaginaris d'una part de l'edifici. Els alçats s'acosten més a la realitat encara que poden donar falses impressions al tractar-se de dues dimensions.

Una altra forma de representar l'arquitectura és la maqueta, amb la qual es visualitza el volum de l'objecte. Entre la documentació de Xavier Turull només s'ha trobat una fotografia de la maqueta de la casa Valón¹¹⁹.

El sistema dièdric o de projecció ortogonal és el més utilitzat en arquitectura des del Renaixement¹²⁰, perquè ens dóna moltes característiques de l'objecte, com l'escala, els angles i les proporcions, informació que ha de servir per al constructor, a més de descriure les qualitats dels objectes arquitectònics, i servir a l'arquitecte per projectar i concebre la idea.

Una primera conclusió que es pot extreure de totes les fitxes adjuntes és que Xavier Turull, en general no emmarcava els plànols amb marge, ni tampoc posava caràtula. Tot i això els plànols presenten un ordre correcte. Pel que fa a les plantes sempre dibuixava totes les que té el propi projecte (planta baixa, pis, soterrani...). Dibujava també els alçats principals

¹¹⁹ Veure fitxa núm. 66, pàg. 150-151 del vol. II.

¹²⁰ Jorge Sainz, *El dibujo de arquitectura*. Madrid: Nerea, 1990.

(generalment el que dóna al carrer), però en el cas dels projectes més destacats o de major volum els dibuixa tots. Respecte a les seccions quasi sempre dibuixava un part de façana seccionada per posar de manifest l'estructura formal de l'edifici, amb alguna cota.

Una característica comuna de tots els documents gràfics dels projectes és que aquests no estan gaire definits, hi ha volumetria general, l'esquema de les façanes, plantes i seccions, però sense acabar de determinar els materials i els acabats. I respecte a les acotacions hi ha les mínimes (les principals) per poder construir l'edifici. De tot això se'n dedueix que Xavier Turull era un arquitecte de peu d'obra, on acabaria de definir les idees de cada projecte, especificar materials, acabats i mides.

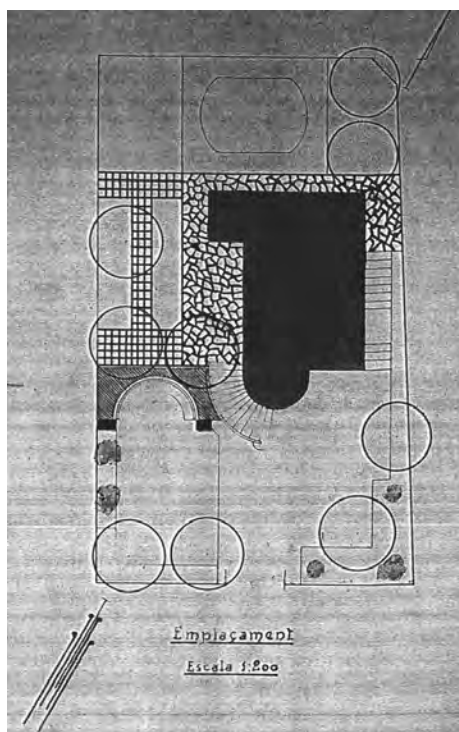

figura 1

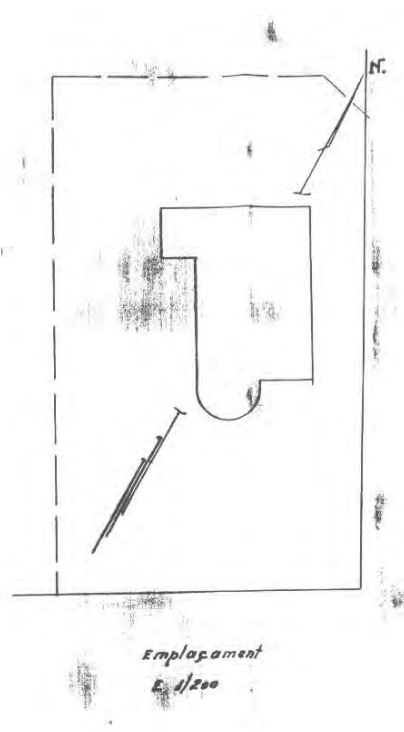

figura 2

Hi ha un cas concret, la casa per a Josep M. Valón al Masnou on la documentació visada i entregada (figura 2) a l'Ajuntament no coincideix amb la que tenia el propietari (figura 1) i després Pere Benavent (1899-1974)¹²¹ va utilitzar per fer la reforma. Aquests últims són uns plànols molt més detallats. Així en l'emplaçament i les plantes hi han grafiats els paviments, apareix el mobiliari, en les façanes els materials tenen diferents textures i la lletra està més treballada. Resumint són uns plànols molt més elaborats i atractius per al client, en canvi els que presenta a l'Ajuntament contenen el mínim per tal de realitzar els tràmits de llicència.

¹²¹ Els plànols visats són els que estan a l'Arxiu Històric del Masnou i els plànols de la propietat i que tenia en poder en Pere Benavent, són els que hi ha a l'Arxiu Històric del COAC. Veure fitxa núm. 66.

En poques ocasions dibuixa els paviments (veure fitxes núm. 68, 87).

Tornant als sistemes de representació dels plànols, normalment l'alçat de la façana i el tros de secció tenen relació, les plantes entre elles també, però poques vegades ho col·loca de tal manera que es pugui llegir la planta i la façana a sobre o a sota. Les cotes són mètriques i van d'un extrem a l'altre del que estan acotant i el text està inclòs a l'interior de la fletxa.

Un altre tret a destacar és que moltes vegades pinta amb color negre les parts seccionades de les plantes i les seccions. De vegades dibuixa la textura del material, cosa que ajuda a saber el material que vol posar. Moltes vegades destaca els elements que apareixen en el primer pla de la façana (cornises, emmarcats) i per tant la fusteria que quedaria una mica més endarrere no la dibuixa. Algunes vegades fa el sombrejat insinuant els quarterons de les finestres i portes o els balustres de les baranes, sense acabar de dibuixar-los del tot. En els últims projectes de la seva vida afegeix ombres a les façanes, per donar una mica de profunditat a les obertures, però sense haver-les determinat geomètricament. Les ombres, colors, textures ens donen més informació del projecte i ajuden a entendre'l millor.

El tipus de lletra varia molt d'un plànol a un altre, sempre manuscrita. A vegades el títol apareix a la part superior, altres a la inferior, dreta i esquerra, encara que el mètode més empleat és a la dreta en la part inferior. El que sí que apareix molt sovint és la data (dia i/o mes) i l'any, la seva firma i la de la propietat. Alguna lletra és una mica més ornamentada que la resta, que normalment són de pal i en majúscules, en algun cas són retallades i estan emmarcades en forma de caràtula. Sota cada projecció hi ha el nom explicatiu (en majúscules o minúscules) i una pràctica generalitzada és de posar la llegenda dins de cada peça (també en lletres majúscules o minúscules).

En alguns plànols inclou l'emplaçament juntament amb les façanes, les plantes o les seccions, és a dir, en un mateix plànol inclou dibuixos a diferents escales. L'escala gràfica sempre l'anota i el més comú és 1/50 per a les plantes, alçats i seccions, a 1/20 per als detalls i per als emplaçaments una escala més petita (1/500 o 1/1000). L'escala és una dada important perquè ens permet deduir aproximadament el seu tamany real.

Hi ha algun cas on utilitza el mateix plànol per a diferents projectes, canviant el nom de la propietat i alguna cota, com per exemple les fitxes núm. 97, 99, 100, 107 i 125, tot i que alguna mida no coincideix; és a dir no estan totalment a escala.

Gairebé mai apareix la numeració del carrers, però en fa referència als més propers, i la distància a la cantonada, en canvi, sempre situa l'orientació geogràfica (amb una fletxa).

El que també s'ha de destacar és que molts tenen el seu segell amb el seu domicili, (això ha estat una manera per saber en quines èpoques va treballar en un despatx i en quines, en altres) Igual que el segell del COAC, el que demostra que ja es començaven a visar els projectes a partir del juny de 1932. Va utilitzar tres tipus de segells, dos per al carrer de Diputació (un en forma rectangular i l'altre d'el·lipse) i un per al carrer de Muntaner.

Per tots aquests motius es poden diferenciar les obres més importants de les obres menors (construcció més senzilla). Les primeres requereixen més explicacions, per tant més plànols i més façanes. Ben diferent de les cases populars on només representa la façana principal, la posterior no apareix mai, i a més molt sovint utilitza una escala més petita.

El format del paper varia segons les necessitats, tendint, per això, a fer-los allargats, i en tela. En els casos en què aprofita un mateix plànol per a un altre projecte el que fa és una còpia. Utilitza la tinta com a eina principal de dibuix, i de diferents colors, tant per davant del paper, com per darrere.

Pel que fa a les obres de Sabadell, en la majoria apareixen conjuntament amb el projecte, la situació i disseny del pou i la fossa sèptica per desaiugar, atès que totes les obres que es tramitaven a l'Ajuntament passaven per una inspecció de Sanitat.

Un altre tret significatiu és la incorporació, en alguns supòsits, de les superfícies a les plantes i algun moble. Els balustres de les baranes els grafia sempre de la mateixa manera, insinuant el perímetre d'un costat. El que no grafia mai és el gir de les portes i les finestres.

Comparativament amb d'altres arquitectes, el sistema representatiu més utilitzat és el dièdric però la manera de grafiar varia, cada arquitecte té la seva tècnica, que a més segons el tipus d'encàrrec o el client és diferent. Per tant no es pot classificar dins de cap tipologia la forma de representar els plànols en l'època de Xavier Turull. A Barcelona la presentació dels plànols varia molt, perquè els projectes són molt diferents, els encàrrecs van des d'edificis públics com els Jutjats a escoles, passant per habitatges unifamiliars en diferents barris. En canvi a Sabadell, com la tipologia de casa anglesa està molt estesa, el model de presentació és molt semblant al d'altres arquitectes. En Bonaventura Bassegoda presentava la majoria de plànols de projectes del Masnou a colors, amb les ombres, els acabats de les façanes i materials.

En tots els casos sempre hi pot haver excepcions o diferents matisos.

Les condicions d'higiene, comoditat o confort que avui en dia tenim, no tenen res a veure amb les que hi havia en l'època de Xavier Turull, fa més de 80 anys. Hi ha casos en què afegeix un pati de ventilació interior per als dos dormitoris centrals de la planta, però hi ha casos en què el pati no hi és i per tant el dormitori del mig té ventilació directa a l'exterior, sinó que ho fa a través d'un altra. Paradoxalment hi ha algun projecte en el què el rober està a l'interior i ventila al pati, i el lavabo està a l'exterior (veure fitxa. núm. 144); i també succeeix en altres en els que hi ha una peça anomenada "cuarto" o "cuartet" (veure fitxa. núm. 52, 113, 115, 147) o el rebost (veure fitxa núm. 63) que ventilen al pati i el lavabo està en el pati posterior. I curiosament en la fitxa núm. 116 trobem que la ventilació del dormitori central s'ha resolt, però també la incorporació del lavabo al volum, fent un pati més petit i a través del qual s'accedeix al bany.

Altres aspectes diferents en la manera de construir d'avui en dia, el trobem en què la cuina a vegades apareix com a un annexa al volum de l'edificació, i el lavabo o "comú" molt sovint. En canvi el concepte de cuina-menjador pràcticament no existeix, quasi sempre la cuina és independent.

En altres casos, el lavabo no apareix (veure fitxa. núm.138).

Altres projectes l'edifici comparteix l'ús de la botiga o magatzem amb l'habitatge.

Pel que fa a les instal·lacions, en la majoria de projectes de Sabadell inclou la fossa sèptica i en alguns el col·lector general. De la fossa dona les mides i la capacitat segons el nombre de persones que habiten l'habitatge. A vegades aquesta fossa està dibuixada en detall apart, en planta i secció i a un escala més gran, en altres s'inclou en l'emplaçament i en altres en la planta distribució, i sempre situada en el pati posterior.

Es pot diferenciar un tipus de grafisme pels habitatges unifamiliars aïllats i un altre pels habitatges entre mitgeres de Sabadell, sobretot degut al mateix edifici projectat en si mateix.

3.1. CLASSIFICACIÓ TIPOLÒGICA

Les seves obres (fins ara catalogades) es poden ordenar segons les següents tipologies:

Edificis públics: escola, patronat, església i convent.

Edificis industrials: tallers, magatzems, garatges.

Edificis per a l'espectacle i lleure: cinema Imperial, cinema Metropol, cine Barcelona, cinema Volga, el Casino, balneari.

Disseny i interiorisme: botigues, pastisseria.

Habitatges unifamiliars: en filera, entre mitgeres, aïllats.

Habitatges plurifamiliars: entre mitgeres, en filera.

Edificis turístics: hotels, fondes.

Jardineria

Documentació administrativa: informes, peritatges, valoracions, dictàmens¹²².

Reformes i ampliacions

Altres: desguassos, rètols.

Com que l'habitatge és la tipologia més utilitzada per Xavier Turull, en la seva obra faig una explicació de les diferents tipologies que es troben dins l'habitatge.

Classificació numerada de les obres segons zones, tal com apareix en l'índex per poblacions, incloent-hi els treballs no detallats en fitxes:

Badajoz: 1

Barcelona: 61

Cerdanyola del Vallès: 5

La Garriga: 16

Mallorca: 2

El Masnou: 3

Moià: 1

Sabadell: 122

Sant Adrià del Besòs: 1

Sitges: 2

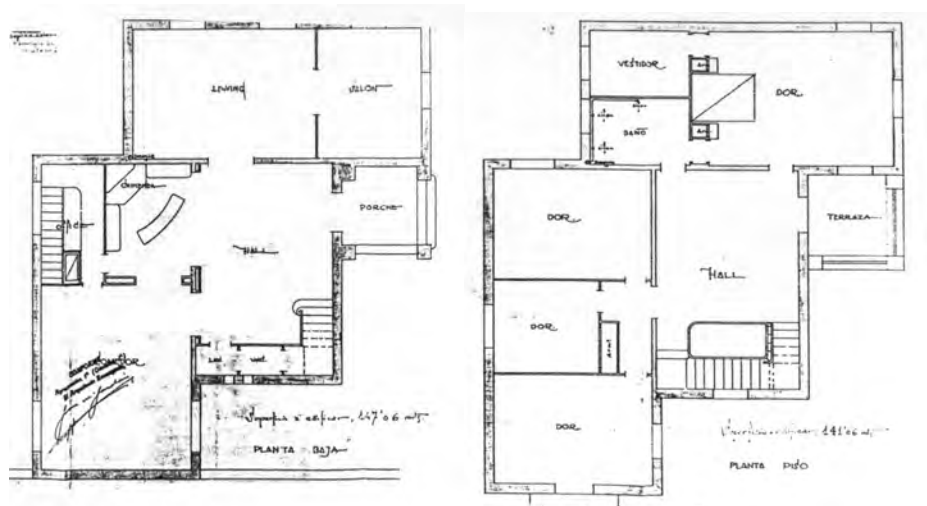
Vic: 2

¹²² Dictamen del Cinema Astoria, sobre l'estat i compliment de normes de la sala. Arxiu COAC Fons GATPAC C-205-258, 30 d'abril de 1934; el signen Pere Domènech Roura, Francesc de Paula Nebot i Xavier Turull.

3.1.1. Habitatge unifamiliar aïllat

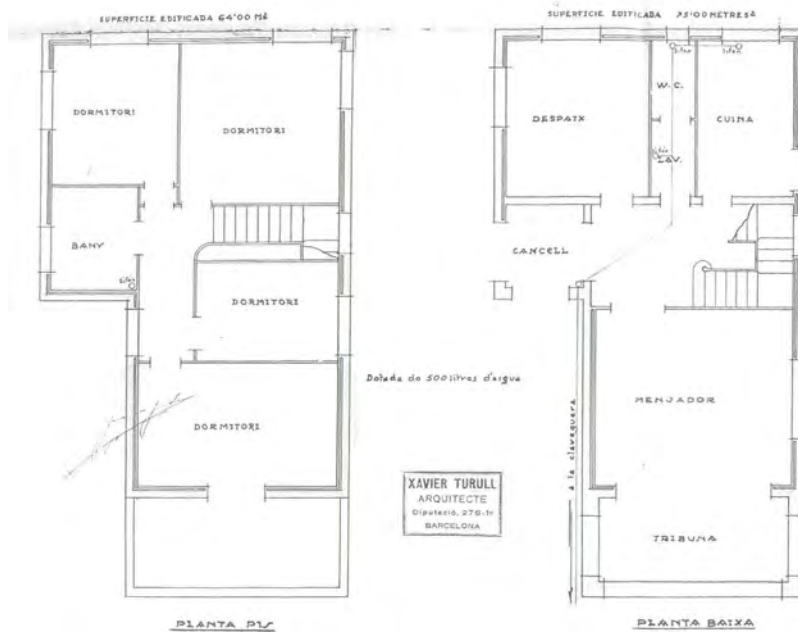
Aquest tipus abasta des de la casa unifamiliar aïllada de planta baixa, fins a la que pot estar integrada per dos o més plantes pis. L'ocupació de la parcel·la presenta un seguit de variants, depenent de la disposició; si es troba al mig o al costat, però sense que cap de la parets sigui mitgera. L'articulació interna de l'habitatge, quan presenta diverses plantes, fa que un dels elements constitutius esdevingui estructural, com l'escala. La disposició d'aquest en el centre o en un dels extrems donarà lloc a l'articulació i distribució dels diferents espais i llurs funcions. La planta baixa resta quasi sempre dedicada a les funcions de dia amb estances com: menjador, saló, cuina, serveis; i la planta o plantes superiors a les funcions de nit: dormitoris, bany, lavabo i terrassa que a vegades pot servir per estendre la roba.

Es tracta d'una construcció de *prestigi*, és a dir, més qualificada. Per la major disposició espacial i per un seguit d'avantatges adreçats a solucionar les de residència per a un únic agent, com una millor ventilació i il·luminació, estances més grans, etc.

Casa Rosa Upon al c/ d'Àngel Guimerà, fitxa núm. 39

Principalment aquesta tipologia es troba en les poblacions típiques d'estiuieg: la Garriga, el Masnou, Cerdanyola del Vallès i Sitges. A la ciutat de Barcelona també hi ha alguns exemples, situats fora del centre urbà com la *Casa Rosa Upon* al carrer d'Àngel Guimerà o la *Casa Rafael Vaqués* al Passeig de Turull.

Casa Rafael Vaqués al Pg. de Turull, fitxa núm. 45

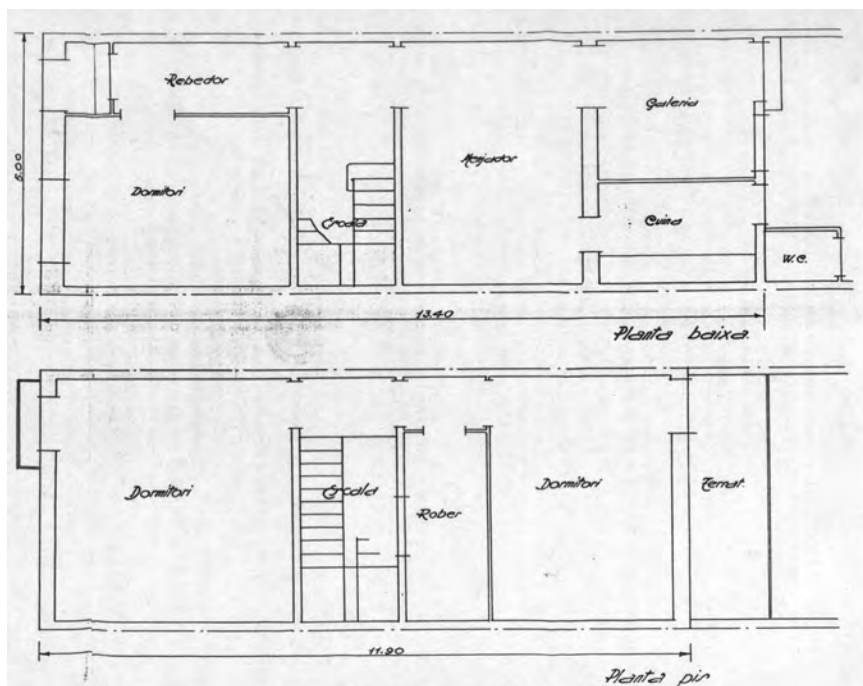
3.1.2. Habitatge unifamiliar entre mitgeres

Que es pot donar en planta baixa o tan sols en planta baixa i primer pis. És l'expressió edificatòria més simple entre els tipus residencial i la que s'utilitza com a unitat en els casos en els que la façana és més ample.

Es tracta d'una parcel·la de dimensions més reduïdes que el tipus anterior i quasi sempre partint d'un desenvolupament d'aquest en profunditat, una part de la qual està construïda i l'altra roman com a jardí. El fet que aquest espai no construït es trobi en la part del davant (p.ex. la casa al carrer de Lope de Vega de Barcelona -fitxa núm. 33-) o del darrere de la construcció no altera el seu caràcter tipològic; com tampoc l'aparició en molts casos d'un o dos cossos sobresortits en la façana posterior (cuina, WC).

Les diferents amplades de la parcel·la oscil·len entre 4,10 i 8,46 m. i no arriben quasi mai a superar aquesta darrera mida. L'espai interior s'articula en funció d'un passadís, disposat en un dels costats (quan és un cos) o bé en el centre (en el cas de doble cos), quan es tracta d'un habitatge en planta baixa, i situat lateralment quan l'escala comunica amb la planta pis. El passadís s'obre a les diferents habitacions des del cancell fins a la cuina-menjador. Quan la casa creix en alçada, generalment la distribució és idèntica a la d'una sola planta amb la diferència que la peça fosca és substituïda per la caixa d'escala i en el pis es s'hi posar un balcó.

Aquestes actuacions les realitza principalment de 1932 a 1934 i sobretot a Sabadell¹²³.

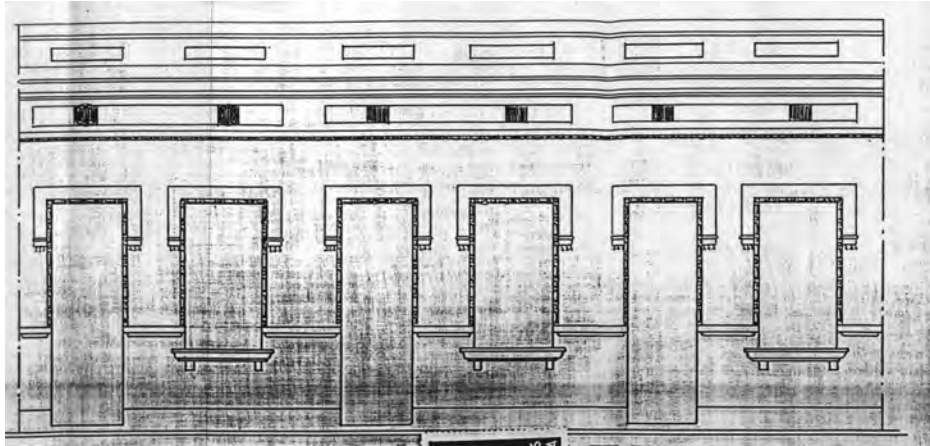
Casa Pere Vilaplana al c/ de St. Maties de Sabadell, fitxa núm. 137

Aquesta distribució és utilitzada per complir les funcions d'una sola família i per tant l'aparició del pis actuarà en benefici d'un major espai per a les funcions diürnes. La gran majoria d'habitatges són amb tres dormitoris, però també n'hi ha de més grans de quatre, cinc o sis dormitoris.

Les façanes acostumen a ser molt semblants, amb la porta d'entrada i una finestra. Quan són dues plantes les obertures inferiors es repeteixen a dalt en forma de dues finestres o algunes vegades un petit balcó. La variació ve donada pels acabats, sòcols, cornises, emmarcats i altres detalls que diferencien unes façanes d'altres.

Dins d'aquesta tipologia hi hauria algunes variants: la casa unifamiliar en sèrie o en filera entre mitgeres. Aquest tipus planteja de forma més explícita la seva imbricació amb la morfologia urbana. El sistema d'agrupació dels habitatges anirà assolint el caràcter d'identitat urbana des del carrer al barri, fins a la ciutat.

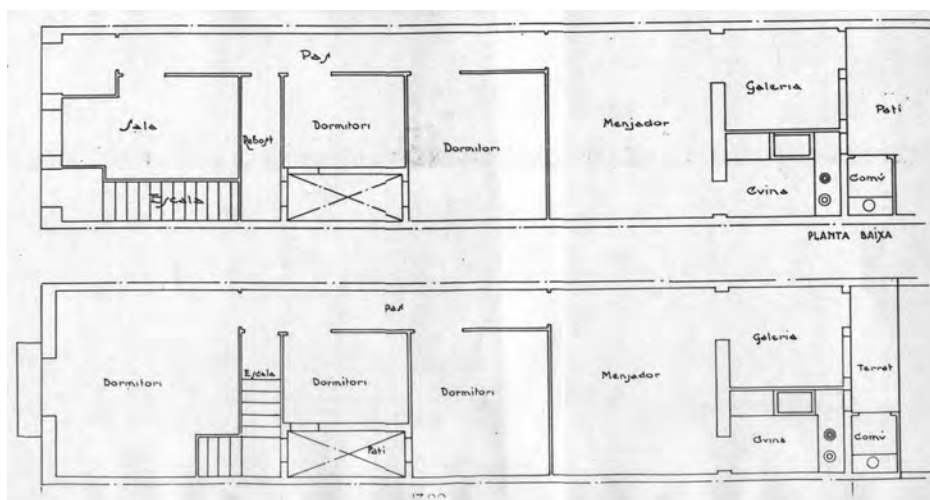
¹²³ Jaume Puig i Castells fa un estudi sobre les tipologies edificatòries a *L'habitatge i la construcció de la ciutat a Sabadell 1850-1950*. Sabadell: Arxiu Històric, 1987.

Cases Josep Manuel Teixidó al c/ de la Unió, 173-179 de Sabadell, fitxa núm. 56

L'altra variant és la casa per a dues famílies entre mitgeres: a diferència del primer, l'escala deixa de ser escala unifamiliar per esdevenir l'accés directe a un altre habitatge en la planta pis. Cada família disposarà d'un accés individual; a la planta baixa la porta és l'accés a la casa, mentre que l'accés a la planta pis es fa a través de l'escala que dóna directament al carrer. L'articulació interna de l'espai en cadascun dels habitatges presenta una organització diferent ocasionada sempre per l'aparició de l'escala que ens mena en la planta baixa i que se situa en un dels costats de l'edificació o en el centre depenent de l'amplada de façana.

A mesura que avança el temps, les comoditats s'imposen i les distribucions es varien; la separació de la cuina de la sala d'estar o menjador, que fa sortir la primera cap al pati, la millor distribució de la ventilació, la incorporació d'alguns elements com les fosses sèptiques i l'aparició del lavabo. L'evolució de l'habitatge comporta un increment notable de les condicions d'habitabilitat.

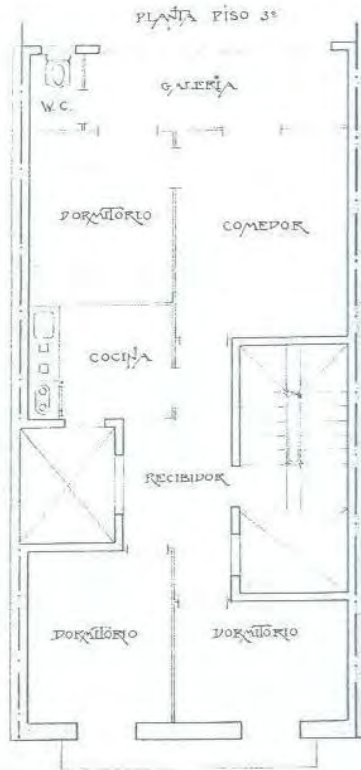

Casa Maria Agraz Buil al c/ de St. Maties, 9-9bis de Sabadell, fitxa núm. 64

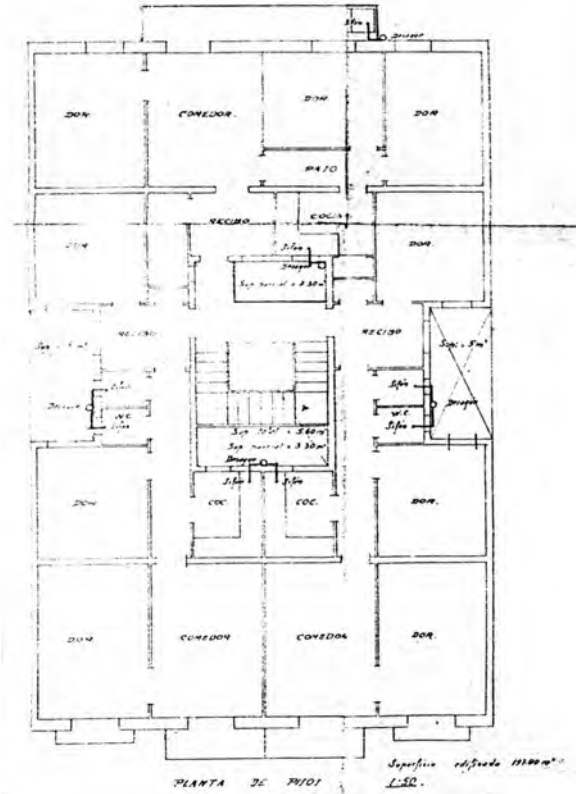
3.1.3. Habitatge plurifamiliar entre mitgeres

O casa de veïns. L'accés als habitatges es fa mitjançant una escala, lateral o central, que va directament des del carrer fins a les diferents plantes dels pisos. Les alçades poden variar des de dos pisos fins a set. L'accés dona a dues vivendes per replà, gairebé sempre, i quan l'amplada no arriba als sis metres de façana se sol adoptar la solució, d'una sola vivenda per replà. L'aparició de l'escala i els patis de ventilació condicionen la distribució. Cada habitatge articula el seu espai interior a partir d'un passadís central que fa de distribuïdor de les diferents estances i es produeix també una concentració dels serveis entorn dels patis de ventilació interiors. Els patis es poden trobar al davant o al darrere del cos de l'escala i a cada costat de la paret mitgera. La distribució interior condiciona al mateix temps l'aspecte final de les façanes, pels buits i els plens. Normalment quan l'escala és central hi ha un eix de simetria perpendicular a la façana (*Casa Icart* al carrer de Balmes, 390 –fitxa núm. 46-) i quan l'escala és lateral l'eix és paral·lel a la façana (casa al carrer del Clot, 180 –fitxa núm. 40-).

En algun cas la casa de veïns està en xamfrà, les distribucions de les vivendes segueixen un mateix ordre però no són simètriques. I la façana, en disposar de dues o tres cares, donarà lloc a una recerca composicional volumètrica més rica (casa al carrer de Tapioles, 21-23: fitxa núm. 30).

c/ del Consell de Cent 478 fitxa núm. 7

c/ de Lafont 29 fitxa núm. 47

Aquest tipus és comú trobar-lo en els eixamples de les ciutats. A Sabadell hi ha algun exemple, però són d'alçada reduïda; a Barcelona gràcies a les normatives aquesta tipologia és més important.

CAPÍTOL 4: CONCLUSIONS

Com s'ha exposat a la introducció, els objectius concrets que han servit de referència per la elaboració de la tesi són: el coneixement exhaustiu de la vida de Francesc Xavier Turull, la recerca i localització de documentació històrica, escrita i gràfica tant de la biografia com de l'obra de l'arquitecte, la identificació i catalogació de les seves obres i, finalment, l'anàlisi de les obres de l'arquitecte en el context social, històric i artístic del moment en que van ésser realitzades.

La investigació feta ha permès la localització de gran part de l'obra d'en Xavier Turull que ha estat catalogada de forma sistemàtica en les fitxes que s'adjunten. L'obra de l'arquitecte es recolza en tres aspectes: una alta capacitat productiva amb assimilació d'innovacions tecnològiques, una personalitat artística sensible als nous moviments arquitectònics, i una obertura tipològica, lligada als punts anteriors, amb predomini de l'habitatge unifamiliar entre mitgeres.

Xavier Turull, va morir en plena maduresa, després d'haver exercit la seva professió només durant catorze anys. En aquest curt període, la seva activitat professional va ser molt intensa, no només per la quantitat i varietat d'obres projectades i realitzades (més de dos-cents treballs repartits en diferents poblacions) sinó per la qualitat d'algunes d'elles. Altres arquitectes contemporanis a Xavier Turull, a l'edat de trenta vuit anys, encara no havien realitzat tantes obres. Es pot dir, genèricament, que cap arquitecte arriba a la plena maduresa fins superats els quaranta o cinquanta anys, amb algunes excepcions com Le Corbusier. En comparació, Rafael Masó va treballar durant 30 anys i va realitzar pràcticament la mateixa quantitat de projectes.

Cal destacar el caràcter independent i d'obertura a la modernitat de l'obra arquitectònica de Xavier Turull. Lluny d'acomodar-se a un estil concret va estar sempre obert als nous corrents i moviments arquitectònics, anticipant-se en el temps al concepte d'una arquitectura renovadora i en constant evolució.

Va ser una persona familiar i extravertida, de mentalitat oberta i emprenedora, compromès amb la societat, molt treballador, enamorat de la seva feina, de l'art, la música i la natura.

CONCLUSIONS

La diversitat d'ensenyaments i influències que va rebre durant el seu període universitari - tant dels mestres modernistes com dels intel·lectuals d'un incipient noucentisme- va ser decisiva per a la formació de la seva personalitat artística.

L'obra arquitectònica de Xavier Turull i Ventosa reflecteix clarament els seus orígens. D'una banda està al servei de la burgesia, tant en la construcció i reforma de segones residències com en la construcció de cases per a treballadors de la indústria tèxtil; d'altra banda busca servir la societat amb la construcció d'escoles, equipaments d'oci, entre d'altres.

També cal destacar la utilització de les seves afeccions: la fotografia, el dibuix i el maquetisme com a eines de treball, que ens demostren a més de l'esmentada concepció moderna de l'arquitectura, la seva vocació professional i artística.

De 1932 a 1934 l'activitat professional d'en Xavier Turull se centra principalment a Sabadell, ciutat fortament vinculada als seus orígens familiars, on va dur a terme una abundant producció arquitectònica, sobretot de cases tipus anglès. També treballa, però, en altres poblacions com Barcelona, el Masnou, la Garriga, Moià, Cerdanyola del Vallès, les Illes Balears, Badajoz i Sitges.

L'obra de Xavier Turull és essencialment noucentista en els seus inicis, tot i la formació íntegrament modernista que va rebre l'arquitecte dels mestres i professors de l'Escola d'Arquitectura. De fet la circumstància que el Noucentisme estigués a cavall del Modernisme, va provocar que molts arquitectes participessin de les dues tendències, o passessin d'una a l'altra. Aquest fet, aparentment contradictori, va suposar un enriquiment artístic per a tots aquells que van poder participar d'ambdós moviments arquitectònics, entre ells Xavier Turull.

Les primeres construccions de l'arquitecte consistiren en magatzems i naus industrials, totalment funcionals, d'una sola planta, una nau amb coberta de dues aigües amb encavellades de fusta i murs de càrrega o pilars metàl·lics. Amb grans obertures en façana a carrer sobretot per la porta d'accés. També hi ha algun cas amb soterrani o amb repetició de naus. I quan no hi ha suficient il·luminació obre una llanterna en la coberta.

Entre les obres noucentistes destacables de l'arquitecte a la Garriga trobem les Escoles Sant Lluís Gonçaga on realitza un projecte d'escola típicament noucentista, el Patronat Parroquial, obra caracteritzada per la seva extraordinària simetria, el Casino, i diversos

edificis de vivendes a Barcelona, com la *Casa Icart*, les cases del carrer de Lepant, Ramon i Cajal, Masens i Clot, que reflexen clarament l'expansió de la ciutat.

També cal destacar per la seva singularitat el Projecte de *Convent i Església de Crist Rei* per als pares Franciscans a Barcelona i els jardins de *Can Creixell* de la Garriga, autèntic exercici d'ordenació de la natura d'inspiració romàntica. En totes aquestes obres Xavier Turull segueix de forma estricta els cànons clàssics i mediterranis.

L'arquitecte s'allunya de forma moderada d'aquest monumentalisme, classicisme i mediterranisme, en la construcció de les cases angleses de Sabadell, caracteritzades per l'eclecticisme, l'absència de referents arquitectònics i l'austeritat de les façanes, probablement com a conseqüència del caràcter industrial de la ciutat i de les reduïdes dimensions de les vivendes. Així i tot Xavier Turull va incorporar elements com les reixes, les cornises, els envidriats, les baranes de ferro o de balustres.

L'obra de Xavier Turull es caracteritza sempre per l'adaptació a la cultura arquitectònica local i l'assimilació d'innovacions tecnològiques. Pel que fa a la tipologia, s'emmarca dins del context social del moment. Entre les quasi dues-centes obres de l'arquitecte, el projecte més repetit és l'habitatge.

En l'interessant projecte de les anomenades *Cases Barates* de Barcelona, promogut pel "Patronato de la Habitación", l'arquitecte aborda la problemàtica de l'habitatge obrer, constant de l'arquitectura moderna. Xavier Turull persegueix la construcció d'unitats domèstiques en quantitats suficients per a un proletari urbà en continu creixement, amb un pressupost mínim que permetés la compra de la casa per part de l'obrer i cercant les màximes condicions de salubritat, higiene i confort. Els quatre grups de vivendes projectats per l'arquitecte seguint les premisses de la ciutat jardí, en total més de dos mil habitatges, a més de ser una important contribució a la millora de l'urbanisme de la ciutat de Barcelona constitueix un dels pocs exemples de promoció de barris obrers.

El fenomen de l'estiueig és també un fet important en l'obra de Xavier Turull, perquè excepte a Barcelona i Sabadell, a la resta de poblacions va realitzar principalment vivendes de segona residència. En concret a Cerdanyola del Vallès, la Garriga, el Masnou, Moià i Sitges, poblacions que per les seves excepcionals característiques; bon clima, bona situació i comunicacions, van convertir-se en indrets atractius per a l'estiueig de la burgesia.

CONCLUSIONS

Així a la Garriga, poble d'estiueig dels burgesos en busca d'unes aigües termals, Xavier Turull construeix i reforma segones residències, caracteritzades per ser aïllades, amb jardí al voltant, de dues o tres plantes i amb façanes treballades i ornamentades, d'acord amb el classicisme i el mediterranisme vigents en el moment. La *Casa Creixell*, la *Casa Ramos* en són un bon exemple.

A Sitges, una de les viles de més antiga i sòlida tradició turística i centre cultural i polític de l'aristocràcia catalana, l'arquitecte construeix i reforma habitatges senyorials en un moment d'esplendor de la localitat, com la *Casa Avel·lí Montenegro*. Al Masnou també trobem un altra obra destacable com és la *Casa Nicet Herraiz*, d'inspiració clàssica.

La personalitat artística de Xavier Turull, sensible als nous moviments arquitectònics, tampoc va deixar passar l'oportunitat de participar de forma destacada en el moviment racionalista. Així ho posen de manifest obres com la *Casa i Hangar Esteve Fernández*, la *Casa Valón* del Masnou i la seva militància en el GATPAC.

El singular i artístic projecte de la *Casa i Hangar Esteve Fernández* és un important exemple de les noves idees constructives que es rebien d'Europa: per l'organització de l'espai, el qual ha d'estar ben definit; l'estandardització de materials i l'ús de materials mecanitzats, s'utilitza el bloc de formigó, els amplis forats horitzontals, les habitacions ben assolellades i ventilades, els elements estructurals existents són únicament els necessaris, no hi ha elements superflus; i per l'urbanisme, ja que tot el jardí que l'envolta està endreçat i segueix unes pautes racionals. Totes les idees que Le Corbusier proposava respecte al Racionalisme hi són presents: finestres allargades, superfícies llises i netes, estructures de formigó, tancaments independents de l'estructura, uns amplis voladissos de formigó armat.

Ara bé, el pas cap al racionalisme no el va fer Xavier Turull d'una manera sobtada, sinó que en l'anàlisi de la seva producció es percep un clar període de transició en el qual es produeix una interrelació i combinació de llenguatges arquitectònics. Es pot dir que la seva arquitectura és de concepte noucentista però amb un aire de modernitat, l'arquitectura que realitza els últims anys a Sabadell són exemples de les típiques cases amb hortet però amb una façana totalment racionalista.

Sense abandonar els postulats noucentistes, s'inscriu en la modernitat. La mateixa definició que fan Alícia Suárez i Mercè Vidal per a Antoni i Ramon Puig Gairalt es pot fer per a Xavier Turull. "Els arquitectes Antoni i Ramon Puig Gairalt"

Utilitza simultàniament arquitectures noucentistes i racionalistes, saltant d'un estil a un altre sense seguir cap trajectòria lineal, es pot dir que malgrat haver entès i aprofundit en el racionalisme continua utilitzant l'estil tradicional, ja que tampoc es poden relacionar els usos amb l'estil utilitzat, doncs el racionalisme és present en obres grans i també en habitatges petits. A Sabadell les últimes obres són epidèrmicament modernes i estructuralment tradicionals.

És en aquest sentit que s'expressa Oriol Bohigas, qui a més de denunciar l'injust oblit de Xavier Turull, en destaca la seva versatilitat arquitectònica i el defineix com un *racionalista al marge*¹²⁴.

La pretensió d'aquesta tesi ha estat precisament la de donar a conèixer la interessant obra d'un arquitecte injustament oblidat fins als nostres dies, i d'aquesta manera contribuir modestament a entendre el trànsit entre dos importants moviments històrics i artístics com són el noucentisme i el racionalisme, tot això tenint molt present que l'obra de Xavier Turull, com de la de tot arquitecte destacable, no es pot deslligar de la vida i context històric del personatge.

La història de l'arquitectura és la nostra pròpia història.

Malauradament la mort de Xavier Turull i Ventosa, ocorreguda el 1934, als trenta vuit anys, va aturar l'evolució d'aquest interessant arquitecte, del qual el seu esperit de renovació no podia restar indiferent als nous corrents als que ja tendia.

Al principi la seva arquitectura és pròxima a les realitats quotidianes, capaç de ser compartida per molts, però assimilant els canvis. La seva capacitat d'adaptació als diferents moviments ens demostra que hauria estat un bon racionalista. Potser per no haver buscat un mecenes o seleccionat els seus clients no ha passat a la posteritat, però no per això, la seva arquitectura perd l'interès. Pels seus projectes demostra que la relació amb el client era molt important.

El gruix de la seva obra són a carrers petits, es tracta d'una obra molt desigual. Arquitecte que ha sabut integrar la seva producció en una ciutat industrial i que va saber interpretar tant les tipologies dels habitatges com de les fàbriques o magatzems. És un arquitecte del moment.

¹²⁴ Oriol Bohigas, *Arquitectura española de la Segunda República*. Barcelona: Tusquets, 1973.

CONCLUSIONS

L'any que té més encàrrecs és el 1933 amb uns seixanta-cinc, el 1934 en firma trenta-nou i abans el 1932 n'havia firmat trenta-sis.

Destaquen, finalment, les obres catalogades fins el dia d'avui: el Patronat, la casa Ramos, les Cases Joan Font, el Casino, les Escoles, Can Creixell, la Casa i Hangar Esteve Fernández, totes elles de la Garriga, la casa Avel·li Montenegro a Sitges i la botiga Santa Clara de Vic.

CONCLUSIONS

CAPÍTOL 5: BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

5.1 BIBLIOGRAFIA GENERAL

- AJUNTAMENT de Barcelona, *Homenatge a Barcelona: la ciutat i les seves arts, 1888-1936: Palau de la Virreina, Barcelona, 21 de gener-29 de març del 1987*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1992.
- ALSINA, M., *Moià d'ahir a aviu (records històrics d'una quarantena de moinaesos)*. Moià: La Tosca, 1991.
- ARAGÓ MASÓ, Jordi-Narcís, *Rafael Masó i els noucentistes: epistolari*. Girona: Diputació de Girona, 2007.
- ARITZETA, Margarita, "El jardiner Joan Mirambell", *Serra d'Or núm. 298/299*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Juliol 1984.
- Assessoria tècnica de la Comissió de Cultura, *Les construccions escolars de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1922.
- BACH, Miquel. *La colla de Sabadell; entre el noucentisme i l'avantguarda*. Sabadell: Fundació la Miranda, 2002.
- BALCELLS, Albert, PUJOL, Enric i SABATER, Jordi, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudi Catalans, 1996.
- BADIA, Antoni M., "Mig segle després la *Mútua Escolar Blanquerna*", *Serra d'Or núm. 182*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1974.
- BAYÓN, Fernando, *50 años del turismo español. Un análisis histórico y estructural*. Madrid: Centro de Estudios Ramon Areces, S.A., 1999.
- BELTRÁN ILARI, Josep, Tesi Doctoral: *Antoni Rovira i Rabassa, arquitecte i professor de geometria descriptiva als inicis de l'E.A.B. Barcelona: 1990*.
- BOHIGAS, Oriol, *Barcelona entre el pla Cerdà i el barranquisme*. Barcelona: Edicions 62, 1963.
- Arquitectura española de la Segunda República*. Barcelona: Tusquets, 1973.
- "El Noucentisme 1906-1918". *Història de la Cultura Catalana, Volum VII*. Barcelona: Edicions 62, 1994-1999.
- "Despliegue brunelleschiano en el novecentismo catalán", *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo n. 40*. Barcelona: COAC, 1960.
- Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros, *Registre d'Arquitectura Moderna a Catalunya 1925-1965 núm. 24*. Barcelona, 1910-36.
- BOYCE, Robert, *Keck and Keck*. Princeton Architectural Press, 1993.
- BUSCALLÀ, Mariona, *Breu Història de Cerdanyola*. Cerdanyola del Vallés: l'Ajuntament, 1998.

BIBLIOGRAFIA

- CAMPS I ARBOIX, Joaquim, *La Mancomunitat de Catalunya*. Barcelona: Bruguera, S.A, 1968.
- COL·LEGI d'Arquitectes de Barcelona, *Fons GATCPAC: Catàleg*. Barcelona: Arxiu Històric del COAC, 1996.
- COMISIÓ de Cultura de Zaragoza, *G.A.T.E.P.A.C., 1930-1940: arquitectura racionalista*. Zaragoza: Colegio Oficial de Arquitectos de Aragón y Rioja, 1979.
- CORTÉS, Juan Antonio, MONEO, Rafael, *Comentarios sobre dibujos de 20 arquitectos actuales*. Barcelona, Etsab, Cátedra de Elementos, 1976.
- Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo n. 90*, Monogràfic del GATCPAC I. Barcelona: COAC, 1972.
- Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo n. 94*, Monogràfic del GATCPAC II. Barcelona: COAC, 1973.
- CUBELES, Albert i CUIXART, Marc, *Josep Goday Casals: arquitectura escolar a Barcelona de la Mancomunitat a la República*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2008.
- ENCICLOPÈDIA Catalana, *Història de la Catalunya Contemporània s. XX. Indústria, finances i turisme*. Núm. 6. Barcelona, 1989.
- ECO, Umberto, *Cómo se hace una tesis: técnicas y procedimientos de estudio, investigación y escritura*. Barcelona: Gedisa, 1989.
- ETSAB, *Exposició Commemorativa pel Centenari de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, 1875-76 / 1975-76 (exercicis, projectes, un assaig d'interpretació)*. Barcelona: ETSAB, 1977.
- FARRERAS, Antoni, *El Turisme a Catalunya: del 1931 al 1936*. Barcelona: Pòrtic, 1973.
- Franciscans, *Revista franciscana* 56 núm. 956, LVI. Barcelona: Tip. Catòlica, juliol 1928.
- Franciscans, *Revista franciscana* 77 núm. 88, LXXVII. Barcelona: Tip. Catòlica, octubre 1950.
- Franciscans, *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña*. Barcelona: Seráfica, 1959.
- FREIXA, Mireia, *Terrassa entre el modernisme i noucentisme*. Barcelona, 1977.
- El noucentisme a Terrassa i els seus protagonistes*. Barcelona: Curial, 1983.
- Modernisme i noucentisme a Terrassa*. Terrassa: Xarxa de Biblioteques Soler i Palet, 1984.
- Lluís Muncunill: 1868-1931, arquitecto*. Barcelona: Lunweg, DL, 1996.
- Tesi doctoral: *Terrassa modernista i noucentista*. Barcelona, 1978.
- GATCPAC, *Caseta desmuntable*. GATCPAC. Barcelona: Exposició patrocinada per la Federació de Turisme de Catalunya i Balears, 19??
- Estatuts i reglaments del grup d'arquitectes*. Barcelona: GATCPAC, 1930.
- GATEPAC, *Grupos de Arquitectos y Técnicos Españoles para el Progreso de la Arquitectura contemporánea*. Madrid: Edarba, 1934?

- AC, *Documentos de Actividad Contemporánea*, n. 7, 1932.
- AC, *Documentos de Actividad Contemporánea*, n. 14, 1934.
- GESAMÍ, David i ÍÑIGUEZ, David, *Aviació civil i guerra a la Garriga 1933-1946. El Camp d'aviació civil, l'aeròdrom militar i el final de la guerra*. La Garriga: Ajuntament de la Garriga, Àrea de Patrimoni, 2009,
- GIMENO, Alrun, *Tesi Doctoral: Aproximación a la obra de Francisco Mitjans*. Barcelona, 1973.
- GIRALT D'ARQUER, Eugeni i CARBÓ POMPIDO, Albert. *Les cases a bon preu. Les institucions socials i els problemes obrers*. Barcelona: Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, 1920.
- GONZÁLEZ, Xesca, *La dinamització pública a la ciutat de Barcelona (1900-1936)*. Barcelona: Ponència per el Desenvolupament Econòmic i Social, 1987.
- GORINA, Josep Iluís, *Evolució del creixemnt urbà de la Vila*.
- GRANDAS, M. Carmen, *L'Exposició Internacional de Barcelona de 1929*. Sant Cugat del Vallès: Els llibres de la frontera, 1988.
- Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear. Volums IV, V, VII, VIII, IX*. Barcelona: Edicions 62, 2003.
- JARDÍ, Enric, *El Noucentisme*. Barcelona: Aymà, Proa, 1980.
- L'art català contemporani*. Barcelona: Aymà, Proa, 1972.
- Els moviments d'avantguarda a Barcelona*. Barcelona: Edicions del Cotal, DL. 1983.
- JON I ANDREU, David, *XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Volum I*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1984.
- LACUESTA, Raquel, *César Martinell i Brunet: entre el modernisme i el noucentisme*. Barcelona: Fundació La Caixa, 1999.
- Rafael Masó; arquitecte (1880-1935)*. Barcelona: Fundació La Caixa, 2006.
- LLORENS, Jordi, *La Mancomunitat de Catalunya 1914-1925*. Barcelona: Barcanova, 1994.
- LOZANO BARTOLOZZI, M^a del Mar i CRUZ VILLALÓN, María, *Arquitectura en Badajoz y Cáceres. Del eclecticismo fin de siglo al racionalismo (1890-1940)*. Mérida: Asamblea de Extremadura, 1995.
- MACKAY, David, *Arquitectura moderna a Barcelona (1854-1939)*. Barcelona: Edicions 62, 1989.
- MARFENY, Joan-Lluís, "El Modernisme 1890-1906". *Història de la Cultura Catalana, Volum VI*. Barcelona: Edicions 62, 1994-1999.
- MARTINELL, César, *25 años de arquitectura barcelonesa, 1908-1933*. Barcelona: Impremta Altés, Barcelona, 1933.
- MASABEU, Josep, *Alexandre Galí i la Mútua Escolar Blanquerna*. Barcelona: Associació Blanquerna, 1989.

BIBLIOGRAFIA

- MIRALLES, Francesc, "L'època de les avantguardes 1917-1970". *Història de l'Art Català, Volum VIII*. Barcelona: Edicions 62, 1983.
- MOLAS, Joaquim, "Primeres Avantguardes 1918-1930". *Història de la Cultura Catalana, Volum III*. Barcelona: Edicions 62, 1994-1999.
- MUNTANYOLA, Antoni, *Organització turística de Catalunya*. Barcelona: Arts Gràfiques L'Estampa, 1932.
- MORAGAS, Antoni, Tesi doctoral: *L'Antoni M. Gallisà i Soqué. Arquitecte (1861/1885/1903). Biografia. Anàlisi de l'obra i recuperació gràfica*. Barcelona, 1985.
- MUSSONS Albert, *Barcelona: 10 años de vivienda pública*. Barcelona: Patronat Municipal de l'habitatge, 1991.
- Noticias del A.H.U.A.D. de Barcelona, "La Garriga, vacaciones modernistas", *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo n. 107*. Barcelona: COAC, 1975.
- PERAN, Martí, SUÁREZ, Alícia, VIDAL, Mercè. *El Noucentisme, un projecte de modernitat*. Exposició 22 de desembre 1994-12 març 1995. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Enciclopèdia Catalana i C.C.C.B., 1994.
- Noucentisme i ciutat*. Madrid: Electa i Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 1994.
- PÉREZ GONZÁLEZ, Rafael, Tesi Doctoral: *Dibujo y pensamiento en la obra de Rafael Masó*. 2002.
- PIZZA, Antonio, *La Tradició renovada: Barcelona anys 30*. Barcelona: COAC, 1999.
- Guia de la arquitectura moderna en Barcelona 1928-1936*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 1996.
- "Interpretaciones de lo "Moderno" en la arquitectura catalana de los años treinta", *Revista 3ZU núm. 4*. Barcelona: ETSAB, 1995.
- Tesi doctoral: *Barcelona 1929-1936: Il ponte incompiuto de l'architettura*. Barcelona, 1989.
- PIZZA, Antonio i ROVIRA, Josep M., *GATCPAC. 1928-1939. Una nova arquitectura per a una ciutat nova*. Barcelona: Museu d'Història de Barcelona i COAC, 2006.
- PRAT DE LA RIBA, Enric, *La nacionalitat catalana*. Barcelona: Barcino, 1934.
- Publicación de la sociedad de Atracción de Forasteros; Barcelona, docente; la enseñanza superior oficial y semioficial en Barcelona, 1912*.
- PUIGDOMÉNECH I TEY, Francesc, *En el cinquantenari del Patronat Parroquial de la Garriga*. La Garriga: Indústries gràfiques la Garriga, 1977.
- PUIG-GAIRALT, Antoni, "L'aeroport de Barcelona", *Arquitectura i Urbanisme núm. 4*. pàg. 20. Barcelona: COAC: 1933.
- RÀFOLS, Josep F., *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares*. Barcelona: Edicions Catalanes, 1979.

- RODRÍGUEZ Carmen i RAMON Antoni, *Escola d'Arquitectura de Barcelona: documentos y archivo*. Barcelona: Edicions UPC: ETSAB, DL, 1996.
- ROIG ROSICH, Josep M., *La Dictadura de Primo de Rivera*. Barcelona: Publicacions Abadía de Montserrat, 1992.
- ROMERO REDONDO, Josefina. *Estudi sobre els factors de localització hotelera a Barcelona ciutat, 1849-1992*. Sant Cugat del Vallès, 1994.
- ROMEU, Jordi, Tesi Doctoral: *Josep Puig i Cadafalch, obres i projectes des del 1911*. Barcelona, 1989.
- ROSELL, Sibina, "Esquemes i preguntes sobre l'arquitectura del nou-cents", *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo n. 113*. Barcelona: COAC. febrer 1976.
- ROVIRA GIMENO, Josep Ma, *L'Arquitectura Noucentista*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació i Universitat politècnica de Catalunya. 1983.
- La arquitectura catalana de la modernidad*. Barcelona: UPC, 1997.
- ROVIRA, Teresa, *Problemas de forma Schoenberg y Le Corbuiser*. Barcelona: Edicions UPC, 1999.
- RUBIÓ I TUDURÍ, Nicolau M., "L'arquitecte Duran i Reynals, artista clàssic", *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo n. 150*. Barcelona: COAC. febrer 1982.
- Sabadell, Terrassa. Una aportación al crecimiento equilibrado de Cataluña*. Sabadell: Sallent Hnos., 1971.
- SAGARRA, Josep Lluís, *75è aniversari de la fundació de la Mútua Escolar Blanquerna*. Barcelona: RBA, Associació Blanquerna, 1999.
- SAINZ, Jorge, *El dibujo de arquitectura*. Madrid: Nerea, 1990.
- SERRA D'OR núm. 8*, Barcelona: Publicacions de l'Abadía de Montserrat, Agost 1964.
- SERRAHIMA, Maurici: "Sobre el Noucentisme".
- JARDÍ, Enric: "Maragall i Ors. Dos temperaments. Dues generacions".
- BOHIGAS, Oriol: *L'Arquitectura Noucentisme i "Novocento"*.
- SOSTRES, Josep M.: "El contorn Noucentista en l'obra de Rafael Masó".
- CIRICI, Alexandre: "La plàstica noucentista".
- SESÉ, Jaume, *Lloc de pas*. Sant Cugat del Vallès: Rourich, 1990.
- SOLÀ-MORALES, Ignasi, *L'Exposició Internacional de Barcelona 1914-1929; Arquitectura i ciutat*. Barcelona: Fira, 1985.
- Electicismo y vanguardia y otros escritos*. Barcelona: Gustavo Gili, 1980.
- Elies Rogent i la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, UB, 1988.
- "Sobre Noucentisme y Arquitectura", *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo n, 113*, Barcelona: COAC, 1976.
- SOLER, Glòria, *L'estiueig a Catalunya 1900-1950*. Barcelona: Edicions 62, 1995.

BIBLIOGRAFIA

- SUÁREZ, Alícia i VIDAL, Mercè, *Els arquitectes Antoni i Ramon Puig Gairalt: noucentisme i modernitat*. Barcelona: Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- TARRÚS, Joan i COMADIRA, Narcís, *Rafael Masó: arquitecte noucentista*. Girona: COAC; Demarcació Girona, 2007.
- Rafael Masó: una recopilació i selecció*. Barcelona: Publicacions del COAC, 1971.
- URRUTIA NÚÑEZ, Àngel, "Arquitectura Moderna: el GATEPAC". *Revista Cuadernos del Arte Español* n. 19. Madrid: Historia 16, DL, 1991.
- VAGNETTI, Luigi, *Disegno e architettura*. Génova: Vitali e Ghanda, 1958.
- VENTOSA I ROIG, Joan i PÉREZ I BARÓ, Albert, *El moviment cooperatiu a Catalunya*. Palma de Mallorca: Moll, 1961.

5.2 BIBLIOGRAFIA ESPECÍFICA

- AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic Històric Artístic de la ciutat de Barcelona*. 2000.
- AJUNTAMENT DE LA GARRIGA, *La Garriga un altre aire*. La Garriga: l'Ajuntament, 1996.
Pla Especial de Protecció i actuació del Patrimoni Arquitectònic, arqueològic, urbanístic i paisatgístic del municipi de la Garriga. Gener 2006.
- AJUNTAMENT DE SABADELL, *Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic de Sabadell*. 2007.
- AJUNTAMENT DE SITGES, *Pla Especial de Protecció del Patrimoni i Catàleg de Sitges*, 2005.
- AJUNTAMENT DE VIC, *Pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic i natural de Vic, sector fora muralles*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Dept. Política territorial i obres públiques, 1985.
- BAREY, André, "El fenómeno del veraneo", *revista CAU* núm. 73. Barcelona: Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Cataluña y Baleares, 1981.
- BASSEGODA MUSTÉ, Pere, *Masnou 1928*. Barcelona: Edicions i Publicacions Iberia, 1928.
- BASSEGODA NONELL, Joan, *El Gran Gaudí*. Sabadell: AUSA, 1989.
- BENAUL, Josep M., "Pere Turull i Sallent i la modernització tecnològica de la indústria tèxtil" *Arraona*, Revista d'història núm. 5. Sabadell: Patronat de l'Arxiu Històric de Sabadell, tardor 1989.
- BENZEKRY I FORTUNY, Albert, *La Garriga dia a dia. 1901-1926. Vol 1*. La Garriga: Aquí, la Garriga, 1994.
La Garriga dia a dia. 1927-1939. Vol 2. La Garriga: Aquí, la Garriga, 1994.
Història gràfica de la Garriga 1900-1984. La Garriga: Digiprint gràfic, 1997.
- Butlletí del Centre Excursionista de Sabadell núm. 20. Sabadell: el Centro, 1928.
- Butlletí de la lliga de defensa de l'arbre fruiter núm. 289. Moià: La Lliga, maig 1933.
- Butlletí de la lliga de defensa de l'arbre fruiter núm. 292. Moià: La Lliga, agost 1933.
- CALVET, Jordi i BENAUL, Josep M, *Sabadell tal com era 1864-1909*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1984.
- CAMPO, Isabel, CONSTANT, Anna i GIMÉNEZ, Carme, *Què ens ensenya la ciutat?: una aproximació a la vida de la Cerdanyola modernista*. Cerdanyola del Vallès l'Ajuntament, 1991.
- CARRERAS i COSTAJUSSÀ, Miquel, *Elements d'història de Sabadell*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1988.
- CASTELLS, Andreu. *Sabadell, informe de l'oposició*. Volum IV. Sabadell: Ruitort, 1980.
L'Art Sabadellenc. Sabadell: Ruitort, 1961.

BIBLIOGRAFIA

- CEC, *Estatut*, 1935.
- CLARÀ I ARINSA, Jaume. *Moià, 1875-1939. La vida d'un poble en imatges*. Moià: l'Ajuntament, 1997.
- Moià: una història per conèixer*. Moià: Ajuntament de Moià, Zenobita, 2009.
- COLL, Isabel, *Arquitectura de Sitges 1800-1930*. Sitges: Ajuntament de Sitges, 2001.
- COLOMER AMAT, Emilia, *Saló Imperial. Un cinema Històric a Sabadell*. Sabadell: Societat cinematogràfica del Saló Imperial, 1995.
- CRUZ, Antonio de la, *Historia de la Arquitectura en Extremadura*. Badajoz: Diputación Provincial de Badajoz, Departamento de Publicaciones, 1998.
- CUBIERTAS y Mzov, *1916-1991: 75 años de Historia*. Madrid: CUBIERTAS y Mzov, S.A. Cia. Gral. de Construcciones, 1991.
- CUSPINERA FONT, Lluís, *La Garriga: Crònica d'una destrucció*. Sant Cugat del Vallès: Rourich, 2000.
- La Garriga: Guia Arquitectònica*. Barcelona: "Caixa de Pensions", Obra Cultural, 1978.
- Manifestacions de l'Art Modernista a La Garriga 1900-1912*. Sant Cugat del Vallès: Rourich, 1988.
- Manifestacions de l'Art Modernista a La Garriga 1913-1926*. Sant Cugat del Vallès: Rourich, 1988.
- La Garriga, un altre aire*, Ajuntament de la Garriga, 1996.
- "Casa i Hangar Esteve Fernández a la Garriga, 1933", *Lauro núm. 11*. Granollers: el Museu, 1991.
- "La casa Almirall". Barcelona. ON Edición Especial, 1979.
- DEU, Esteve, CALVET, Jordi, MARIN, Martí i SALA-SANAHUJA, Joaquim, *Sabadell al segle XX*. Vic: Eumo, 2000.
- DOMINGO, Miquel i SAGARRA, Ferran, *Barcelona, les cases barates*. Barcelona: Patronat Municipal de l'Habitatge, Ajuntament de Barcelona, 1999.
- GIRALT I ROSÉS, Carme i PERA I CRUSAT, Joaquim, *El Masnou ahir i avui*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya i Ajuntament del Masnou, 1985.
- GONZÀLEZ-AGÀPITO Josep, i MARQUÉS, Salomó, "Arquitectura a la república del professors", *Revista de Girona núm. 232*. Girona: Diputació de Girona, 2005.
- GRUP D'ESTUDIS SITGETANS, *XXIX Assemblea intercomarcal d'estudiosos*, Sitges, 27-28 d'octubre de 1984.
- Homenaje de Catalunya a su Caudillo Franco*, Barcelona: Fomento de la Producción Nacional, 1939.
- JOLIS, Agustí, *Centre Excursionista de Catalunya: 120 anys d'història 1876-1996*. Barcelona: CEC, 1996.

- LARROSA PADRÓ, Manuel, *La construcció i l'habitatge a través de les llicències d'obres: Sabadell 1900-1938*. Sabadell: 1984.
- LORENZO, Juan Carlos, *La Casa-fàbrica Turull*. Sabadell: Museu d'Art de Sabadell, 2007.
- LLOPIS i BOFILL, Joan, *Assaig històric sobre la vila de Sitges*. Sitges: Grup d'estudis sitgetans, 1980. Facsímil de la 1ª edició de 1930.
- MAURÍ SERRA, Josep, *Història de la Garriga vol. III*, Barcelona: Fundació Maurí, 1954.
- MATEU, Guillem, "Els Turull de la Industrialització, una aportació genealògica", *Arraona, Revista d'Història núm. 7*, pàg. 83. Sabadell: Patronat de l'Arxiu Històric de Sabadell, tardor 1990.
- MIRALLES, Roger, *Barcelona: Arquitectura modernista i noucentista: 1888-1929*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2008.
- MURAY, Joan, *Històries de la vila del Masnou*. Vilassar de Mar: Oikos-Tau, 1999.
- MUSEU D'ART DE SABADELL. *Sabadell a l'aparador del 1929. Exposició Internacional Barcelona, 1929*. Sabadell: Museu d'art, 1998.
- PASCUAL, Vicenç, *Vic: una ciutat en el decurs de la història*. Barcelona: Ajuntament de Vic, Publicacions Abadia de Montserrat, 1988.
- PLANES, Ramon, *Cultura mediterrànea en Sitges*. Espanya: Centro de Cultura Mediterrànea, 1977.
- PUIG CASTELLS, Jaume, *L'evolució tipològica de l'habitatge de Sabadell, 1850-1950*. Sabadell: Arxiu Històric, 1987.
- El procés de formació de la ciutat de Sabadell*. Sabadell: l'Ajuntament, 1991.
- RANZATO, Gabriele, *La Aventura de una ciudad industrial: Sabadell entre el antiguo régimen y la modernidad*. Barcelona: Península, 1987.
- Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, *L'obra arquitectònica de Pere, Joaquín y Bonaventura Bassegoda: 1856-1934*. Barcelona: 1995.
- ROMERO MARTÍNEZ, José M. i BARRIAL i JOVÉ, Orlando, *Guia de la Cerdanyola modernista i noucentista*. Cerdanyola del Vallès: Col·lectiu de recerques arqueològiques de Cerdanyola, 2001.
- SELVA, Bonaventura, *Vigatans i vigatanisme*. Barcelona: Selecta, 1965.
- SOLER i CARTRÓ, Josep. *Geografia i guia de la Vila de Sitges i son terme municipal*. Sitges: Grup d'estudis sitgetans, 1980.
- SALVAT, Ricard (Guió i Presentació) *Vídeo GATCPAC*. Producció: Jordi Muñoz. TV3, 1985.
- TORNAFOCH i YUSTE, Xavier, *Del caciquisme a la democràcia*. Vic: Eumo, 2007.

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

CAPÍTOL 6: FONS DOCUMENTALS

AJUNTAMENT DE LA GARRIGA Pl. de l'Església 2, 08530 La Garriga. Tel. 93 860 50 50
www.lagarriga.cat

AJUNTAMENT DE SITGES serveis tècnics Pl. de l'Ajuntament s/n, 08870 Sitges Tel. 93
811 76 00 www.sitges.cat

ARXIU ADMINISTRATIU MUNICIPAL. DIPÒSIT DE PREARXIVATGE c/ de la Ciutat de
Granada 106, 08018 Barcelona Tel. 93 3001452

ARXIU DEL PATRONAT DE L'HABITATGE c/ del Doctor Aiguader 26-36, 08003
Barcelona Tel. 93 291 85 17. Dipòsit Baró de Viver c/ de Clariana 46.

ARXIU DIOCESÀ c/ del Bisbe 5, 08002 Barcelona Tel. 93 270 10 17

ARXIU FOTOGRÀFIC DE BARCELONA Pl. de Pons i Clerch 2, 2n, 93 256 34 20
arxiu.fotografic@bcn.cat www.bcn.cat/arxiu

ARXIU GRÀFIC ETSAB Av. Diagonal 649, 08028 Barcelona Tel. 93 401 63 27

ARXIU HISTÒRIC "Fundació Mauri" c/ de Cardedeu 17, 08530 La Garriga Tel. 93 871 49
70 www.fmauri.entitats.lagarriga.cat

ARXIU HISTÒRIC COMARCAL "Casa Natal Rafael Casanova" c/ de Rafael Casanova 8,
08180 Moià Tel. 93 820 91 34 www.arxiu.moia.cat

ARXIU HISTÒRIC DEL COAC c/ dels Arcs 1-3, 4a, 08002 Barcelona Tel. 93 306 78 43

ARXIU HISTÒRIC DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA c/ de Mejía Lequerica 1 (La
Maternitat) 08028 Barcelona Tel. 93 402 26 65 www.diba.es/arxiu

ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT "Casa l'Ardiaca" c/ de St. Llúcia 1, 08002 Barcelona
Tel. 93 318 11 95 www.bcn.cat/arxiu/arxiuhistoria

ARXIU HISTÒRIC DE SABADELL c/ d'Indústria 32-34, 08202 Sabadell Tel. 93 726 87 77
www.sabadell.cat

ARXIU HISTÒRIC FOTOGRÀFIC (Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya) c/ del Comte
d'Urgell 187, 08036 Barcelona Tel. 93 494 11 27 www.iefc.es

ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL c/ de St. Francesc d'Assís 28, 08320 El Masnou Tel. 93
540 15 11 www.ajelmasnou.es

ARXIU MUNICIPAL CONTEMPORANI (abans arxiu administratiu) c/ del Bisbe Caçador 4,
93 295 68 00 www.bcn.cat/arxiu/adminstratiu

ARXIU MUNICIPAL DE Cerdanyola del Vallès Ptge. de l'Ajuntament 1, 08290
Cerdanyola del Vallès Tel. 93 580 88 88 www.cerdanyola.cat

ARXIU MUNICIPAL D'ALCUDIA (Mallorca) c/ den Serral 13, 07400 Alcúdia Tel. 971 54 73
75

ARXIU MUNICIPAL DE PALMA Can Bordils c/ d'Almudaina 9, 07001 Palma (Illes Balears)

Tel. 971 225 963

ARXIU MUNICIPAL DE SANT ADRIÀ DEL BESÒS c/ de Josep Pons 5, 08930 St. Adrià del

Besòs Tel. 93 381 20 04 www.sant-adria.net/cat/arxiu

ARXIU MUNICIPAL DE SITGES Pl. de l'Ajuntament s/n, 08930 Sitges Tel. 93 811 76 28

ARXIU MUNICIPAL DISTRICTE DE GRÀCIA Pl. de Lesseps 20-22, 08023 Barcelona Tel.

93 285 03 57 www.bcn.cat/arxiu/gracia

ARXIU NACIONAL DE CATALUNYA C/ de Jaume I 33-51, 08195 Sant Cugat del Vallès Tel.

93 589 77 88 anc.cultura@gencat.cat

ARXIU PERSONAL LLUÍS CUSPINERA FONT

ARXIU PERSONAL NÚRIA BENAVENT MATEU

ARXIU PERSONAL NÚRIA TURULL CREIXELL

ARXIU PERSONAL XAVIER TURULL CREIXELL

ARXIU RACE ara al MUSEU OLÍMPIC I DE L'ESPORT DE BARCELONA, FUNDACIÓ

JUAN ANTONI SAMARANCH Av. de l'Estadi 60 08038 Barcelona

BIBLIOTECA AJUNTAMENT DE BARCELONA Pl. de St. Jaume 1 08002 Barcelona Tel.

93 402 74 67 bibliog@bcn.cat

BIBLIOTECA CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA c/ de Paradís 10, pral. 08002

Barcelona Tel. 93 315 23 11 www.biblioteca.cec.cat

BIBLIOTECA COAC c/ dels Arcs 1-3, 3a, 08002 Barcelona Tel. 93 306 78 05

BIBLIOTECA CONSERVATORI MUNICIPAL DE MÚSICA c/ del Bruc 110-112, 08009

Barcelona Tel. 93 458 43 02

BIBLIOTECA DE CATALUNYA c/ de l'Hospital 56, 08001 Barcelona Tel. 93 270 23 00

www.bnc.cat

BIBLIOTECA DE LA DIRECCIÓ GENERAL DE TURISME Pg. de Gràcia 105, 2a, 08008

Barcelona Tel. 93 484 98 16

BIBLIOTECA DEL MONESTIR DE SANT PERE DE LES PUEL·LES c/ d'Anglí 55 08017

Barcelona Tel. 93 203 89 15 st.perepuel.les@teleline.es

BIBLIOTECA DELS FRANCISCANS c/ de Santaló 80, 08021 Barcelona Tel. 93 209 23 88

aboada@campus.uoc.es

BIBLIOTECA ETSAB Av. Diagonal 649, 08028 Barcelona Tel. 93 401 19 37

biblioteca.etsab@upc.edu

BIBLIOTECA MNAC Palau Nacional Parc de Montjuïc 08038 Barcelona

biblioteca@mnac.com

BIBLIOTECA NÚRIA ALBÓ c/ del Centre 49, 08530 La Garriga Tel. 93 871 88 87

d.garriga@diba.net

BIBLIOTECA ORFEÓ-PALAU DE LA MÚSICA CATALANA c/ del Palau de la Música 4-6,
08003 Barcelona Tel. 93 295 72 52

CÀTEDRA GAUDÍ ETSAB Av. Diagonal 649, 08028 Barcelona Tel. 93 401 18 62
catedra.gaudi@ upc.edu

COL·LEGI SAGRAT COR “Jesuïtes” c/ de Casp 25, 08010 Barcelona Tel. 93 318 37 04

DEPARTAMENT DE NOMENCLATORS DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA

www.bcn.es/nomenclator

FUNDACIÓ INSTITUT AMETLLER D'ART HISPÀNIC Pg. de Gràcia 41, 08007 Barcelona
Tel. 93 216 01 75

MUSEU D'ART DE SABADELL c/ del Doctor Puig 16, Tel. 93 725 77 47

PATRONAT MUNICIPAL DE L'HABITATGE c/ del Doctor Aiguader 26-36, 08003
Barcelona Tel. 93 291 85 17

REGISTRE DE LA PROPIETAT DE BARCELONA c/ de Joan Miró 19-21, 08005
Barcelona Tel. 93 221 97 62

REGISTRE DE LA PROPIETAT DE MATARÓ c/ de la Rambla 34-36, 08302 Mataró Tel.
93 796 25 00

REGISTRE DE LA PROPIETAT DE SITGES Av. de Sofia 8, 08870 Sitges Tel. 93 894 35

85

